

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Колективна монографія за редакцією

Черевка О. В.

Черкаси – 2018

УДК 336.13.06:351.869(477)
У-67

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Протокол № 3 від 17 грудня 2018 р.)

Рецензенти:

Живко З.Б. - доктор економічних наук, професор, Львівський державний університет внутрішніх справ;

Кирилюк Є.М. - доктор економічних наук, професор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

ISBN _____

У-67

Управлінський аспект забезпечення фінансової безпеки України: монографія / За ред. Черевка О.В. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А. – Черкаси, 2018. – 312 с.

Монографія підготовлена в межах виконання науково-дослідної роботи «Інноваційні підходи до державного регулювання фінансової безпеки України» (номер держреєстрації 0117U000578).

У монографії розкривається проблематика забезпечення фінансової безпеки України, конкретизуються теоретичні основи та проблемні питання цього процесу на макро та мікрорівнях. Пропонуються управлінські підходи для відновлення рівня державної фінансової безпеки через модернізацію механізмів менеджменту різних складових системи економічної макробезпеки. Виявлено проблеми оцінювання та резерви стабілізації стану фінансової безпеки України. Уточнено можливості формування механізмів контролю та моніторингу рівня фінансової безпеки держави.

Матеріали монографії розраховані на науковців, фахівців з питань тіньової економіки та економічної безпеки, студентів економічних спеціальностей та інших зацікавлених осіб.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори. Усі розділи монографії подані у авторській редакції зі збереженням стилістики і пунктуації. Поданням матеріалу до монографії його автор тим самим підтверджує факт, що в поданому матеріалі відсутній плагіат та автором дотримано принципи академічної доброчесності. У випадку виникнення претензій з боку третіх осіб щодо академічної доброчесності та наявності в наданих автором матеріалах плагіату, всі претензії мають бути адресовані автору матеріалу.

УДК 336.13.06:351.869 (477)
У-67

ISBN _____

© Черевко О.В. 2018
© Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2018
©Автори

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	7
1.1 Сучасні підходи до формування механізмів контролю та моніторингу стану економічної безпеки фінансових установ та фінансової безпеки держави.....	8
1.2 Сучасний стан фінансової безпеки України: проблеми оцінювання, резерви стабілізації	21
1.3 Фінансова безпека регіонів України в умовах децентралізації	43
1.4 Теоретичні аспекти державного регулювання фінансової безпеки: мікро та макро рівні.....	57
1.5 Аналіз тенденцій розвитку вітчизняного фінансового ринку і їх вплив на фінансову безпеку України.....	71
РОЗДІЛ 2 БЕЗПЕКО ОРІЄНТОВАНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ УЧАСНИКІВ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ	84
2.1 Концептуальні основи ефективної інтеграції управління ризиками у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств як складової фінансової безпеки держави	85
2.2 Теоретико-методичні засади формування економічної безпеки підприємства	104
2.3 Силова безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення, світовий досвід	121
2.4 Концептуальні основи управління ризиками як фактор підвищення безпеки підприємницької діяльності.....	151
2.5 Інформаційна безпека на підприємствах, як одна із складових фінансово-економічної безпеки	170

2.6 Економіко-фінансова безпека підприємств України як елемент фінансової безпеки держави в контексті інтеграційних процесів.....	185
РОЗДІЛ 3 УПРАВЛІННЯ СКЛАДОВИМИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ З МЕТОЮ МІНІМІЗАЦІЇ МАКРОФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ.....	207
3.1 Удосконалення механізму управління бюджетною безпекою України	208
3.2 Забезпечення економічної безпеки та політичної стабільності України на основі Індустрії-4.0 і плану Маршала	231
3.3 Концептуальні засади сталого розвитку транспортної галузі України в контексті фінансової безпеки держави	252
3.4 Інноваційна політика в контексті фінансової безпеки держави	273
3.5 Особенности механизма развития инновационной деятельности и коммерциализации инноваций в Республике Беларусь	285

ПЕРЕДМОВА

Однією з найбільш помітних економічних проблем України, починаючи з 90-х років ХХ століття, є зростання кількості загроз її економічній та фінансовій безпеці. Цими погрозами і обумовлена необхідність дослідження проблем забезпечення фінансової безпеки України. Негаразди в цій сфері не дозволяють забезпечити необхідний рівень економічного зростання, ускладнюють якісне реформування економіки, гальмують торговельну та зовнішньоекономічну діяльність України, створюють негативний фон для модернізації бюджетної, податкової, страхової й інших сфер вітчизняної фінансової системи.

Зважаючи на ті політичні й економічні обставини, що супроводжують розвиток господарських процесів в Україні, рівень економічної безпеки нашої держави навряд чи можна вважати задовільним. Одним із найсуттєвіших компонентів, як визначають стан економічної безпеки країни, є її фінансова функціональна складова. Саме фінансова система та процеси, що в ній протікають, живлять усі сфери економічного життя держави необхідними ресурсами. Тому забезпечення належного рівня захисту фінансового сегменту національної економіки від деструктивного впливу зовнішніх і внутрішніх небезпек і загроз є одним із пріоритетних завдань уряду України, вирішення якого потребує ефективного управлінського інструментарію.

Рациональне управління фінансовою безпекою нині стримується багатьма негативними чинниками економічної та політичної природи походження. Так, особливістю вітчизняної економічної системи є наявність великого тіньового сектору, що охоплює і процеси у різних сегментах фінансового ринку. Зниження рівня тіньової економіки матиме позитивний вплив на стан фінансової безпеки держави. По-перше, стабілізація фінансової системи сприятиме підвищенню рівня банківської, бюджетної, боргової, грошово-кредитної безпеки та безпеки небанківського

фінансового сектору. По-друге, виведення з тіні капіталу і інвестування його у різні економічні сфери сприятиме підвищенню рівня інвестиційно-інноваційної безпеки. По-третє, розвиток легального бізнесу, збільшення кількості офіційно зареєстрованих підприємств стимулюватиме зайнятість населення, що сповільнить темп трудової міграції і стабілізує рівень фіскальної безпеки країни.

Низький рівень фінансової безпеки України в значній мірі пояснюється недовірою населення та суб'єктів бізнесу до вітчизняної фінансової системи, фінансового ринку, його професійних учасників, а також недостатнім рівнем фінансової грамотності та фінансової інклюзії, які відображається на попиті на фінансові продукти і послуги. Зниження рівня довіри населення до фінансових установ пов'язане з кризовими явищами у вітчизняній економічній системі. І поки що жоден із державних органів влади в Україні не наділений реальними повноваженнями для захисту прав споживачів фінансових послуг. Таким чином, оптимізація регулювання діяльності учасників фінансових відносин, що має розпочатись із запровадження механізмів безпеки орієнтованого менеджменту, орієнтованого водночас і на реалізацію фінансових інтересів стейкхолдерів, є нині актуальним теоретичним і прикладним завданням.

Для відновлення фінансової безпеки та фінансової автономії нашої держави необхідні зважені й ефективні управлінські рішення як на мікро, так і на макрорівнях. Механізмам їх формування та прийняття і було присвячено наукове дослідження, результатом якого є представлена увазі читача колективна монографія.

*З повагою,
ректор Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту,
д.е.н., професор **Черевко Олександр Володимирович***

РОЗДІЛ 1
МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

1.1 СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ КОНТРОЛЮ ТА МОНІТОРИНГУ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*ЧЕРЕВКО Олександр Володимирович, д.е.н., професор, ректор,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна;*

*ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна, д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Державне регулювання відіграє важливу роль у процесі забезпечення фінансової і економічної безпеки будь-якої країни, що претендує на статус з держави з високо розвинутою ринковою економікою. Неefективне державне регулювання фінансової макробезпеки може спровокувати низку фінансових та економічних катастроф, системні причини яких, зважаючи на сучасний стан фінансової системи України, є подібними до передумов світових фінансових криз останніх років, та у свою чергу, можуть призвести до негативних соціальних наслідків і цілковитого руйнування архітектури вітчизняного економічного простору.

Фінансова безпека країни полягає в здатності органів державної влади забезпечити політичними, правовими, економічними та організаційними методами і засобами безпечне функціонування всіх сфер суспільного життя і економічної діяльності, які опосередковуються фінансовими відносинами. Прихильники економічного лібералізму можуть зауважити, що розвиток ринкової економіки, у тому числі і ринків фінансових послуг, буде неможливим за умови постійного державного втручання у механізми

функціонування учасників фінансового ринку. Однак, у тих реаліях, які склалися нині в Україні, саморегулювання і ефективне управління економічною безпекою господарських структур та окремих галузей національної економіки є неможливим. Наприклад, жодна авторитетна міжнародна страхова компанія не погоджується страхувати політичні ризики в Україні. Це свідчить про те, що ринкові механізми захисту ресурсів, у тому числі і фінансових, від негативного впливу на них у першу чергу зовнішніх загроз, є для вітчизняних бізнес-структур, діяльність яких без перебільшення складає основу національної економіки, є недоступними. За таких умов лише інструменти державного контролю та моніторингу можуть забезпечити стабілізацію стану економічної безпеки та її функціональних складових на мікро, мезо та макрорівні.

Фінансова безпека на макрорівні залежить від здатності державних органів влади:

- забезпечити ефективність, дієздатність і стійкість платіжних і розрахункових систем держави, запобігти їх використанню у якості інструменту для ведення гібридної війни;

- підтримувати на високому функціональному рівні економічні і фінансові показники економічної системи держави шляхом постійного їх моніторингу та контролю стану через методологічні підходи до оцінювання рівня економічної і фінансової безпеки країни;

- гарантувати сталий економічний розвиток і перманентне зростання економічних параметрів шляхом розробки стратегій досягнення стану безпеки у сферах матеріального та нематеріального виробництва національної економіки;

- зводити до мінімуму негативний вплив наслідків світових фінансових криз і не допускати реалізацію загроз, які вони продукують, у фінансовій (економічній) сфері, що буде можливим лише за умови

поміркованої інтеграції до європейського та глобального фінансового просторів;

- виключати можливість будь-якого витоку капіталу за кордон і організувати у такий спосіб захист фінансових інтересів вітчизняної економіки, що не видається можливим забезпечити допоки в Україні допускається існування досить об'ємного тіньового економічного сектору та альтернативної фінансової системи, яка дозволяє відмивання грошей та виведення їх за кордон, у першу чергу, у офшорні країни, поза межами організованих фінансових ринків;

- запобігати можливим конфліктам між секторами економічної системи шляхом започаткування дієвих інститутів омбудсменів для вирішення суперечок у різних галузях національної економіки;

- ініціювати та опосередковувати процеси залучення коштів із-за кордону для відновлення економіки та стабілізації стану фінансової системи країни;

- перешкоджати вчиненню адміністративних правопорушень і економічних злочинів шляхом модернізації нормативно-правової бази, у першу чергу тієї її частини, що регулює фінансові операції та механізми реалізації фінансових продуктів і послуг.

Таким чином, процеси регулювання фінансової безпеки країни повинні бути організованими на державному рівні зі спрямуванням на різні вектори дій щодо забезпечення сталості та стабільного розвитку фінансового сектору та його професійних учасників.

Під державним регулюванням фінансової безпеки України пропонуємо розуміти набір заходів і засобів, що використовуються і ініціюються державними органами влади з метою забезпечення стабільного стану та поступального розвитку фінансової системи країни та її учасників, що дає змогу забезпечити умови для реалізації фінансових інтересів на мікро, мезо та макрорівнях.

Регулювання фінансової безпеки України передбачає моніторинг, нагляд та контроль стану:

- банківської системи держави;
- небанківського фінансового сектору, у тому числі ринків фінансових послуг (страхового ринку, ринку кредитної кооперації, ринку накопичувального пенсійного забезпечення, ринку послуг ломбардів та фінансових компаній – лізингодавців, факторингових компаній, ломбардів, тощо) та фондового ринку (процедури емісії цінних паперів, діяльності інститутів спільного інвестування, організаторів торгівлі цінними паперами (фондових бірж), окремо первинного ринку (спотовий, строковий ринки та ринок приватизації) та вторинного ринку (спотовий, строковий ринки та ринок РЕПО та ринок приватизації));
- внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- сфери державних фінансів;
- валютної сфери;
- грошово-кредитної сфери.

Пріоритетом у регуляторній діяльності, спрямованій на стабілізацію стану фінансової безпеки України на початку 2019 року має стати орієнтація на сферу фінансових послуг, оскільки в умовах недостатності зовнішніх інвестицій для стабілізації та подальшого розвитку національної економіки, необхідним є пошук внутрішніх фінансових резервів, одним із яких є заощадження населення. Як свідчать експертні оцінки, рівень фінансової інклюзії в Україні становить лише 63% [1]. Тобто, 37% дорослого населення не використовують жодного фінансового продукту або послуги, їх фінансові активи повністю перебувають поза межами фінансової системи, а отже, можуть вважатись ресурсом, здатним стати внутрішнім джерелом інвестицій для каталізації економічних процесів. Однак, низький рівень довіри громадян до професійних учасників ринків фінансових послуг, сформований через невиконання фінансовими

посередниками своїх зобов'язань через незадовільний стан власної економічної безпеки, не дає змогу звільнити цей потенціал задля фінансування якісних економічних трансформацій. Тому необхідно відшукати інструменти відновлення довіри населення до фінансового сектору, першим із яких може стати перманентний моніторинг рівня економічної безпеки його учасників з тим, щоб вони могли виконати свої фінансові зобов'язання.

Зазвичай, регулювання об'єкту на державному рівні здійснюється органами виконавчої влади. У контексті забезпечення фінансової безпеки на макrorівні об'єктом регуляторного впливу має бути визначено стан фінансової безпеки України, під яким у даному контексті пропонується розуміти певний набір характеристик фінансової системи держави та її елементів. Основи державного регулювання фінансової безпеки України повинні формуватися на засадах національного правового режиму забезпечення економічної безпеки держави, статутних і галузевих законах, підзаконних нормативних актах, політико-правових документах декларативного характеру, а також на положеннях профільних міжнародних угодах, ратифікованих Україною, і інших міжнародних документах, у тому числі стандартах з безпеки, вимогах Євросоюзу до механізмів функціонування ринків фінансових послуг і їх професійних учасників.

Нормативно-правове забезпечення регулювання фінансової безпеки держави у різні періоди часу формували: Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Доцільно відзначити, що в одному із основних документів, на основі якого відбувається регулювання фінансової безпеки держави – Концепції національної безпеки, затвердженою Постановою Верховної Ради України від 18 липня 1995 р., підкреслюється неефективність системи державного

регулювання економічних, а отже, і фінансових відносин, як одна із загроз економічній сфері. Як тоді, так і нині, актуальним завданням залишається пошук інноваційних підходів до державного регулювання фінансової безпеки держави.

Державне регулювання фінансової безпеки країни повинно мати за основу ефективну фінансову політику, яка має враховувати фінансові інтереси кожного учасника фінансової системи – фінансових установ, суб'єктів державних фінансів, споживачів фінансових продуктів і послуг тощо, а також вона має сприяти стабілізації фінансового стану України та посиленні її позиції на міжнародній економічній арені, виступати каталізатором покращення економічного та соціального стану як держави в цілому, так і окремих її регіонів, сфер бізнесу та населення. Фінансова політика у напрямі забезпечення фінансової безпеки повинна включати в себе фіскальну політику (у межах якої відбудуватиметься визначення і координація відносин, що виникають між учасниками економічної системи щодо розподілу і використання бюджетних коштів, податкових надходжень і видатків), та монетарну (або грошово-кредиту) політику (у межах якої відбудуватиметься координація відносин, пов'язаних із перерозподілом грошових коштів, регулюванням кредитного ринку тощо).

Під методами державного регулювання фінансової безпеки країни доцільно розуміти способи впливу держави на стан, результати діяльності та напрями функціонування суб'єктів фінансової системи з метою забезпечення захисту їх фінансових інтересів і сприяння їх реалізації у відповідності до прийнятої фінансової політики держави. Методи державного регулювання фінансової безпеки України можуть бути прямими та непрямими. Методи прямого регулювання фінансової безпеки використовують з метою безпосереднього втручання держави у процеси забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарської діяльності,

установ і інституцій та їх фінансову діяльність. До їх переліку можна віднести:

- ліцензування окремих видів діяльності, наприклад, діяльності з надання конкретних видів фінансових послуг;

- державне цільове фінансування проектів та програм розвитку фінансового сектору та сприяння стабілізації його стану та фінансового стану його учасників;

- надання цільових дотацій системним фінансовим установам, неефективна діяльність яких, банкрутство та ліквідація можуть завдати шкоди усій фінансовій системі країни;

- встановлення та обмеження цін на окремі фінансові продукти і послуги;

- проведення державної експертизи та встановлення державних стандартів якості фінансових послуг, оновлення нормативів функціонування фінансових установ у частині рівня їх економічної безпеки для отримання дозволів на реалізацію фінансових продуктів і послуг населенню.

Прямі методи державного регулювання фінансової безпеки базуються на застосуванні сили впливу органів державної влади, використанні таких інструментів, як обмеження, заборони, дозволи і примуси (адміністративні методи впливу на стан економічної безпеки фінансових установ).

Методи непрямого регулювання стану фінансової безпеки використовуються з метою формування сприятливого фінансового середовища, яке змушує професійних учасників ринків фінансових послуг та інших суб'єктів ринкової економіки діяти в потрібному для фінансового розвитку держави напрямі. Опосередковане регулювання стану фінансової безпеки на марорівні – це вплив держави на фінансові інтереси суб'єктів підприємницької діяльності та громадян інструментами фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, цінового, інвестиційного та інших

векторів фінансової політики. Серед основних засобів забезпечення фінансової безпеки при опосередкованому регулюванні можна виокремити: встановлення системи податків, рівнів оподаткування, пільгових режимів оподаткування, диференціювання податків і зборів; надання пільгового кредитування; маніпулювання обліковою ставкою та ставкою рефінансування; регулювання валютного курсу національної грошової одиниці; визначення та коригування валютних курсів та умов обміну валют, контроль емісії цінних паперів і їх обіг на фондовому ринку тощо.

Отже, до традиційних інструментів державного регулювання фінансової безпеки України можна віднести:

- організація захисту національної грошової одиниці від підробок, протидія фальшивомонетництву;
- протидія формуванню і розвитку фінансових пірамід;
- використання фіскальних інструментів для наповнення бюджету;
- контроль бюджетного дефіциту;
- ліцензування діяльності фінансових установ;
- встановлення вимог до діяльності реалізаторів фінансових продуктів і послуг та контроль їх стану;
- встановлення обмежень на валютні операції;
- контроль за емісією цінних паперів та нагляд за біржовою діяльністю;
- нагляд за цільовим використанням бюджетних коштів;
- контроль рівня інфляції тощо.

Передумовами необхідності пошуку інноваційних підходів до державного регулювання фінансової безпеки України на разі є:

- розвиток цифрової економіки та кешлес економіки, фінансові операції в межах яких на разі не піддаються контролю;

- відсутність правового механізму контролю використання криптовалют;

- нездатність фінансових структур протидіяти ризикам вірусних атак на комп'ютерні системи (яскравий приклад – 27 червня 2017 року);

- фінансова залежність економіки України від допомоги міжнародних фінансових організацій;

- низький рівень довіри населення до професійних учасників фінансового ринку;

- наявність сегменту тіньових фінансових операцій у фінансовій системі;

- низький рівень інвестиційної привабливості вітчизняної економіки та наявні ускладнення для ведення бізнесу нерезидентами в Україні (підтвердженням є позицій України у міжнародних рейтингах інвестиційної привабливості та легкості ведення бізнесу);

- підвищення рівня конкуренції на фінансовому ринку через входження на нього європейських фінансових компаній;

- невідповідність вітчизняних фінансових продуктів і послуг європейським і світовим стандартам;

- відсутність сучасного методологічного підходу до оцінювання рівня фінансової безпеки держави, а також відсутність стратегії забезпечення фінансової безпеки України на найближчі кілька років.

Державним органом, на який має бути покладено завдання забезпечення фінансової безпеки держави у площинах, що пов'язані з обігом цінних паперів та функціонуванням фондових ринків і їх учасників, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Метою регуляторної діяльності Національної комісії в цілому є вдосконалення та підвищення ефективності державного регулювання на фондовому ринку, сприяння реалізації єдиної державної політики з питань емісії та обігу цінних паперів, захист прав інвесторів та інших учасників

фондового ринку. Традиційними напрямками діяльності НКЦПФР у сфері регулювання є:

- розробка проектів регуляторних актів на ринку цінних паперів;
- прийняття регуляторних актів;
- внесення змін та доповнень до регуляторних актів;
- здійснення аналізу регуляторного впливу регуляторних актів;
- відстеження результативності прийнятих регуляторних актів [2].

Таким чином, для забезпечення високого рівня фінансової безпеки за сегментом функціонування фондового ринку, доцільно наполягати на розробці апаратом НКЦПФР регуляторного акту щодо здійснення перманентного моніторингу стану фінансової безпеки професійних учасників ринку, а також емітентів цінних паперів, для чого необхідним кроком є розробка методики оцінювання рівня фінансової безпеки на фондовому ринку.

У сегменті безпеки небанківського фінансового ринку домінуючою державною структурою залишається Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. До її завдань у контексті забезпечення фінансової безпеки України належить захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг. Впродовж 2017 року Комісією було застосовано 925 заходів впливу до учасників ринків фінансових послуг. У 2018 році продовжується активна робота щодо створення компенсаційних механізмів захисту споживачів небанківських фінансових послуг; посилення вимог щодо відповідальності власників та керівників небанківських фінансових установ за скоєні злочини на ринках фінансових послуг; посилення взаємодії з іншими державними органами у частині запобігання та недопущення порушень на ринках фінансових послуг [3].

З метою реалізації завдань щодо оптимізації та посилення державного регулювання фінансової безпеки країни необхідним є виокремлення самостійного виконавчого органу із повним набором функцій регулювання – нормативної, дозвільної і наглядової, забезпеченого необхідними людськими, фінансовими і матеріальними ресурсами, який би цілком зосередився на вирішенні завдань забезпечення фінансової безпеки України у посткризовий період розвитку економіки. На разі специфічною державною структурою, задіяною у механізмах регулювання фінансової безпеки на державному рівні, можна вважати Раду з фінансової стабільності, організовану з метою забезпечення своєчасного виявлення і мінімізації ризиків, що загрожують стабільності банківської та фінансової системи держави. Основними завданнями функціонування Ради з фінансової стабільності визначено обмін інформацією та своєчасне виявлення поточних та потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз та системних ризиків для забезпечення фінансової стабільності й мінімізації їх негативного впливу на фінансову систему держави; узгодження упереджувальних заходів та заходів швидкого реагування (антикризовий менеджмент) за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, а також обставин, які загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи держави [4]. Однак, рішення Ради з фінансової стабільності носять рекомендаційний характер, що не дає змоги назвати її ефективним суб'єктом системи державного регулювання фінансової безпеки України.

31 серпня 2017 року між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів підписано Меморандум про співпрацю.

Меморандум дозволить забезпечити запровадження дієвої системи контролю за ринками фінансових послуг, шляхом співробітництва та обміну інформацією з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, у сфері ринків небанківських фінансових послуг [5].

Моніторинг стану безпеки банківської системи належить до завдань Національного банку України. Враховуючи тенденцію до скорочення кількості банківських установ, невиконання ними своїх зобов'язань перед клієнтами, падіння якості банківських послуг, їх подорожчання, можна стверджувати, що доцільно шукати шляхи оптимізації діяльності НБУ у напрямі покращення стану контролю рівня економічної безпеки банків в Україні.

Пропозиції щодо оптимізації функціонування механізмів контролю та моніторингу стану систем економічної безпеки фінансових установ та стану фінансової безпеки держави полягають у наступному:

- започаткування щорічного моніторингу рівня економічної безпеки фінансових установ;
- започаткування національного рейтингу кожного виду професійних учасників фінансового ринку за параметром стану економічної безпеки;
- формування стратегії забезпечення фінансової безпеки України на 2020-2025 роки;
- формування окремих стратегій забезпечення стану безпеки кожної функціональної складової системи фінансової безпеки держави;
- оновлення методики оцінювання рівня фінансової безпеки держави;
- контроль рівня транспарентності діяльності фінансових установ;
- започаткування державного органу контролю стану безпеки фінансового ринку поза межами національних регуляторів ринків фінансових послуг, але за їх підтримки та сприяння; передача йому ряду функцій фінансових регуляторів, що вирішить проблему їх дублювання.

У підсумку можна зазначити, що в даний час в Україні в цілому створена законодавча та регуляторна основа забезпечення фінансової безпеки на державному рівні. Однак, її ефективність є низькою, що доводить необхідність розробки інноваційних підходів до регулювання стану фінансової безпеки України.

Список використаних джерел та літератури

1. Відякін: фінансова інклюдія в Україні становить 63% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/428574/vidyakin-finansova-inklyuziya-v-ukrayini-stanovyt-63-video>.
2. Матеріали офіційного сайту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nssmc.gov.ua>.
3. Публічний звіт про діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/ZVIT2017/ZVIT_2017.pdf.
4. Про Раду з фінансової стабільності : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/170/2015>.
5. Підписано Меморандум про співпрацю між Нацкомфінпослуг, та Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Holovni-podii/13694.html>.

1.2 СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ, РЕЗЕРВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ

*ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна, д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Стан фінансової безпеки України із самого моменту здобуття цією державою незалежності важко назвати стабільним. Після руйнування союзної фінансової системи, вітчизняний фінансовий сектор фактично знаходився у стані зародження і формування, у той час, як завдання перед ним і його професійними учасниками ставились досить конкретні та непрості для виконання у тогочасних економічних умовах. Однак, спільними зусиллями органів державної влади та суб'єктів фінансового бізнесу, в Україні вдалося побудувати фінансову архітектуру та налагодити процеси реалізації фінансових продуктів і послуг на організованих ринках. Тривалий період часу аналіз стану вітчизняного фінансового ринку демонстрував сталу тенденцію до утримання позитивної динаміки кількості фінансових посередників, а також числа клієнтів фінансових установ. Фінансовий потенціал професійних учасників ринків фінансових послуг зростав, про що свідчили показники обсягів активів у їх власності та управлінні. Глобалізація та конвергенція економік країн ЄС, до переліку яких тривалий час прагне долучитись і Україна, сприяла верифікації фінансових продуктів, розширення їх асортименту при одночасній появі нових видів фінансових посередників.

Деформації вітчизняного фінансового сектору почали відбуватись із настанням фінансових криз, вплив яких не був відчутним у закритій фінансовій системі СРСР із високим рівнем державного контролю, але мав

суттєві негативні наслідки для ринкової фінансової економіки незалежної України. Стрімке падіння курсу національної валюти, гіперінфляція, збільшення кількості фіктивних фінансових установ, депопуляризація фінансових послуг, їх низька якість і висока вартість, відсутність вибору й альтернатив мінімізували рівень фінансової безпеки та поставили її стан у повну залежність від іноземних фінансових трансфертів і зовнішніх інвестицій.

Раціональна державна фінансова політика й імплементація досвіду країн ЄС дозволили оптимізувати рівень фінансової безпеки на деякий час. Однак, в умовах розгортання економічної кризи, збільшення обсягу зовнішнього та внутрішнього державного боргу, тривалої гібридної війни, руйнування партнерських зв'язків у фінансовому секторі з Російською Федерацією та інших нетривіальних для вітчизняної економіки обставин, її рівень стрімко знижується, про що свідчать показники стану розвитку окремих сегментів фінансової системи.

Так, кількість окремих видів фінансових установ в Україні стрімко скорочується, а ті фінансові посередники, число яких зростає, не дають гарантій виконання власних фінансових зобов'язань перед клієнтами (рис.1).

Система фінансової безпеки не обмежується лише фінансовим ринком і його учасниками. Згідно визнаних на державному рівні методичних рекомендацій щодо оцінювання рівня економічної безпеки, і, у тому числі, її фінансової складової, діагностику рівня фінансової безпеки держави належить оцінювати одразу за шести напрямками. Пропонується проводити аналіз стану банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового ринку, валютної, грошово-кредитної, боргової та бюджетної безпеки. Однак, спроби оцінювання стану фінансової безпеки України за цими шістьма категоріями та їх індикаторами привели до висновку, що сформувати якісне інформаційне забезпечення цього процесу, яке

дозволило б розрахувати необхідні показники, на разі неможливо. Деякі відомості, необхідні для розрахунку, не публікуються у вільному доступі, інші просто застаріли та не здатні надати релевантну оцінку значення того чи іншого індикатора. Тому постало питання у пошуку можливостей для оптимізації методичного підходу до оцінювання рівня фінансової макробезпеки.

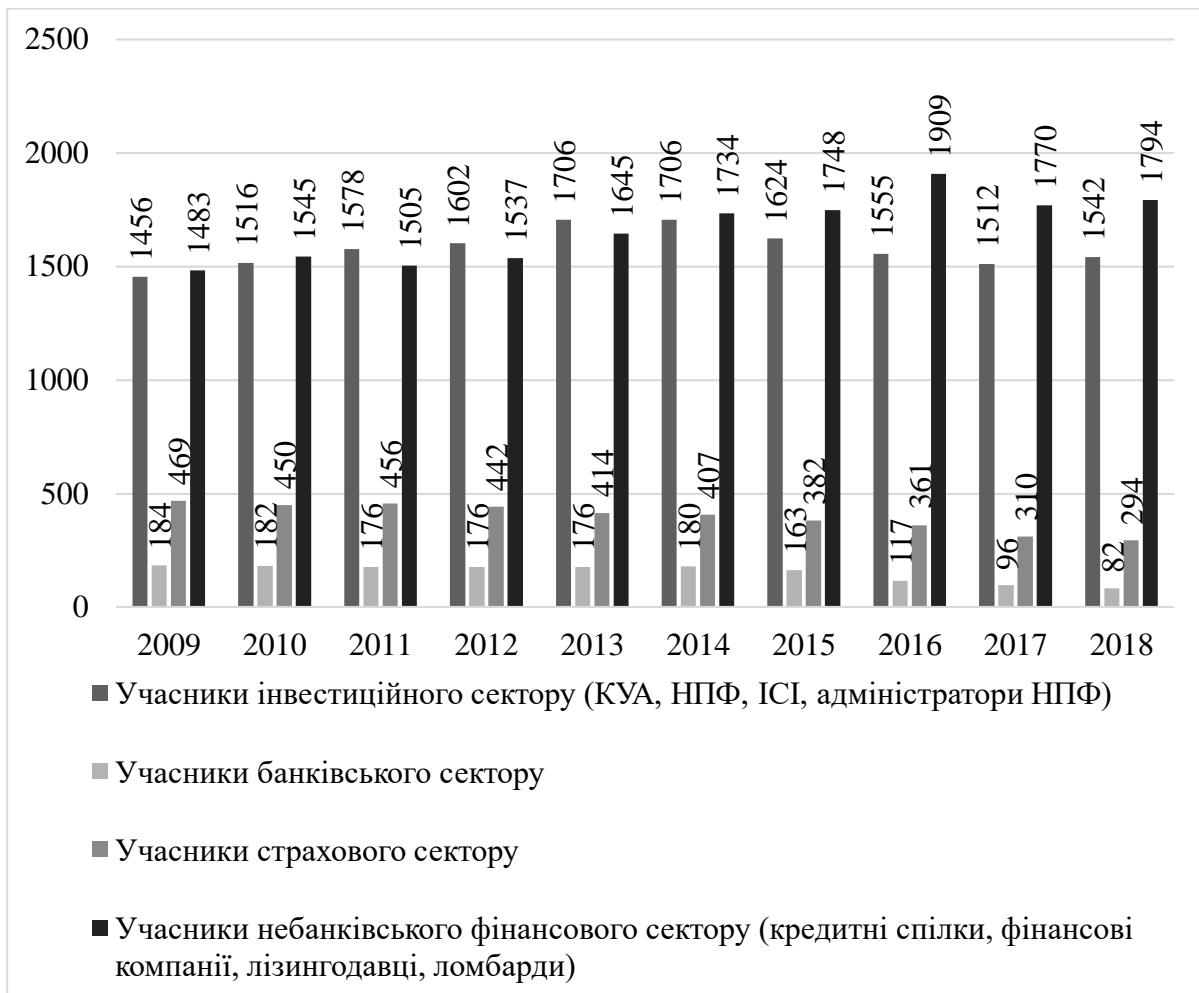

Рис. 1. Кількість професійних учасників різних сегментів фінансового ринку України, 2009-2018 роки, станом на початок року

Складено автором за даними НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг

В основу вітчизняної методики оцінювання рівня фінансової безпеки держави покладено показники, аналогічні до тих, що пропонує у своїх роботах Сенчагов В. К. – макрофінансові індикатори, що характеризують

співвідношення заощаджень і інвестицій, безпеку банківської діяльності, стан фінансового ринку, цінові критерії, критерії, що стосуються стану валютного ринку та курсу національної валюти [1].

Одним із найбільш показових параметрів стану фінансової безпеки, зокрема, бюджетної її складової, є дефіцит державного бюджету. Для України переважання бюджетних видатків над доходами – явище звичне. Однак, тенденція до зменшення розміру бюджетного дефіциту свідчить про стабілізацію стану фінансової безпеки країни у контексті бюджетної безпеки (рис.2).

За даними рисунку можна дійти висновку, що 2014 рік став критичним для стану бюджетної безпеки за показником бюджетного дефіциту. Уряду не вдалося утримати тенденцію до покращення його значення, що намітилась у 2015 році, і станом на кінець 2017 року рівень бюджетного дефіциту майже сягнув максимального значення за аналізований період.

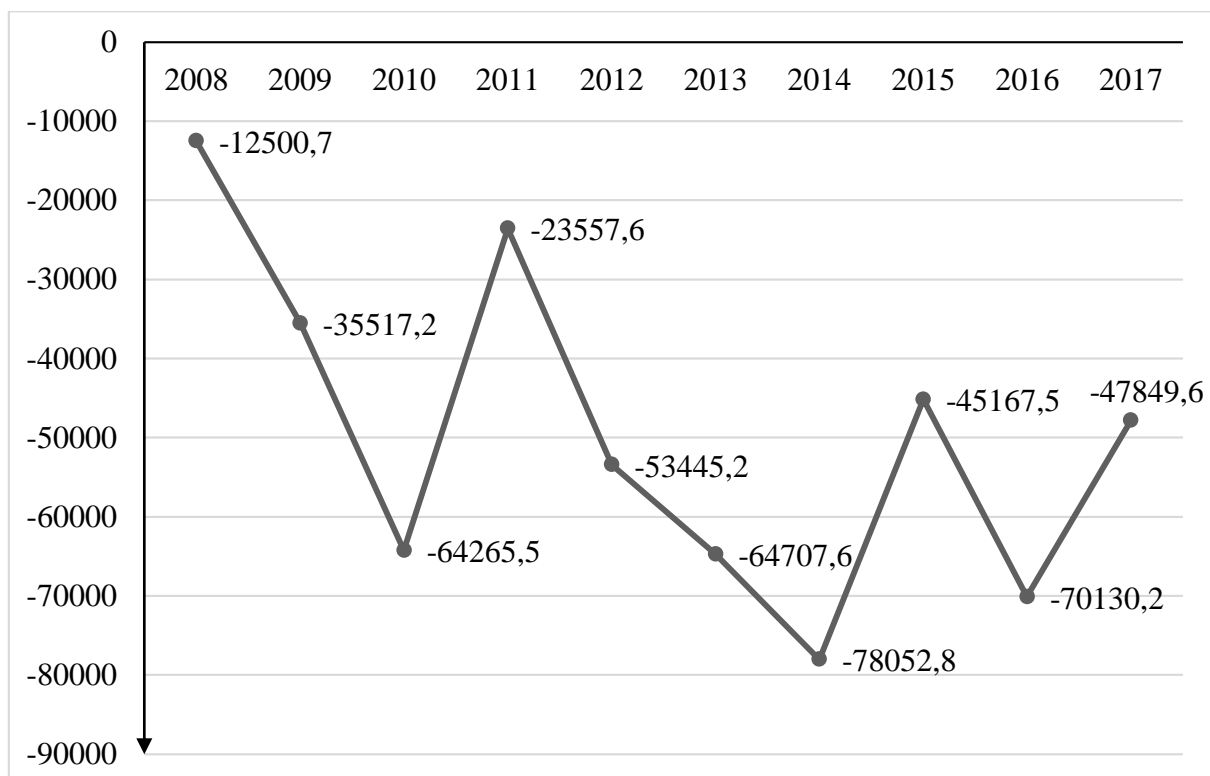

Рис. 2. Розмір дефіциту державного бюджету, млн грн

Складено автором за даними [2]

Стан валютної безпеки, відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України оцінюється за такими показниками: індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період, різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, валові міжнародні резерви України, частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, рівень доларизації грошової маси [3]. Однак, показовими індикаторами, які дозволяють отримати експрес-оцінку стану валютної безпеки держави, є динаміка індексів девальвації гривні відносно долару США, а також показник зміни курсу гривні щодо долара. Саме ці величини, оприлюднені у засобах масової інформації, стають каталізаторами фінансової поведінки населення та суб'єктів бізнесу. Зокрема, підвищення курсу долара викликає фінансову паніку та провокує схильність до відмови від фінансових послуг і нарощення обсягів фінансових заощаджень на противагу інвестиційній активності.

Рис. 3 демонструє динаміку індексів девальвації гривні відносно долару США за десять років. На рис. 4 унаочнено зміну курсу гривні до долара США за той самий період.

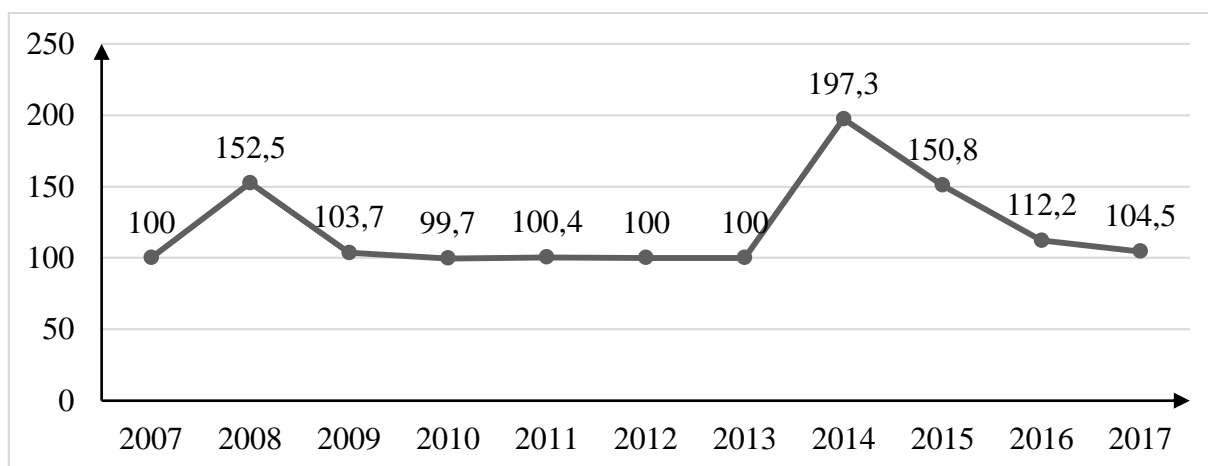

Рис. 3. Динаміка індексів девальвації гривні відносно долару США

з 2007 по 2018 рр. (%)

Складено автором за даними [2]

Отже, нестабільність валютно курсу, втрата позицій національної валюти на міжнародній економічній арені закономірно призводять до зниження рівня довіри населення і бізнесу до гривневих активів. У 2014 році спостерігалася максимальна тенденція до знецінення депозитів у національній валюті, що стало причиною для вилучення фізичними і юридичними особами своїх грошових ресурсів із вітчизняної фінансової системи. Дефіцит вільних грошових коштів для розвитку економіки сповільнив виробництво – розпочалась чергова хвиля скорочення кількості робочих місць, що спровокувало ріст соціальної напруги. Стабілізація валютних курсів в останні три роки може вважатись позитивною характеристикою для відновлення стану валютної функціональної складової фінансової безпеки України, однак, порівняно із 2007-м роком, докризовим періодом, та навіть із 2010 роком, коли наша держава розпочала впевнений рух до посткризового відновлення, поточний стан фінансової безпеки держави окремими її показниками можна оцінити як критичний.

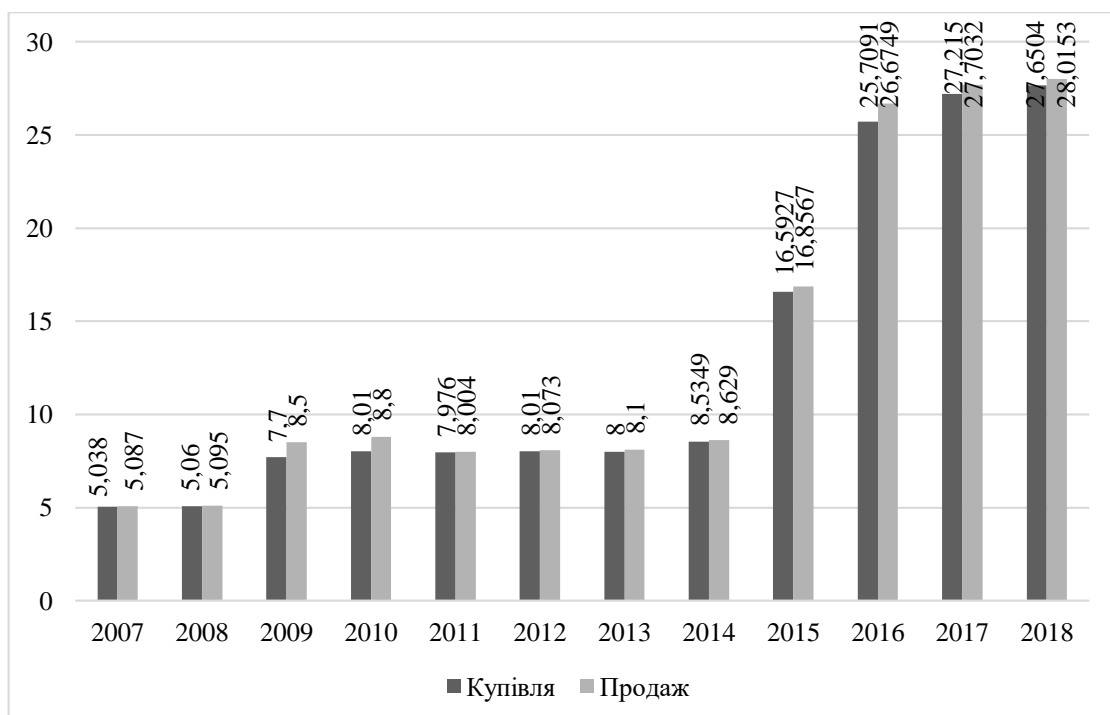

Рис. 4. Динаміка курсу гривні до долара США з 2007 по 2018 рр.

Складено автором за даними [4]

За даними НБУ, станом на середину 2018 року рівень доларизації грошової маси зменшився, і у травні склав 30% порівняно з 31% у березні 2018 року і 32% за підсумками 2017 року [5]. З одного боку, така обставина позитивно характеризує стан грошово-кредитної безпеки України. З іншого – експерти засвідчують зростання обсягів готівкової маси в обігу, що може бути як результатом, так і причиною для збільшення обсягів тіньової економіки, а також є свідченням того факту, що населення і суб'єкти господарської діяльності продовжують не довіряти банківській системі та її учасникам і не мають схильності до покращення показників власної фінансової інклюзії.

Рис. 5 демонструє динаміку показника боргу України, на основі якого можна зробити висновок про стан боргової безпеки держави.

Отже, впродовж аналізованого періоду борг України, як зовнішній, так і внутрішній, постійно зростає. Така динаміка свідчить про високий рівень залежності економіки від позикових фінансових ресурсів, що сигналізує про нездатність держави досягти фінансової автономії.

Державний і гарантований державою борг України за 2017 рік зріс на 7,5% – до 76 млрд у доларовому еквіваленті, й на 11% – до 2,1 трлн – у гривневому еквіваленті, що становить близько 72% ВВП. Витрати державного бюджету на погашення та обслуговування державного боргу в 2017 році становили 474 млрд грн. [6].

Таким чином, боргова безпека України перебуває на низькому рівні. Наявність і зростання державного боргу є загрозою для фінансової безпеки країни ще і тому, що його обслуговування вимагає додаткових витрат фінансових ресурсів, яких у держави і так обмежена кількість (рис.6).

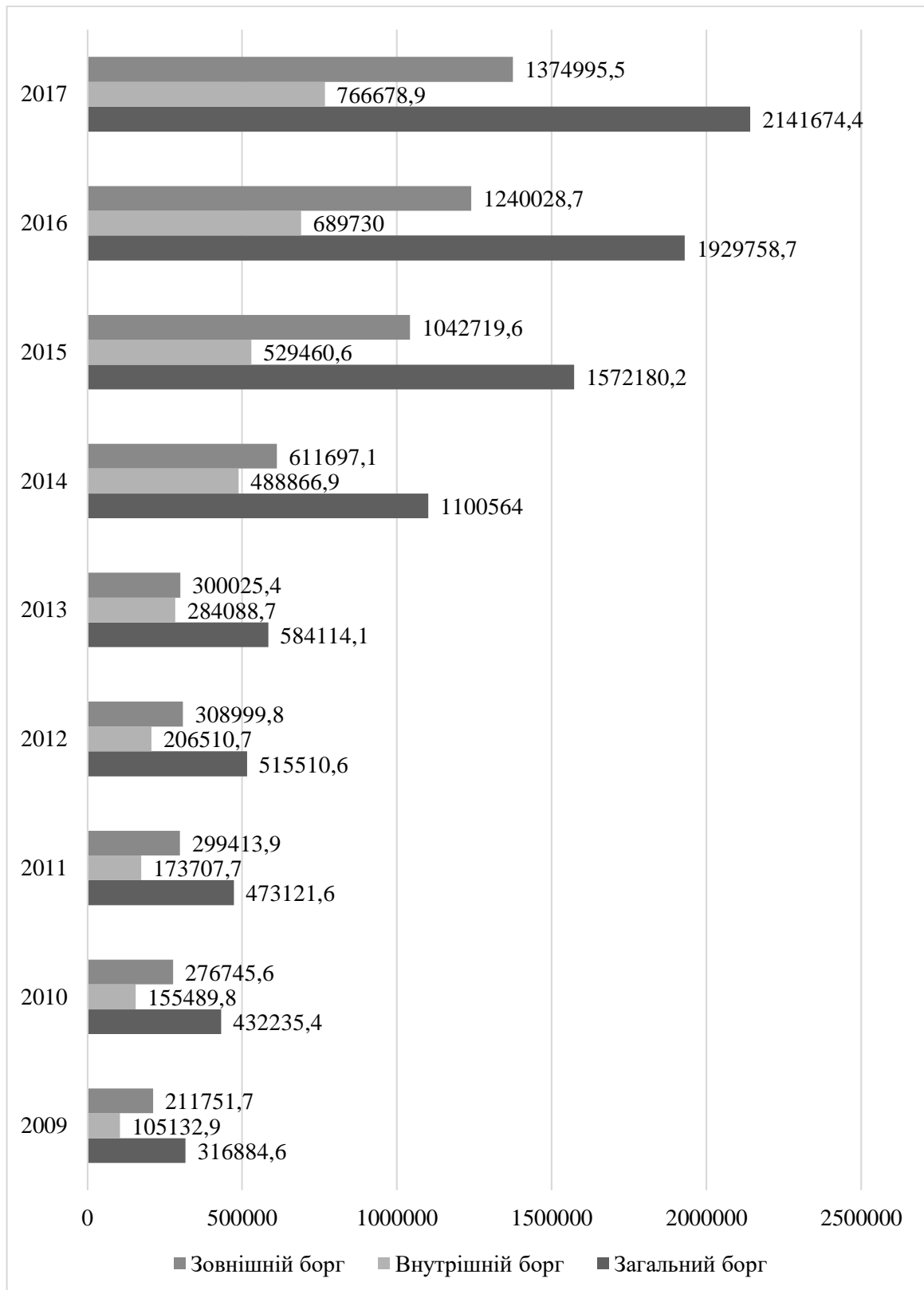

Рис. 5. Динаміка показника боргу України, млн грн

Складено автором за даними [2]

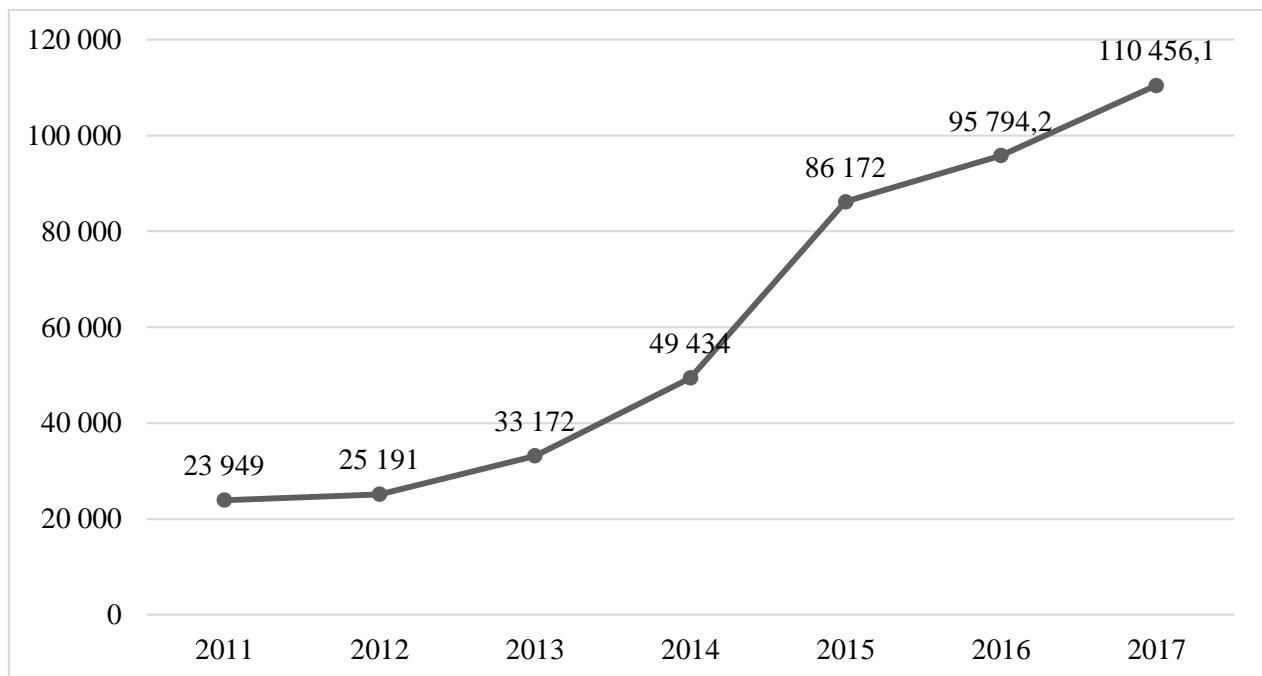

Рис. 6. Динаміка показника обслуговування державного боргу
України, млн грн

Складено автором за даними [2]

Заплановані витрати на обслуговування і погашення державного боргу демонструє табл. 1. Аналізуючи опубліковані Міністерством фінансів дані, розуміємо, які великі фінансові ресурси потрібно віднайти уряду України у найближчі кілька років, аби погашення боргу стало можливим, а рівень боргової безпеки держави отримав курс на покращення.

Таблиця 1

Платежі з обслуговування і погашення боргу, млрд грн [7]

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Всього платежів	352,12	357,52	296,04	227,10	194,53	196,11	251,20	175,35	152,46
Внутрішній борг	240,87	207,39	117,62	70,90	61,82	67,28	82,50	66,90	55,79
Обслуговування	73,79	72,41	57,02	49,43	47,24	44,76	42,54	39,87	37,22
Погашення	167,07	134,98	60,60	21,47	14,58	22,52	39,97	27,02	18,57
Зовнішній борг	111,25	150,13	178,42	156,20	132,72	128,83	168,69	108,46	96,66
Обслуговування	42,04	50,12	48,49	45,14	42,42	38,72	32,06	27,04	22,85
Погашення	69,21	100,00	129,93	111,06	90,30	90,11	136,63	81,42	73,81
Показник	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035
Всього платежів	149,95	146,74	121,75	97,58	179,86	131,81	45,79	36,74	35,16

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Внутрішній борг	59,03	64,23	55,03	65,42	83,23	65,50	35,11	28,07	27,06
Обслуговування	35,57	32,96	30,52	28,37	25,04	20,47	17,13	15,84	14,83
Погашення	23,46	31,26	24,51	37,05	58,19	45,03	17,98	12,23	12,23
Зовнішній борг	90,92	82,52	66,72	32,16	96,63	66,31	10,69	8,67	8,10
Обслуговування	18,90	14,98	10,45	9,44	8,23	5,21	2,51	2,37	2,28
Погашення	72,02	67,53	56,27	22,72	88,39	61,10	8,18	6,30	5,82
Показник	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044
Всього платежів	32,558	31,163	29,208	26,655	24,9478	21,992	20,7966	19,6219	18,4367
Внутрішній борг	26,18	25,01	23,83	22,66	21,49	20,31	19,14	17,97	16,79
Обслуговування	14,08	12,91	11,73	10,56	9,39	8,21	7,04	5,87	4,69
Погашення	12,10	12,10	12,10	12,10	12,10	12,10	12,10	12,10	12,10
Зовнішній борг	6,38	6,16	5,38	4,00	3,46	1,68	1,66	1,66	1,65
Обслуговування	2,08	1,99	1,91	1,85	1,83	0,04	0,04	0,04	0,04
Погашення	4,30	4,17	3,47	2,15	1,64	1,64	1,62	1,62	1,61

Для оцінювання рівня борової безпеки експерти рекомендують використовувати показник валового внутрішнього продукту (ВВП). Зокрема, у джерелі [3] пропонується розрахунок таких індикаторів її стану, як відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП та Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП. Крім того, обсяг ВВП використовується і для оцінювання стану бюджетної безпеки, зокрема його величина необхідна для обрахунку показників відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП, рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет [3]. Державна служба статистики оприлюднила фінальні статистичні дані щодо валового внутрішнього продукту за 2017 рік. За їх результатами темпи зростання ВВП в країні помітно збільшилися. Попри попередні прогнози, ріст ВВП у 2017 році склав 2,5%.

Співвідношення державного і гарантованого боргу до ВВП вперше з 2011 року зменшилося в порівнянні з попереднім роком (з 80,9% на кінець 2016 року до 71,8% на кінець 2017 року).

Це свідчить про те, що баланс поступово наближається до оптимального значення в 60% співвідношення державного і гарантованого боргу до ВВП [7].

Рис. 7 демонструє динаміку обсягу номінального ВВП України за останні десять років.

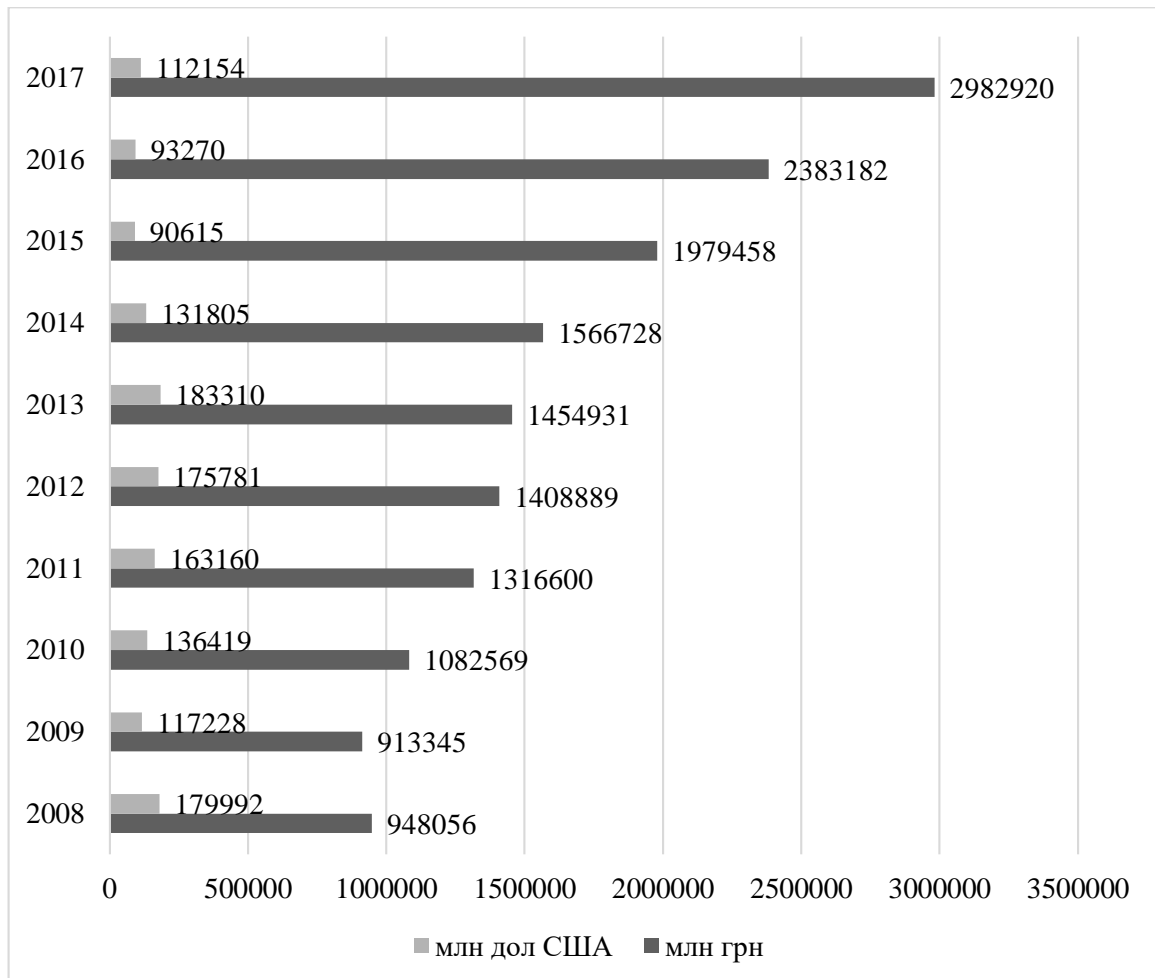

Рис. 7. Динаміка обсягу номінального ВВП України

Як бачимо за даними рис. 7, не зважаючи на постійне і стабільне зростання обсягів ВВП, його номінальний рівень станом на кінець 2017 року при трансформації його вартості у долари США виявляється нижчим, ніж у кризовому 2009 році.

Рис. 8 демонструє динаміку показника відношення обсягу державного боргу до обсягу ВВП.

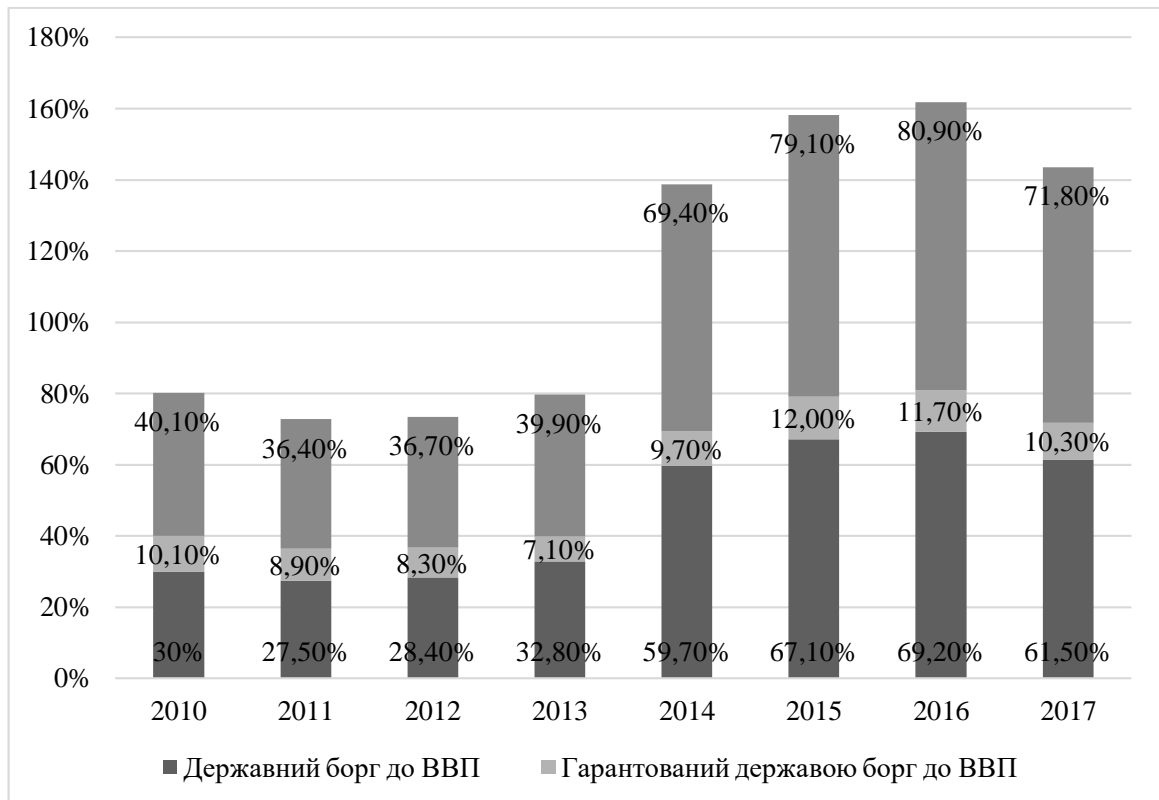

Рис. 8. Відношення боргу до ВВП [7]

Отже, починаючи з 2014 року, державний борг за розміром становить понад половину обсягу валового внутрішнього продукту. Зважаючи, що критичний розмір цього показника згідно діючих Методичних рекомендацій становить 60% [3], рівень боргової безпеки України потребує підвищення у найближчій перспективі.

Банківську безпеку пропонується оцінювати із використанням одразу семи різних індикаторів, таких як: частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, рентабельність активів, співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи [3]. Пошук інформації для

обрахунку наведених показників довів, що їх обчислення з позиції зовнішніх стейкхолдерів, до категорії яких належить більшість клієнтів банків та інших зацікавлених у показниках фінансового стану банківських установ осіб, ускладнюється відсутністю необхідних даних у вільному доступі. Крім того, схвалені на державному рівні методичні рекомендації не враховують значення економічних нормативів банківських установ під час оцінювання банківської безпеки, що можна вважати суттєвим недоліком діючого методичного підходу до діагностики стану фінансової безпеки держави. Тому у табл. 2 представлено значення економічних нормативів в цілому по банківській системі в якості однієї із важливих характеристик стану банківської безпеки України.

Таблиця 2

Значення економічних нормативів в цілому по банківській системі

Норматив		2016	2017	2018
H1	Регулятивний капітал (млн. грн.)	129816,9	109653,6	115817
H2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	12,31	12,69	16,10
H4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 %)	78,73	60,79	55,55
H5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40 %)	79,98	102,14	108,08
H6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 %)	92,87	92,09	98,37
H7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	22,78	21,48	20,29
H8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	364,14	308,27	208,31
H9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25 %)	31,19	36,72	17,89
H11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 %)	0,002	0,001	0,0001
H12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60 %)	1,10	0,60	0,22

Складено автором за даними НБУ

Стан виконання банками економічних нормативів за останні три роки свідчить про в цілому задовільний рівень банківської безпеки, однак деякі нормативи, якщо оцінювати динаміку їх відповідності орієнтованим

значенням, можуть бути порушені в найближчій перспективі. Зокрема, перебуває на межі допустимого значення норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу, норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами.

Ще двома показниками, значення яких доцільно враховувати у процесі оцінювання рівня банківської безпеки, є частка непрацюючих кредитів банків і частка непрацюючих активів банків (табл.3).

Таблиця 3

Частки непрацюючих кредитів та активів банків

Операції	01.01.2018
Кредитні операції:	
частка непрацюючих кредитів корпоративному сектору, %	56,03
частка непрацюючих кредитів фізичним особам (включно із фізичними особами-підприємцями), %	53,51
частка непрацюючих міжбанківських кредитів, депозитів (за виключенням коррахунків), %	6,22
частка непрацюючих кредитів органам державної влади та місцевого самоврядування, %	0,69
Частка всіх непрацюючих кредитів	54,54
частка непрацюючих кредитів, %	
у т.ч. банки:	
з державною часткою, з них	71,12
ПАТ КБ «Приватбанк»	87,64
з державною часткою крім ПАТ КБ «Приватбанк»	55,75
іноземних банківських груп	41,01
з приватним капіталом	24,08
неплатоспроможні	43,02
Інші активи:	
частка непрацюючих активів (дебіторська заборгованість), %	42,55
частка непрацюючих активів (цінні папери та інші фінансові інвестиції), %	1,09
частка непрацюючих активів (кошти на рахунках), %	5,08
частка непрацюючих активів (похідні фінансові інструменти), %	0,01
Частка непрацюючих активів (всього), %	32,72
частка непрацюючих активів (фінансові зобов'язання), %	15,51
Загальні активи та фінансові зобов'язання	2198703
непрацюючі активи	622817
Частка непрацюючих активів (загальні активи та фінансові зобов'язання), %	28,33

Складено автором за даними НБУ

Отже, на початок 2018 року понад половина кредитів банківської системи належить до категорії непрацюючих, а обсяг непрацюючих активів становить майже третину обсягу усіх активів банківської системи України.

Загалом, НБУ позитивно оцінює стан вітчизняної банківської системи, даючи їй такі характеристики за результатами функціонування банківських установ впродовж 2017 року:

- частка держбанків за чистими активами зросла протягом року;
- клієнтські кошти формують 77% зобов'язань банків;
- фіскальний імпульс прискорив приплив коштів населення;
- гривневе кредитування населення прискорилося;
- якість кредитного портфелю помірно покращилася;
- покриття непрацюючих активів резервами є прийнятним;
- вартість депозитів очікувано відреагувала на зростання облікової ставки;
- банківський сектор залишився операційно прибутковим;
- банки краще капіталізовані [8].

Водночас, високим залишається рівень залежності вітчизняної банківської системи від іноземного капіталу – у 2018 році 41 банк з 81, що провадить свою діяльність в Україні, має у своєму капіталі частку іноземного фінансового ресурсу. Попри позитивні твердження щодо прибутковості банківського сектору, статистика свідчить значна кількість банків фіксує чистий збиток/операційний прибуток, чистий збиток/операційний збиток, операційний збиток до резервування та від'ємний чистий процентний дохід [8].

Критикуючи вітчизняний підхід до оцінювання рівня фінансової безпеки, не можна лишити поза увагою той факт, що ні українська метода, ні зарубіжні її аналоги не містять показників, які б ґрунтувались на результатах рейтингів міжнародних агентств. Чи варто звертати увагу на

міжнародні рейтинги? Однозначно – так. Незважаючи на все своє недосконалість, рейтинги формують імідж країни на міжнародній арені, а отже, характеризують і стан її економічного та фінансового розвитку на певний момент часу.

Зокрема, на користь грошово-кредитної безпеки держави свідчать оцінки поточних кредитних рейтингів України (табл.4).

Таблиця 4

Поточні кредитні рейтинги України [2]

Рейтингове агентство	Поточний рейтинг	Прогноз	Дата присвоєння рейтингу
«Fitch Ratings» (Fitch)	B-/B	Стабільний	26 жовтня 2018
«Standard & Poor's» (S&P)	B-/B	Стабільний	19 жовтня 2018
«Moody's Investors Service» (Moody's)	Сaa2/Са	Позитивний	25 серпня 2017

Інститут міжнародних фінансів (Institute of International Finance, ІІФ) випустив щорічний рейтинг якості взаємодії суверенних емітентів із міжнародними портфельними інвесторами і визнав найбільший прогрес України серед країн, що розвиваються. Враховуючи низький рівень боргової і бюджетної безпеки, а також недовіру населення України до ринків фінансових послуг і їх професійних учасників, інвестиційні ресурси могли б стати рятівним колом для вітчизняної економіки та фінансової системи.

ІІФ розробив 20 критеріїв для оцінки практик відносин з інвесторами (ІR) та 23 критерії для оцінки якості поширення даних суверенними емітентами, що представлені на міжнародних ринках капіталу. Бали за кожний критерій в оцінці ІR практик присвоюються на підставі його відносної важливості з точки зору інвестора. Врахування позиції країни у цьому рейтингу в процесі діагностики стану фінансової безпеки держави є раціональним вчинком для аналітика, оскільки перелік показників, на основі значень яких встановлюється рейтингова позиція, включає

індикатори прозорості та простоти доступу до макроекономічної інформації та інших даних, важливих для інвестора при прийнятті ним рішення щодо напрямку спрямування власних фінансових ресурсів; оцінку відомостей щодо наявності державного боргу, у тому числі зовнішнього, та його розмірів [9]. Таким чином, рейтингова позиція уже містить у собі опрацьовані з використанням експертного методу наукового дослідження деякі дані, що беруться до уваги у вітчизняній методиці оцінювання рівня фінансової безпеки. Це позбавляє експерта-аналітика від зайвої роботи та економить його часовий ресурс.

В 2018 році оцінка практик України в сфері відносин з інвесторами (investor relations, IR) виросла на 20 балів, збільшившись з 16 до 36,5 із максимальних 42-х після того, як Міністерство фінансів удосконалило підходи до відносин з міжнародними портфельними інвесторами, модернізувало свій веб-сайт та налагодило операційну діяльність. Зокрема, ПФ відзначило зручний для інвестора формат розкриття макроекономічних показників та іншої інформації, проведення роуд-шоу та відкритість керівників Міністерства фінансів України до діалогу з інвесторами [10]. Слід сподіватися, що у перспективі ці кроки позитивно вплинуть на рівень фінансової безпеки держави.

Потужні інвестори, які прагнуть увійти на новий фінансовий ринок, зазвичай, замовляють власні дослідження. Але малі та середні гравці ринків фінансових послуг не можуть дозволити собі такі витрати, тому міжнародні рейтинги для них є чи не ключовим орієнтиром при прийнятті фінансових рішень. Також рейтинги дають можливість спостерігати динаміку економічних і фінансових змін в країні.

Водночас, усі рейтинги мають обмеження щодо методології, яка використовується у процесі їх визначення; також значна частина досліджень базується на суб'єктивних оцінках експертів, які інколи навіть не були в досліджуваній країні.

Часто дані одного рейтингу стають елементом формування іншого, тобто при неадекватній оцінці країни в одній шкалі, вона втрачає позиції і в інших рейтингах. Тому при використанні позицій країни в міжнародних рейтингах у процесі оцінювання рівня її фінансової безпеки варто звернути увагу на якнайбільшу їх кількість і стежити за загальним напрямком руху країни по рейтингових шкалах [11].

Внутрішні рейтинги зазвичай позбавлені більшості із зазначених недоліків, оскільки складаються експертами, які безпосередньо перебувають у тій країні, показники якої оцінюються. Наприкінці 2016 року Національний банк України впровадив розрахунок Індексу фінансового стресу (ІФС), що вимірює рівень напруги фінансової системи і надає комплексну кількісну оцінку її стану. Новий індекс дає можливість порівняння поточного стану фінансової системи зі значеннями за попередні періоди і під час минулих криз, оцінки ефективності заходів, спрямованих на пом'якшення системного стресу, а також може бути індикатором закінчення фінансової кризи. Для розрахунку індексу виділено чотири сектори фінансового ринку: банківський, корпоративних цінних паперів, державних цінних паперів і валютний. Для кожного сектора розраховується окремий субіндекс, який має власну вагу і складається з декількох фінансових індикаторів, що відображають стан цього сектора, а їх значення залежать від поведінки гравців ринку [12]. Оскільки Індекс фінансового стресу покликаний ідентифікувати початок і передбачити кінець фінансової кризи, врахування його значення є важливим для оцінювання поточного стану фінансової безпеки України.

Отже, існуюча методика оцінювання рівня фінансової безпеки держави потребує модернізації. Вагомою причиною цього, окрім оголошених вище фактів, є і трансформація системи державного регулювання ринків фінансових послуг. А оскільки безпека небанківського фінансового ринку є однією із шести складових системи фінансової

безпеки України, саме до функцій державного регулятора цього сегменту фінансової системи має належати завдання оцінювання її стану. Водночас, зміна регуляторного механізму фінансового ринку може призвести до його дестабілізації, що матиме негативні наслідки і для стану фінансової безпеки держави в цілому. Верховна Рада України 7 липня 2016 року прийняла в першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» (Законопроект № 2413-а), який був унесений в порядку законодавчої ініціативи Президентом України. Законопроект № 2413-а, що підтримується Національним банком, запроваджує в Україні частково консолідовану (інтегровану) модель регулювання фінансового ринку, за якої весь фінансовий сектор буде регулюватися двома регуляторами (нині, у 2018 році, в Україні провадять діяльність одразу три фінансові регулятори – Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг). Перехід до моделі двох державних регуляторів буде здійснено шляхом передачі функцій Нацкомфінпослуг Національному банку і НКЦПФР.

Згідно з Законопроектом № 2413-а, до сфери регулювання та нагляду Національного банку входитимуть, окрім банків, також:

- страхові компанії та страхові посередники;
- лізингові компанії та юридичні особи – суб'єкти господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають право надавати послугу фінансового лізингу (юридичні особи-лізингодавці);
- факторингові компанії;
- кредитні спілки;
- бюро кредитних історій;
- ломбарди;

- інші фінансові компанії (які здійснюють діяльність з обміну валют, переказу коштів, надання коштів у позику, надання гарантій тощо) [13].

НКЦПФР буде відповідати за регулювання та нагляд не лише діяльності учасників ринків цінних паперів та похідних цінних паперів (деривативів), а й за контроль за недержавними пенсійними фондами, фондами фінансування будівництва, фондами операцій з нерухомістю та їхніми адміністраторами / управителями.

Таким чином, якщо реформа регулювання ринків фінансових послуг відбудеться, на певний час це може дестабілізувати їх роботу, а отже, знизить рівень фінансової безпеки держави. Зважаючи на те, що на підставі досліджених показників стан фінансової безпеки та окремих її складових важко назвати задовільним, доцільно визначити перелік дій, необхідних для виправлення наявних у вітчизняній фінансовій системі негативних тенденцій.

По-перше, варто вжити усіх можливих заходів, аби зупинити подальше скорочення кількості фінансових установ на ринку. Водночас, необхідно встановити вимоги до стану їх економічної безпеки, визначити період для досягнення фінансовими посередниками відповідності цим показникам і започаткувати перманентний моніторинг дотримання належного рівня поставлених вимог.

По-друге, необхідно повернутись до регулювання курсу валют та стабілізувати курс гривні, зупинивши сталу тенденцію його падіння. Доцільно вжити заходів щодо відновлення довіри до національної грошової одиниці, у тому числі, підвищити відсотки за депозитами, що дозволить активізувати надходження тимчасово вільних фінансових ресурсів фізичних і юридичних осіб до фінансової системи.

По-третє, належить вжити заходів щодо скорочення державних видатків і мінімізації розміру дефіциту державного бюджету. Не буде зайвим і скоротити витрати на обслуговування державного боргу.

По-четверте, раціонально буде знизити рівень залежності банківської системи від іноземного капіталу. Водночас, необхідно сприяти інвестиційній активності в небанківському секторі.

По-п'яте, доцільно провести низку інформаційних заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення та відновлення довіри до ринків фінансових послуг і їх професійних учасників. Варто також стимулювати попит на фінансові продукти і послуги шляхом періодичного перегляду цінової політики на фінансовому ринку. Необхідно започаткувати постійний контроль якості фінансових послуг і моніторинг рівня їх відповідності європейським і світовим стандартам. Також раціональним кроком у сучасних умовах функціонування фінансового ринку і його учасників буде забезпечити можливість звернень споживачів фінансових продуктів і послуг зі скаргами щодо них до фінансових регуляторів у зручному режимі взаємодії.

На сьогодні фінансова інклюзія є чи не єдиним резервом для покращення стану фінансової безпеки держави, до того ж таким резервом, що не є дорогим, та не вимагає додаткових фінансових витрат на його здобуття та використання. Тому у завданні підвищення рівня показників фінансової безпеки України, інтеграція населення та різних форм бізнесу до фінансового ринку в якості користувачів фінансових послуг має стати стратегічним орієнтиром для розвитку фінансової системи на кілька наступних років.

Список використаних джерел та літератури

1. Алифанова Е. Н. Сравнительный анализ методологических подходов к индикативной оценке национальной финансовой безопасности / Е. Н. Алифанова, Ю. С. Евлахова // Финансовые исследования. – 2016. – №3 (52). – С.8-16.
2. Виконання державного бюджету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

4. Архив валютных курсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://index.minfin.com.ua/exchange/archive/bank>.
5. В Україні стало рекордно багато готівки: що це означає [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://znaj.ua/society/v-ukrayini-stalo-rekordno-bagato-gotivky-sho-ce-oznachaye>.
6. Мінфін оцінив витрати бюджету-2017 на держборг у майже 500 мільярдів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/10077038-minfin-ociniv-vitrati-byudzhetu-2017-na-derzhborg-u-mayzhe-500-milyardiv.html>.
7. Співвідношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП зменшилося з 80,9% у 2016, до 71,8% у 2017 році [Електронний ресурс] / Матеріали офіційного сайту Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <https://www.minfin.gov.ua/news/view/spivvidnoshennia-derzhavnoho-i-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-do-vvp-zmenshylosia-z-u--do--u--rotsi?category=borg&subcategory=borhova-statystyka>
8. Тенденції банківського сектору у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64650400>
9. Principles for Stable Capital Flows and Fair Debt Restructuring / Report on Implementation by the Principles Consultative Group. – Institute of International Finance, 2018. – 58 с.
10. Інститут міжнародних фінансів відзначив Україну за якісні зв'язки з інвесторами [Електронний ресурс] / Матеріали офіційного сайту Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <https://www.minfin.gov.ua/news/view/instytut-mizhnarodnykh-finansiv-vidznachyv-ukrainu-za-iakisni-zviazky-z-investoramy?category=borg>.
11. Звіт НБУ про фінансову стабільність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=BE150C2001A492AAED0375A0459AEA29?id=71475860>.
12. Нацбанк розраховуватиме індекс фінансового стресу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/1678156-natsbank-rozrahovuvatime-indeks-finansovogo-stresu.html>.
13. Майбутнє у регулюванні небанківського фінансового сектору [Електронний ресурс] / Проект для обговорення. – 2018. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=80189428>.

1.3 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

*БОГУСЛАВСЬКА Світлана Іванівна, к.е.н, доцент,
доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

Фінансова безпека регіону є комплексним поняттям, при цьому в «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» [5] фінансова безпека трактується як стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи й економічне зростання. У Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, під фінансовою безпекою розуміють захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [6]. Фінансова безпека регіону, за визначенням Д. А. Артеменка [2], є однією зі складових економічної безпеки (поряд з технічною, правовою, інформаційно-технологічною, соціально-психологічною та організаційною складовими).

Адаптуючи визначення фінансової безпеки, надане О. І. Барановським [3] до регіонального рівня, зазначимо, що фінансову безпеку регіону слід трактувати наступним чином:

- один зі структурних елементів фінансової безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, фінансова безпека регіону відображається через систему індикаторів, що характеризують збалансованість регіональних фінансів, достатню ліквідність регіональних активів і наявність необхідних фінансових ресурсів;

- ступінь захищеності фінансових інтересів учасників фінансових відносин;

- рівень забезпеченості населення, територіальних громад, суб'єктів господарської діяльності, регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань;

- стан регіональної фінансової, банківської, бюджетної, податкової, та інвестиційної систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити фінансову стабільність, ефективне функціонування регіональної економічної системи та економічне зростання;

- стан фінансових потоків в регіональній економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання;

- якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу на стан фінансової системи регіону наявних і потенційних ризиків.

Водночас слід зазначити, що фінансова безпека, в свою чергу, складається з низки елементів: безпека банківського та парабанківського сектору, фінансова безпека бюджетного сектору, фінансова безпека підприємницького сектору, інвестиційна безпека. Забезпечення фінансової безпеки регіонів України для фінансової безпеки держави в цілому є дуже важливим завданням в умовах децентралізації.

Безперечно, децентралізація владних та фінансових повноважень держави на користь місцевого самоврядування є однією з найбільш визначальних реформ з часів української незалежності.

Головним стратегічним завданням модернізації системи державного управління та територіальної організації влади, яка сьогодні здійснюється, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для проживання громадян, надання їм високоякісних та

доступних публічних послуг. Досягнення зазначених цілей неможливе без належного рівня економічного розвитку відповідних територій, їх фінансового забезпечення і достатніх джерел для наповнення місцевих бюджетів.

Саме фінансовий аспект є одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність функціонування об'єднаних територіальних громад. Наявність економічно активних суб'єктів підприємницької діяльності, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинена промислова та соціальна інфраструктура – все це та багато іншого є основою для успішного розвитку громади.

Результатом реформи стало підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів. Об'єднані громади показують високі і динамічні темпи приросту власних доходів. У частині використання коштів увага акцентується на необхідності формування найбільш оптимальної структури бюджетних видатків, створенні ефективного не надто чисельного управлінського апарату, здійсненні постійного аналізу витрачання бюджетних коштів і упередженні випадків їх нераціонального витрачання [7].

Згідно «Аналітичної доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», місцеві бюджети перевищили за розміром 15 % ВВП України і становлять понад 51 % консолідованого бюджету України. Органи місцевого самоврядування перестали бути «соціальними касами» винятково з виплат зарплати кільком працівникам сільради. Вони стали повноцінними органами, що впливають на розвиток своїх територій і є найбільшими публічними інвесторами в території. Важливо, що це стосується як міст обласного значення, так і об'єднаних територіальних

громад. Органи місцевого самоврядування отримали значно більший фінансовий ресурс для власного розвитку, модернізації інфраструктури, поточних та капітальних ремонтів всього міського громадського простору. Бюджетне вирівнювання, яке тепер здійснюється на основі оцінки доходів, а не видатків місцевих бюджетів, стимулює місцеві об'єднані територіальні громади та громади міст обласного значення до економії коштів, розвитку місцевої економіки, а відтак і розвитку людського капіталу [1].

У доповіді зазначається, що Україна увійшла до групи найбільш фінансово децентралізованих європейських держав, а діяльність органів місцевого самоврядування впродовж 2015–2017 років показала, що на місцевому рівні формується новий прошарок ефективних управлінців, які за кілька років зможуть вийти на рівень державного управління [1].

З іншого боку, складність децентралізаційної реформи полягає у необхідності дотримання принципів системності, комплексності, цілісності та врахування всіх аспектів процесу реформування, оскільки кожна з його складових відіграє важливу роль у реалізації стратегічних завдань нової державної регіональної політики.

Основними напрямками децентралізації та трансформації відносин між центральними та місцевими органами управління, що безпосередньо впливають на рівень фінансової безпеки регіону, є:

- забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків і кредитних ресурсів;
- встановлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів;
- запровадження нових принципів та механізмів відносин «влада – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю;

– зміна грошового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення належного розвитку соціальної сфери регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості.

Системні потрясіння, які відчули на собі регіони України, формують нові вимоги щодо забезпечення сталого місцевого розвитку, вирішення специфічних проблем окремих громад, стимулювання міжрегіональної співпраці та кооперації. У свою чергу, це потребує узгодження цілей, пріоритетів, завдань та заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування стосовно як вирішення поточних проблем регіонального розвитку, так і досягнення довгострокових стратегічних цілей.

Забезпечення фінансової безпеки регіону вимагає відповідності децентралізаційних трансформацій європейським нормам та стандартам. Такий підхід дозволить задіяти нові (апробовані світовою практикою) організаційні та інституційні механізми та інструменти реалізації регіональної фінансової політики; диверсифікувати фінансові джерела, запровадити нові підходи до надання бюджетних коштів та фінансування розвитку територій; розширити можливості адміністративно-територіальних одиниць щодо залучення приватного капіталу, грантових ресурсів для фінансування регіональних та міжрегіональних проектів.

Законодавчим підґрунтям фінансової децентралізації є наступна законодавча та нормативна база:

1. Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація: власні доходи місцевих бюджетів за останні роки зросли на 120,3 млрд.грн: з 68,6 млрд.грн в 2014 році до 189,4 млрд.грн (станом на 01.11.2018 року). Частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України постійно зростає і у 2018 році вона склала 51,5 % (у 2015 році - 45,6%).

2. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування. Станом на листопад 2018 року створено вже 865 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). До складу нових ОТГ увійшла 3981 територіальна громада (або 36,3% від загальної кількості рад базового рівня, що існували станом на 01.01.2015р.). Зараз більше 8,4 млн. людей проживають в ОТГ. Такі темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні експерти називають дуже високими. Закон також запровадив інститут старост в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади. Сьогодні обрано вже 787 старост, 1778 осіб виконують обов'язки старост.

3. Закон «Про співробітництво територіальних громад». Створив механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури, тощо. Станом на 01.11.2018 р. реалізується вже 274 договори про співробітництво. Цим механізмом скористалися 1096 громад.

4. Закон «Про засади державної регіональної політики». Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 39 разів: з 0,5 млрд.грн в 2014 році до 19,37 млрд.грн у 2018 році. 21 область прийняла рішення про створення Агенції регіонального розвитку, в усіх областях працюють Центри розвитку місцевого самоврядування, які в тому числі допомагають місцевій владі втілювати регіональні стратегії.

5. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства». Нові містобудівні повноваження отримали 99 міст, в тому числі 11 ОТГ.

6. Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це

дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань, тощо.

7. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» [4], яка дуже близька за структурою до подібних документів країн членів Європейського Союзу. Наявна можливість для фінансування регіонального розвитку за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), який функціонує як бюджетна програма Державного бюджету відповідно до статті 24-1 Бюджетного кодексу України. Наразі всі регіони України мають розроблені стратегії розвитку до 2020 або 2025 років.

Так, загальний обсяг фінансування ДФРР на 2018 рік становить 6 млрд. гривень. У I-III кварталах уряд затвердив 755 інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку на загальну суму 5,8 млрд грн., що фінансуватимуться за рахунок коштів ДФРР у 2018 році, у листопаді – підтримав 55 проектів на 186 млн. грн. Як зазначив віце-прем'єр-міністр – Міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України Геннадій Зубко, «...ці кошти ДФРР будуть спрямовані на будівництво в регіонах дитсадків, шкіл, медичних закладів, розвиток спортивної інфраструктури, відновлення мостової та дорожньої інфраструктури, об'єктів водопостачання та водовідведення, проведення термомодернізації, тощо. Переважна більшість проектів буде завершена у 2018 році», – наголосив Геннадій Зубко.

За кошти ДФРР в регіонах буде реалізовано 14 об'єктів освіти (загальноосвітні школи, дитячі садочки), 4 об'єкти охорони здоров'я та

соціального захисту населення, 19 об'єктів спорту, 4 об'єкти дорожньо-транспортної інфраструктури, 3 об'єкти культури та інше.

До розпорядження щодо фінансування за рахунок ДФРР включено проекти, які були надані на розгляд Дніпропетровською, Донецькою, Житомирською, Закарпатською, Запорізькою, Івано-Франківською, Луганською, Львівською, Миколаївською, Одеською, Полтавською, Рівненською, Сумською, Тернопільською, Харківською, Херсонською, Хмельницькою, Черкаською, Чернівецькою, Чернігівською обласними та Київською міською держадміністраціями [8].

Нова законодавча база значно посилила мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні, створила належні правові та фінансові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем. Також вже виправдала себе нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, які отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету.

Отже, в результаті фінансової децентралізації міста обласного значення та об'єднані територіальні громади отримали значні додаткові ресурси для свого розвитку. Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати більш якісні та більш різноманітні послуги населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучати інвестиційний капітал, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення якості життя населення.

Фінансовими джерелами розвитку ОТГ є:

- власні доходи бюджету;
- кошти ДФРР для проектів розвитку;
- кошти державної субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ.

- кошти міжнародної технічної допомоги (МТД).

Частка власних доходів місцевих бюджетів у ВВП зросла з 5,1% у 2014 році до 7,1% у 2018 (рис .1), а обсяг власних доходів місцевих бюджетів – з 68,6 млрд. грн. у 2014 році до 231 млрд. грн. (прогноз МФУ на 2018 рік) – тобто у 3,35 рази.

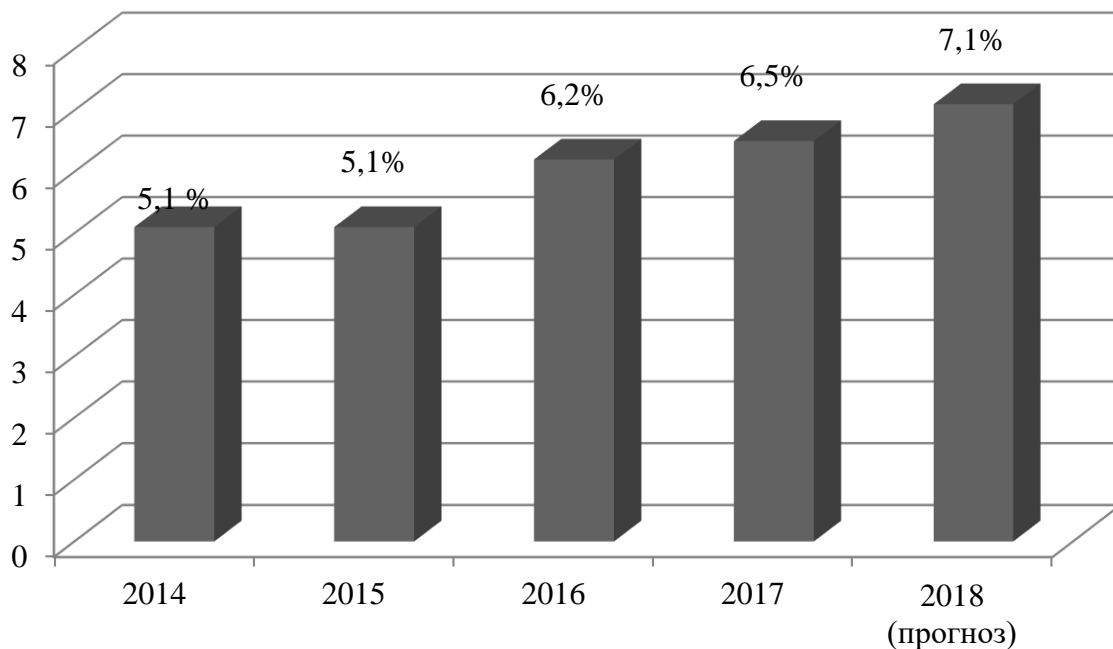

Рис. 1. Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП за 2014-2018 роки [9]

Доходи місцевих бюджетів України за перше півріччя 2018 року зросли на 23,8% або на 20,7 млрд гривень у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року. Таким чином, загальний обсяг власних доходів на місцях склав 107,7 млрд грн.

Місцеві бюджети отримали податку на доходи фізичних осіб – 63,3 млрд грн, що більше від надходжень за січень-червень минулого року на 13,6 млрд грн (+27,3%), плати за землю - 12,6 млрд грн (+2,3%), єдиного податку – 13,2 млрд грн (+28,4%) [9].

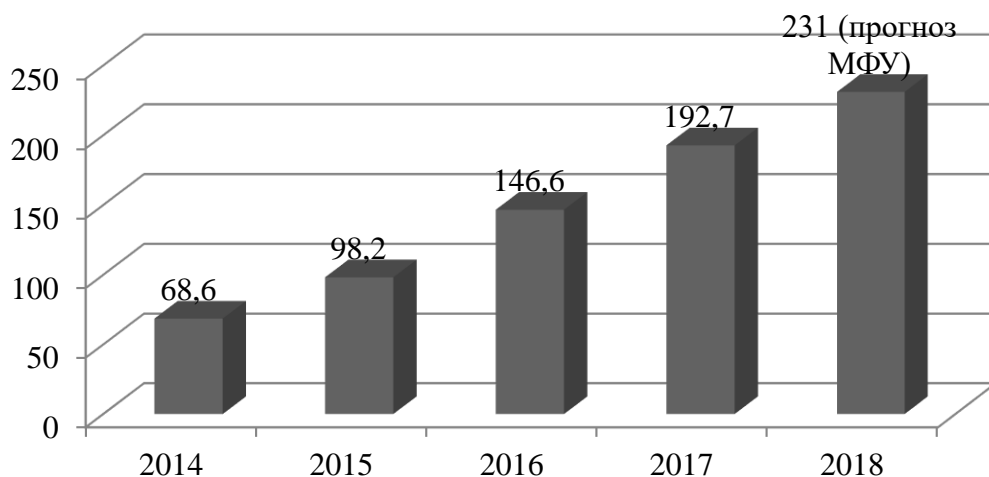

Рис. 2. Власні доходи місцевих бюджетів, млрд. грн. за 2014-2018 роки [9]

Зростання місцевих бюджетів, порівняно з аналогічним періодом минулого року, відбулося в усіх регіонах України: від 223,2 млн. грн - у Чернівецькій області, до 1,6 млрд - у Харківській. Бюджет міста Києва зріс на 3,3 млрд. гривень. Найвищі темпи зростання доходів відносно минулого року зафіксовано у Полтавській (+29,9%), Донецькій (+28,0%), Тернопільській (+26,9%) областях.

По надходженнях від ПДФО найвищі темпи зростання зафіксовано у Вінницькій (+31,1%), Хмельницькій (+30%), Житомирській (29,7%) областях. По надходженнях від плати за землю найкращі результати у Сумській (+13,3%), Тернопільській (+13,3%), Луганській (+12,7%) областях.

Станом на 01 червня 2018 року залишки коштів загального фонду місцевих бюджетів на рахунках казначейства склали 40,9 млрд. грн, на депозитних рахунках – 9,7 млрд. грн.

За підсумками дев'яти місяців 2018 року, до місцевих бюджетів 665 ОТГ надійшло 14,6 млрд. грн, що на 69,4% (+ 6,0 млрд. грн) більше від надходжень, отриманих ОТГ за дев'ять місяців 2017 року. Із розрахунку на одного мешканця громади отримали 2596,1 грн, що більше від аналогічного періоду минулого року на 1063,8 грн (у 1,7 рази) [10].

На підтримку реформи децентралізації в Україну з 2007 року міжнародною спільнотою спрямовані 15 проектів та програм допомоги, що виконуватимуться до 2020-2021 року (табл. 1). Найбільші вхідні фінансові потоки заплановані в межах програми ЄС «U-LEAD» – загальна сума 102 млн. євро; проекту США «DOBRE»– загальна сума 50 млн. дол. США; проектів Ради Європи, Шведського королівства, Данського королівства, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади та інших країн – загалом понад 30 млн. євро [11].

Таблиця 1

Програми та проекти міжнародної допомоги Україні у впровадженні реформи децентралізації [11]

Назва програми / проекту	Сума допомоги	Дата початку	Дата завершення
Проект DESPRO	9,3 млн. CHF	24.12.2007	24.06.2020
Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (ЗМФІ-II) впровадження	4,7 млн. USD	01.10.2011	31.12.2017
Гендерне бюджетування в Україні	46,6 млн. SEK	12.11.2013	31.12.2018
Проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»	23,8 млн. EUR	01.01.2014	30.12.2017
Шведсько-український проект “Підтримка децентралізації в Україні”	31,8 млн. SEK	08.09.2014	31.12.2018
Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні	28,3 млн. SEK	01.10.2014	31.12.2017
Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)	18,8 млн. CAD	10.11.2014	31.07.2019
Відновлення врядування та примирення на територіях України, що постраждали від кризи	3 млн. USD	01.01.2015	31.12.2017
Партнерство для розвитку міст (ПРОМІС / PLEDDG)	19,5 млн. CAD	27.03.2015	30.06.2021
Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)	4,3 млн. CHF	01.05.2015	31.03.2019
Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС)	8,2 млн. USD	14.12.2015	13.12.2020
Програма U-LEAD	102 млн. EUR	01.01.2016	30.06.2020
Спільна програма ПРООН та ООН Жінки	10 млн. EUR	01.05.2016	30.11.2017
Програма DOBRE	50 млн. USD	08.06.2016	07.06.2021
Сталий місцевий розвиток у сільських районах Чернівецької та Одеської областей	500 тис. EUR	01.12.2016	31.05.2018

Досвід і допомога міжнародних партнерів в частині децентралізації допомагає Україні не лише розвивати свої території, створювати спроможне самоврядування, але й сприяє інтеграції країни в європейський простір. В цьому контексті особливо корисним для українських реформ є досвід Польщі, де подібні зміни теж доводилося проводити в непростих умовах переходу від радянської до європейської системи управління. За оцінками, наприклад, французьких експертів, проект, який може бути реалізований в Україні, є найамбітнішим і найсерйознішим не тільки в Україні, а й у Європі. Для забезпечення належного рівня фінансової безпеки регіонів важливо аналізувати практику європейських країн, використовувати накопичений в Європейському Союзі досвід. Планується, що результатом децентралізації буде створення близько 1500 об'єднаних територіальних громад, а на території України з'явиться приблизно 150 районів з абсолютно іншим рівнем повноважень.

Дослідження зарубіжного досвіду щодо використання фінансових ресурсів для ефективного функціонування адміністративно-територіальних одиниць на регіональному рівні дозволяє зробити наступні узагальнення:

- державне інвестування регіонального розвитку є більш цілеспрямованим і часто є основою для спільного інвестування програм розвитку соціальних об'єктів і комплексів;

- у практиці державного інвестування основними стають два методи: залучення позабюджетних джерел до фінансування державних проектів і програм; стимулювання механізмів самофінансування;

- податкові та інші стимули сприяють припливу приватного капіталу;

- чим більшим є суспільний характер споживання об'єктів соціального призначення регіону, тим більшою є частка їх державного інвестування;

– інвестування на регіональному або місцевому рівні часто забезпечується за рахунок введення спеціальних податків, що надходять безпосередньо в дохідну частину місцевих бюджетів.

Необхідно зазначити, що відбір та впровадження зазначених практик в регіонах України, вибір відповідних методів фінансування і врахування відповідних критеріїв повинні передбачати поетапне виокремлення інфраструктурних об'єктів і господарюючих суб'єктів.

Добровільне, засноване на власних потребах та інтересах об'єднання громад сформує спроможні і самодостатні територіальні одиниці, тобто громади. Саме ці громади зможуть чітко визначати свої потреби, визначати пріоритети і їх досягати. Об'єднані громади будуть мати такі ж повноваження, як і міста обласного значення, і зможуть перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом України. Так, єдиний податок і податок на прибуток підприємств повністю залишається у розпорядженні громади; місцеві ради отримують право на власний земельний податок і самі ж встановлюватимуть його ставки. Водночас, закріплені раніше, місцеві податки і збори теж залишаються у бюджетах місцевого самоврядування. До юрисдикції кожної ради переходять всі землі даної громади, у тому числі і ті, що розташовані за межами населеного пункту. Влада обіцяє передати місцевим громадам максимум повноважень, залишати у їхньому розпорядженні максимум фінансових надходжень (податків), при цьому сама громада визначатиме, куди або для чого використовувати ці кошти. Згідно із законодавством, громади будуть залишати собі понад 60 відсотків податку на доходи фізичних осіб і 5% акцизного збору.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки регіону та окремих територіальних громад вимагає:

– повного та чіткого розуміння регіональним та локальним менеджментом поточних тенденцій та особливостей внутрішньо- та

міжтериторіальних відносин, кон'юнктури регіональних ринків;

– високого рівня відповідальності та професійної підготовки регіонального та локального менеджменту, особливо щодо підготовки регіональної політики та місцевих програм розвитку, вибору пріоритетів, способів фінансування поточних та майбутніх витрат, методів та інструментів створення сприятливого інвестиційного клімату в регіоні.

Список використаних джерел та літератури

1. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» - К: НІСД, 2018. – 1316 с.
2. Артеменко Д. А. Механізм забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності : дис. канд. екон. наук. [Текст] / Д. А. Артеменко. – Ростов-на-Дону, 1999. – 172 с.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНЕУ, 2008. – 759 с.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. // Урядовий кур'єр [Текст]. – 2014. - № 160.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.
6. Про схвалення «Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері»: розпорядження Кабінету Міністрів України № 569-р від 15 серпня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p>
7. Місцеві фінанси та бюджетна децентралізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/finance>.
8. Уряд підтримав ще 55 проектів на 186 млн грн, що фінансуватимуться з ДФРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/10100>
9. Зростає кількість об'єднаних громад з центрами у містах обласного значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/10058>
10. Експертний аналіз бюджетів 665 ОТГ за 9 місяців 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/10138>
11. Донорські програми та можливості в контексті реформи децентралізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/project>.

1.4 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ: МІКРО ТА МАКРО РІВНІ

***НАЗАРЕНКО Сергій Анатолійович**, д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна;*

***НОСАНЬ Наталія Сергіївна**, к.і.н.,
доцент кафедри економіки та підприємництва,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна*

Стабільність та ефективність функціонування будь-якої держави в умовах товарно-грошових відносин забезпечується стійкістю її фінансової системи, виконання нею найважливіших стратегічних завдань збереження обсягів фінансування державних витрат із державного бюджету, а також тісним взаємозв'язком державних фінансів з усіма іншими системоутворюючими елементами фінансової системи. В умовах розгортання кризових явищ у світовій економіці вразливість фінансової системи дозволяє вести мову про пріоритетне значення забезпечення фінансової безпеки в системі економічної і національної безпеки держави.

Особлива роль фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави обумовлена впливом ряду причин таких, як вплив економічних процесів і явищ на фінанси, що особливо яскраво проявляється в умовах криз і протиріч економіки; взаємозалежність і взаємозумовленість економіки і фінансів, оскільки будь-яка економічна ініціатива, яка приймається як на рівні держави, так і на рівні підприємницьких структур і недержавних учасників економічних відносин, потребує фінансування.

Економіка будь-якої держави у сучасних економічних умовах тяжіє до фінансової стабільності, що є стимулом для держав створювати системи фінансової безпеки, адаптовані до викликів світової економіки на сучасному етапі, виступаючи одночасно і регуляторами економічних процесів в бізнес-середовищі та суспільстві. Таким чином, питання державного регулювання фінансової безпеки на мікро та макро рівнях не втрачає своєї актуальності.

Проблематика регулювання фінансової безпеки як на рівні держави, так і на рівні окремих господарських структур, знаходить своє відображення у працях знаних вітчизняних дослідників. Так, Вовченко Р. С. розглядає стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України [1], Рябушка Л. Б., Сюркало Б. І. визначають основи інституційного регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання [2], Жабинець О. Й. досліджує вплив інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних економічних умовах [3], Денисюк О. В. обґрунтовує зростання ролі державного регулювання фінансового сектора в системі забезпечення економічної безпеки України [4] та вивчає механізми державного регулювання банківської сфери в інтересах забезпечення фінансової безпеки України [5], Загарій В. П. пропонує напрями оптимізації державного регулювання грошово-кредитної сфери в процесі забезпечення фінансової безпеки України [6], Фурман В. М. і Зачосова Н. В. пропонують вектори діяльності органів національної безпеки щодо підтримки рівня економічної безпеки фінансових установ [7], Салюк-Кравченко О. О., Сокіл В. В. опікуються питаннями державного регулювання ринку фінансових небанківських послуг як інструменту забезпечення економічної безпеки особи [8], Шульга І. П. конкретизує вплив державного регулювання та саморегулювання діяльності фінансових посередників на ринку цінних паперів на їх економічну безпеку [9], Пойда-Носик Н. Н. досліджує

систему державного контролю та регулювання корпоративних відносин в Україні та напрями її впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств [10]. Однак, не зникає потреба у проведенні комплексних досліджень основ та особливостей державного регулювання фінансової безпеки на мікро та макро рівнях.

Метою дослідження є конкретизація та уточнення теоретичних аспектів державного регулювання фінансової безпеки: мікро та макро рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд завдань: ідентифікувати поняття фінансової безпеки держави та фінансової безпеки суб'єкта господарської діяльності, запропонувати дефініцію державного регулювання фінансової безпеки, окреслити перелік регуляторних функцій державних структур, які контролюють стан фінансової безпеки учасників фінансової системи, виявити недоліки сучасних практик регулювання стану фінансової безпеки держави, підприємств, установ, організацій і запропонувати механізми їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемам забезпечення національної та економічної безпеки, довів, що на разі активно розробляються теоретичні питання фінансової безпеки, і в працях багатьох науковців можна зустріти різні визначення поняття «фінансова безпека». Основні з них розкривають стан захищеності фінансової системи, захищеність національної валюти і стійкість грошово-кредитної системи. Оскільки основною метою фінансової політики є створення фінансових умов для соціально-економічного розвитку країни, регуляторна діяльність державних органів влади має бути орієнтована на забезпечення збалансованості фінансових потоків, що в свою чергу сприяє функціонуванню фінансової системи, зміцненню банківської системи, а разом з тим і сфери бюджетно-податкової, митної, валютної діяльності як у масштабах країни в цілому, так і на рівні окремих учасників фінансової системи.

Фінансова система є однією із найбільш привабливих сфер для вчинення протиправних посягань, оскільки її функціонування пов'язане з накопиченням, розподілом і використанням фінансових ресурсів як держави, так і приватних суб'єктів господарювання. Разом із тим, порушення її нормального функціонування спричиняє виникнення істотних диспропорцій у фінансовій діяльності держави. В результаті знижуються темпи розвитку виробництва, послаблюється потік надходження інвестицій, що негативно впливає на наповнення державного бюджету. Все це обумовлює необхідність вироблення і реалізації державної політики забезпечення фінансової безпеки України. Однією із її важливих складових є забезпечення ефективного регулювання фінансової сфери та фінансової безпеки, оптимізація механізмів щодо захисту фінансової сфери від інтересів з боку кримінальних структур і іноземних спецслужб.

Значимість забезпечення фінансової безпеки з метою зміцнення позиції України у глобальній фінансовій системі, створення сильної багатопланової економіки, орієнтованої на забезпечення стабільного економічного розвитку держави і суспільства, їх захищеності від економічних загроз, зумовлює необхідність дослідження особливостей регуляторного поля фінансових відносин. Однак, відсутність у законодавстві і науковій площині чіткого закріплення поняття фінансової безпеки і визначення повноважень органів державної влади у всіх сферах її забезпечення обумовлює наявність численних підходів до аналізу основних аспектів механізму її регулювання, моніторингу та контролю.

Розглядаючи поняття фінансової безпеки у різних площинах, можна дійти висновку, що фінансова безпека – це:

- одна зі складових економічної безпеки держави, яка визначається рівнем забезпечення незалежності, ефективності і конкурентоздатності фінансової системи держави, стан якої оцінюється системою критеріїв та

індикаторів, що характеризують такі аспекти розвитку фінансової сфери, як збалансованість фінансових потоків, висока ліквідність активів, співставність обсягів внутрішнього і зовнішнього боргу країни, дефіцит бюджету та наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів для стабільного поступального розвитку усіх без винятку фінансових підсистем;

- рівень захищеності фінансових інтересів держави, суб'єктів господарської діяльності, громадян від різного роду небезпек та загроз;

- стан фінансових потоків в економіці, який може бути охарактеризований збалансованістю і наявністю ефективних механізмів регулювання.

Узагальнюючи і конкретизуючи існуючі підходи до сутності фінансової безпеки слід виходити не тільки зі стану економіки і її фінансової системи, характеристики діяльності інститутів держави і суспільства щодо її забезпечення, а й з акценту на існуючі протиріччя у фінансовій системі країни, негативний вплив фінансової системи на економіку (тіньові, кримінальні фінанси, схеми (моделі) легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від сплати податків, зборів, нецільове використання бюджетних коштів тощо), а також з позицій протидії (мінімізації) впливу на економіку цих факторів у вигляді зовнішніх і внутрішніх загроз, небезпек, різних викликів і ризиків.

У межах даного дослідження під фінансовою безпекою держави пропонується розуміти такий стан складових фінансової системи країни, який дозволяє їм гарантувати досягнення усіма учасниками фінансової системи їх фінансових інтересів за умови як відсутності, так і присутності загроз нормальному функціонуванню фінансових сфер економіки країни. У великій мірі досягнення мети фінансової безпеки держави залежить від функціонального стану та ефективної діяльності учасників фінансової системи, у першу чергу фінансових установ та інших професійних

учасників фінансового ринку. З огляду на це, виникає необхідність у конкретизації поняття фінансової безпеки і для суб'єктів господарської діяльності, тобто переходу на мікрорівень регулювання фінансової безпеки.

Фінансова безпека на мікрорівні – це захищеність суб'єктів господарської діяльності від загроз, яка характеризується стійким фінансовим станом і забезпечується збалансованістю між наявністю фінансових ресурсів і їх необхідністю. У більш широкому сенсі під фінансовою безпекою суб'єктів господарювання належить розуміти такий їх фінансовий стан, що характеризується здатністю до ефективного виконання мети їх створення, що визначається фактом реалізації їх економічних інтересів, не зважаючи на вплив на цей процес зовнішніх і внутрішніх загроз.

Нездатність до самозабезпечення фінансової безпеки учасниками фінансової системи, яка підтверджується фактами численних банкрутств та ліквідацій підприємницьких структур, а також негативними тенденціями у розвитку сучасних фінансових процесів, вимагає активного державного втручання у фінансову сферу з метою регулювання фінансової безпеки на макро та мікрорівнях.

Поняття «державне регулювання фінансової безпеки» пропонується розуміти як керуючий вплив держави на національну фінансову систему, фінансові відносини і процеси в економіці, який забезпечує достатній рівень їх розвитку, цілісності, стійкості і конкурентоспроможності, необхідну фінансову основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення економічної безпеки держави. Система державного регулювання фінансової безпеки, з одного боку, тісно пов'язана з фінансовим ринком і фінансовою безпекою його учасників, з іншого боку, в системі фінансової політики (через податково-бюджетну, грошову складові) впливає на механізм утворення і використання

бюджетних коштів. Оскільки основною метою фінансової політики є створення фінансових умов для соціально-економічного розвитку країни, регулювання фінансової безпеки, будучи елементом фінансової політики, орієнтована на забезпечення збалансованості грошових потоків, що в свою чергу, сприяє функціонуванню фінансової системи, зміцненню банківської системи, а разом із тим і сфери бюджетно-податкової, митної, валютної діяльності.

До основних принципів побудови регуляторного механізму у процесі трансформації концептуальних засад процесу управління системою фінансової безпеки на державному рівні, пропонується віднести:

- домінування значимості стану безпеки сукупності взаємопов'язаних елементів системи над станом безпеки окремих компонентів;
- відкритість і ієрархічність регулювання системи фінансової безпеки держави;
- сприяння самоорганізації і саморозвитку системи фінансової безпеки і контролю цих процесів;
- множинність форми і структури системи фінансової безпеки;
- мінливість і варіабельність векторів розвитку системи фінансової безпеки, що потребують нагляду та коригування;
- стійкість в певний момент часу при досягненні нового рівня розвитку (набуття нових якостей).

До перерахованих принципів пропонується додати ще і такі, що характеризують саме регуляторні особливості процесу контролю стану фінансової безпеки держави з боку наглядових органів, зокрема:

- принцип наукової обґрунтованості – облік вимог об'єктивних законів забезпечення фінансової безпеки;
- принцип узгодження фінансових інтересів – державне регулювання фінансової безпеки є дієвим механізмом узгодження фінансових інтересів суб'єктів економічної системи;

- принцип системності – функціонування фінансової безпеки як складної системи;

- принцип цілеспрямованості – державне регулювання фінансової безпеки має бути спрямоване на досягнення конкретних стратегічних фінансових цілей суспільства;

- принцип пріоритетності – передбачає виокремлення основних фінансових проблем розвитку економічної системи, на вирішенні яких державним органам влади доцільно зосередити зусилля;

- принцип альтернативності – обрання різних інструментів регулювання фінансової безпеки;

- принцип адаптації – державне регулювання фінансової безпеки має ґрунтуватися на оцінці її поточного стану та передбачати коригування впливу держави на фінансові процеси в залежності від внутрішніх або зовнішніх загроз фінансовій безпеці країни;

- принцип мінімальної достатності – держава повинна виконувати тільки ті регуляторні функції, реалізацію яких не може забезпечити фінансовий ринок; причому функції державного регулювання фінансової безпеки повинні розподілятися;

- принцип ефективності – регулювання фінансової безпеки мають здійснювати спеціальні органи державної влади з метою забезпечення оптимального співвідношення між витратами на утримання державного апарату і ефектом від державного втручання у фінансову систему.

Необхідно вказати на те, що питання зміцнення грошової, фінансової системи державою, регулювання антиінфляційних процесів із використанням при цьому правових засобів є не чим іншим, як сферою фінансової безпеки. З метою забезпечення фінансової безпеки необхідно вдосконалювати «антиінфляційні» правові засоби, закріплені в фінансовому (податковому, бюджетному) законодавстві. У сформованих

економічних умовах вдосконалення правової бази, що регулює фінансові відносини, є важливим завданням у контексті забезпечення фінансової безпеки на мікро та макрорівнях.

Визначити інші можливі напрями регуляторної діяльності щодо підтримки належного рівня фінансової безпеки можливо лише після конкретизації тих засобів та інструментів, що використовуються нині державними органами влади у площині регулювання фінансової безпеки. Отже, напрямами регулювання фінансової безпеки на макро- та мікрорівнях в Україні є:

- регулювання цін на окремі категорії товарів і послуг;
- державна фінансова підтримка учасників фінансової системи (субсидії, пільгові кредити, бюджетні інвестиції, державні замовлення, пільгове надання державного майна в оренду, державні гарантії);
- регулювання діяльності професійних учасників ринків фінансових послуг, банківської системи, фондового ринку;
- контроль ставки позичкового відсотка і страхових тарифів комерційних банків і страхових компаній шляхом надання субсидій для компенсації відповідних ставок і тарифів;
- фіскальний контроль та нагляд за податковою дисципліною;
- антимонопольний контроль;
- протидія легалізації і відмиванню доходів, отриманих незаконним шляхом;
- регулювання формування та функціонування фінансової інфраструктури;
- регулювання бюджетного процесу і контроль державного боргу;
- моніторинг рівня тіньової економіки та вжиття заходів щодо його мінімізації;
- встановлення стратегічних орієнтирів забезпечення фінансової безпеки та розвитку окремих сегментів фінансової системи;

- моніторинг рівня фінансової безпеки у формі його оцінки за загальноприйнятою методикою;

- контроль фінансової дисципліни учасників фінансових відносин;
- регулювання валютних відносин та грошово-кредитних процесів;
- таргетування рівня інфляції.

Суттєвими недоліками сучасних практик регулювання стану фінансової безпеки держави, підприємств, установ, організацій є:

- дублювання державними регуляторами функцій одне одного;
- нераціональний розподіл обов'язків щодо здійснення функцій контролю і нагляду між регуляторами фінансового ринку;

- відсутність єдиного механізму моніторингу та контролю стану фінансової безпеки на рівні держави;

- відмова від державного регулювання валютного курсу;

- не регламентована кількість державних фінансових перевірок учасників фінансових відносин;

- відсутність затверджених стандартів національної, економічної та фінансової безпеки;

- орієнтація на ретроспективу та відсутність заходів попередження загроз фінансовій безпеці;

- застаріла методика оцінювання рівня фінансової безпеки країни та відсутність ефективних методичних підходів до діагностики стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності із врахуванням їх функціональних особливостей;

- відсутність окремого напрямку фінансової політики, спрямованого на моніторинг загроз фінансовій системі та її учасникам і забезпечення фінансової безпеки на мікро та макрорівні.

Усунення зазначених недоліків є можливим за умови вжиття наступних заходів:

- впровадження нагляду, що базується на ризиках, та стандартизованих процедур управління ризиками;

- ініціювання заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності споживачів фінансових продуктів і послуг;

- посилення контролю за власниками та керівниками фінансових інституцій та установ, що займають важливі позиції у фінансовій системі держави;

- розробки системи фінансової підтримки діяльності щодо регулювання фінансової безпеки;

- створення єдиного мегарегулятора для нагляду за фінансовим ринком;

- досягнення системності під час обрання інструментарію регулювання фінансової безпеки;

- запровадження обов'язкового періодичного моніторингу стану фінансової безпеки професійних учасників ринків фінансових послуг;

- планування регуляторних заходів, моніторингів та перевірок на перспективу, встановлення періодичності перевірок та оцінки рівня фінансової безпеки;

- розробка та перманентне використання сучасної методики оцінювання рівня фінансової безпеки держави.

Регулювання фінансової безпеки держави повинно мати на меті контроль стану державного бюджету, державного кредиту, страхових фондів, ринків фінансових послуг, позабюджетних фондів, тощо. Також фінансова безпека може розглядатись як механізм забезпечення реалізації фінансових відносин між державою та окремими підприємницькими структурами.

Подолання існуючих загроз фінансовій безпеці і завдання стабілізації фінансової системи країни набувають нині ключового значення як для економіки держави, так і для її національної безпеки в цілому. Безсумнівно, підвищені системні і політичні ризики будуть накладати відбиток і на фінансову складову безпеки України, проте досягнення

незалежності фінансової системи від зовнішніх структур може сприяти її стабільності і знизити рівень макрорівневих і мікрорівневих загроз.

Основу державної політики щодо регулювання фінансової безпеки має становити збалансована і несуперечлива нормативно-правова база її здійснення. Значення і місце правових заходів в забезпеченні фінансової безпеки є дуже важливими, оскільки від їх вироблення, прийняття, а в подальшому і реалізації, залежать не тільки легітимність різних форм і методів забезпечення фінансової безпеки, а й зміст, а також організація даної діяльності і її результативність. Вироблення і реалізація державної регуляторної політики забезпечення фінансової безпеки повинні базуватися у першу чергу на принципах законності, системності та комплексності застосування органами державної влади, місцевими органами влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування політичних, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших заходів забезпечення фінансової безпеки. Лише комплексний міжгалузевий підхід до нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що забезпечують фінансову безпеку, дозволить створити умови для стабільності (стійкості) і захищеності національної фінансової системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, розвитку економіки і досягнення життєво важливих цілей особистості, суспільства і держави.

Дослідження теоретичних аспектів державного регулювання фінансової безпеки дало змогу зробити наступні важливі висновки.

Під поняттям фінансової безпеки держави належить розуміти такий стан складових фінансової системи країни, який дозволяє їм гарантувати досягнення усіма учасниками фінансової системи їх фінансових інтересів за умови як відсутності, так і присутності загроз нормальному функціонуванню фінансових сфер економіки країни. Під фінансовою безпекою суб'єктів господарювання належить розуміти такий їх фінансовий стан, що характеризується здатністю до ефективного

виконання мети їх створення, що визначається фактом реалізації їх економічних інтересів, не зважаючи на вплив на цей процес зовнішніх і внутрішніх загроз.

Державне регулювання фінансової безпеки – це керуючий вплив держави на національну фінансову систему, фінансові відносини і процеси в економіці, який забезпечує достатній рівень їх розвитку, цілісності, стійкості і конкурентоспроможності, необхідну фінансову основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення економічної безпеки держави.

До переліку регуляторних функцій державних структур, які контролюють стан фінансової безпеки учасників фінансової системи, належать: регулювання цін, регулювання діяльності професійних учасників ринків фінансових послуг, фіскальний і антимонопольний контроль, регулювання фінансової інфраструктури, контроль державного боргу, розробка стратегій забезпечення фінансової безпеки, моніторинг рівня фінансової безпеки, регулювання валютних відносин та грошово-кредитних процесів, рівня інфляції, тощо. Суттєвими недоліками сучасних практик регулювання стану фінансової безпеки держави, підприємств, установ, організацій є: дублювання функцій регуляторів, відсутність єдиного механізму моніторингу та контролю стану фінансової безпеки на рівні держави, затверджених стандартів безпеки, неефективні методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки країни та фінансової безпеки суб'єктів господарювання, відсутність окремого напрямку фінансової політики, спрямованого на моніторинг загроз фінансовій системі та її учасникам і забезпечення фінансової безпеки на мікро та макрорівні.

Частково усунути зазначені недоліки можливо шляхом створення єдиного мегарегулятора для нагляду за фінансовим ринком, розробки та перманентного використання сучасної методики оцінювання рівня фінансової безпеки держави і запровадження обов'язкового періодичного

моніторингу стану фінансової безпеки професійних учасників ринків фінансових послуг.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у розробці стратегічних напрямів регулювання фінансової безпеки держави та визначенні у відповідності до них тактичних дій щодо забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання із врахуванням специфіки виду їх економічної діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. Вовченко Р. С. Стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України / Р. С. Вовченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. - 2013. - № 3. - С. 175–180.
2. Рябушка Л. Б. Інституційне регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання / Л. Б. Рябушка, Б. І. Сюркало // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. - 2014. - Вип. 40. - С. 234-250.
3. Жабинець О. Й. Вплив інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних економічних умовах / О. Й. Жабинець // Проблеми економіки. - 2015. - № 2. - С. 57-63.
4. Денисюк О. В. Зростання ролі державного регулювання фінансового сектора в системі забезпечення економічної безпеки України / О. В. Денисюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2015. - № 20. - С. 157-160.
5. Денисюк О. В. Механізми державного регулювання банківської сфери в інтересах забезпечення фінансової безпеки України / О. В. Денисюк // Актуальні проблеми державного управління. - 2015. - № 2. - С. 58-62.
6. Загарій В. П. Оптимізація державного регулювання грошово-кредитної сфери в процесі забезпечення фінансової безпеки України [Електронний ресурс] / В. П. Загарій. // Ефективна економіка. - 2014. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_69.
7. Фурман В.М. Вектори діяльності органів національної безпеки щодо підтримки рівня економічної безпеки фінансових установ / В.М. Фурман, Зачосова Н.В. // Журнал «Інвестиції: практика та досвід». – 2015. - №15. – С.15-20.
8. Салюк-Кравченко О. О. Державне регулювання ринку фінансових небанківських послуг як інструмент забезпечення економічної безпеки особи / О. О. Салюк-Кравченко, В. В. Сокіл // Молодий вчений. - 2016. - № 9. - С. 153-159.
9. Шульга І. П. Вплив державного регулювання та саморегулювання діяльності фінансових посередників на ринку цінних паперів на їх економічну безпеку [Електронний ресурс] / І. П. Шульга. // Ефективна економіка. - 2010. - № 9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_9_20.
10. Пойда-Носик Н. Н. Система державного контролю та регулювання корпоративних відносин в Україні та напрями її впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств / Н. Н. Пойда-Носик // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - Вип. 28. - С. 182-189.

1.5 АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ І ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

***ОХРИМЕНКО Ігор Віталійович**, д.е.н., професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права,
м. Київ, Україна;*

***АНДРУСЯК Наталія Олександрівна**, к.е.н., доцент, вчений секретар,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

Традиційно фінансовий ринок належить до того сегменту економічної системи, що дуже прискіпливо регулюється, контролюється та піддається моніторингу державних органів влади. Особлива увага регуляторів до питання контролю та нагляду за функціонуванням внутрішнього фінансового ринку держави та його професійних учасників обумовлена тим, що якісний стан еволюції його інфраструктури чинить сильний вплив на стан фінансової безпеки держави та загалом на економічний стан країни.

Сучасний етап еволюції національних, регіональних і глобальних фінансових ринків відбувається в непростих умовах фінансової глобалізації, конвергенції та домінування тривалих наслідків фінансових криз, які в тій чи іншій мірі координують світові тенденції глобального фінансового розвитку. Донині впродовж майже чотирьох десятиліть ринки фінансового капіталу і банківські системи лише інтенсивно розвивались і диверсифікувались. На даний час темпи зростання світового фінансового ринку значно впали, хоча глобальні фінансові активи перевищили докризові показники. Темпи зростання багатьох ринків, які поступово

розвиваються, а також розвиток їх фінансових систем помітно відстають від темпів зростання ВВП, що є істотним доказом того, що фінансова глобалізація зайшла в глухий кут.

Аналіз розвитку фінансових ринків дозволяє продемонструвати, як впродовж останніх трьох десятиліть відбувалася конвергенція національних фінансових ринків, їх взаємопроникнення й об'єднання і, нарешті, формування глобальної системи безпрецедентної фінансової мобільності – ринку капіталів. Ці процеси різко активізувались після започаткування валютного союзу і введення єдиної валюти в Європі. Найважливішим досягненням цього періоду можна вважати суттєве зниження рівня інфляції і стабілізацію бюджетів держав світу, які зробили відчутний внесок у розвиток процесів глобалізації і фінансової інтеграції в усьому світі та нарівні з багатьма іншими діями, спрямованими на досягнення мети глобалізації, допомогли сформуватися найважливішим тенденціям розвитку світового фінансового ринку, перш всього інтеграції, інтернаціоналізації, конвергенції, конкуренції, інституціоналізації [1].

Розвиток національного фінансового ринку є одним із найбільш важливих завдань діяльності Національного банку України, оскільки пріоритетною метою його функціонування є організована локація фінансових ресурсів і забезпечення вільного доступу до них учасникам ринку. Ефективно розвинена інфраструктура фінансового ринку сприяє збільшенню кількості його професійних учасників і їх клієнтів, обсягів фінансових операцій між ними, вдосконаленню діяльності фінансових установи і появі нових видів фінансових продуктів і послуг. Всі сегменти фінансового ринку забезпечують реалізацію грошово-кредитної політики і, як наслідок, визначають ефективність заходів НБУ щодо досягнення цільових фінансових показників.

Фінансові ринки різних країн світу функціонують за різними моделями, мають свої правила і систему органів управління, регулювання,

контролю та нагляду. На даний час виділяють дві найбільш поширені в світі моделі фінансового ринку, які відрізняються характером регулювання, структурою джерел і методів залучення капіталу фінансовими установами, а також пов'язаною із ними поведінкою інвесторів і емітентів (суб'єктів господарської діяльності): англо-американська модель (США, Великобританія) і континентальна модель (Німеччина, Японія). Суть першої моделі полягає у відсутності у фінансових конгломератах великих, мажоритарних акціонерів. У другій моделі мінімальною є частка роздрібних інвесторів і інститутів спільного інвестування на ринку, а доміантними учасниками фінансових процесів залишаються держава і крупний бізнес. Доцільно зазначити, що в умовах різкого погіршення показника рівня довіри населення до уряду, фінансової системи держави та професійних учасників фінансового ринку, сповідатись на зростання кількості міноритарних інвесторів та індивідуальних користувачів фінансових продуктів і послуг не варто.

Функціонування вітчизняних ринків фінансових послуг підпорядковане дії певного економічного механізму, основу якого складає взаємозв'язок його елементів. Архітектура фінансового ринку України дозволяє чітко прослідкувати тісний взаємозв'язок ринку цінних паперів і світового фондового ринку, так як за допомогою першого відбувається інтеграція вітчизняного фінансового ринку та європейського та світового ринків капіталів. Безпосередній вплив на подальший розвиток і функціонування фінансового ринку України у тенденції до конвергенції з європейськими фінансовими ринками має ряд факторів, як зовнішньої, так і внутрішньої природи походження: політика держав, кількісний і якісний ріст міжнародних інституційних інвесторів, посилення ролі міжнародних інвестиційних і страхових компаній на внутрішніх фінансових ринках, активізація спільних інвестиційних фондів як альтернативи для розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів населення, зміна

динамки ціни, попиту та пропозиції на фінансові продукти, інструменти, послуги тощо. Надалі на розвиток вітчизняного фінансового ринку буде продовжувати впливати динаміка цін на нафту та інші енергоносії, а також тенденції до зміни валютних курсів і політика міжнародних фінансових організацій, які надають Україні кредитну допомогу та мають бажання відповідно до цього вносити певні координаційні зміни у тренди українського фінансового ринку. Слід відзначити, що на світовому фінансовому ринку важливу роль відіграє курс долара, і чим меншою є амплітуда коливань ціни цієї валюти, тим стабільніше буде функціонувати глобальний фінансовий сектор, що матиме позитивний вплив на стабілізацію стану фінансової безпеки України на поточний момент часу та у перспективі. Не менш значущим є вплив ставки рефінансування центральних банків окремих країн, так як саме цей інструмент виступає таким собі важелем впливу на темпи інфляції і стабільність національних валют, його зростання відображається на купівельній спроможності і на обсягах відтоку фінансових ресурсів в кругообігу грошових коштів на світовому рівні [2]. Для локального фінансового ринку політика центрального банку – у даному випадку це Національний банк України, також є важливим стимулятором або дестимулятором розвитку фінансового ринку та основою для формування банківської безпеки держави.

Серед світових тенденцій щодо розвитку фінансового ринку, які швидко стали характерними і для вітчизняних ринків фінансових послуг, варто назвати використання інноваційних технологій для опосередкування процесів фінансового, у першу чергу, банківського обслуговування. Застосування технологічних інновацій охопило такі фінансові послуги, як мобільні фінансові сервіси, перехід до відкритого банкінгу, апробація технології блокчейн.

Тенденція до розвитку відкритого банкінгу на фінансовому ринку України має на меті забезпечення доступу до банківських рахунків клієнтів за допомогою відкритих програмних інтерфейсів (API) для сторонніх постачальників фінансових продуктів і послуг. Це стимулює появу нових фінансових рішень, підвищує конкуренцію і тим самим призводить до зниження вартості фінансових інструментів. Одним з перших в світі, хто активно просуває ініціативу відкритого банкінгу, є Європейський Союз (ЄС). А оскільки наша держава прагне до конвергенції з європейськими державами, вітчизняний фінансовий ринок має бути адаптованим до європейських фінансових практик. У новій платіжній директиві ЄС зобов'язує банки відкривати доступ до банківського рахунку стороннім постачальникам, які надають фінансові послуги за згодою клієнта [3]. Такий крок покликаний посилити фінансову безпеку користувачів фінансових продуктів і послуг, зміцнити їх довіру до фінансових установ, а отже, матиме позитивний вплив і на рівень фінансової макробезпеки.

Уже кілька років поспіль для українського фінансового ринку є характерною тенденція до скорочення кількості професійних фінансових посередників. На глобальному рівні скорочення числа банків є сигналом до того, що:

- існує необхідність переоцінки фінансового ризику країни;
- іноземний бізнес виявляється менш прибутковим, ніж внутрішній фінансовий бізнес для переважної кількості банківських установ;
- існує необхідність розробки та реалізації національної політики, яка сприятиме стимулюванню процесів внутрішнього кредитування;
- існує необхідність у прийнятті нових положень щодо регулювання фінансової діяльності у банківському сегменті ринку [1].

В Україні скорочення кількості банків у першу чергу було пов'язане із перенасиченням ринку банківських послуг. Першими з ринку пішли установи, не спроможні гарантувати реалізацію власних фінансових

інтересів, та інтересів своїх клієнтів і стейкхолдерів розмірами наявного – власного та залученого фінансового капіталу. Таким чином, перша хвиля скорочення кількості банківських установ на вітчизняному фінансовому ринку мала позитивні наслідки для стану фінансової безпеки держави, однак, не на той конкретний момент часу, а у перспективі. Адже, першою реакцією на скорочення кількості банків є має стати виконання з боку владних структур, і у першу чергу, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – зобов'язань банків перед клієнтами. А це означає витрати фінансових ресурсів, які могли б бути спрямовані на забезпечення стабілізації стану фінансової безпеки держави та її фінансовий розвиток.

Друга хвиля скорочення кількості банків і інших видів фінансових установ в Україні має подекуди політичний характер, а у ряді випадків – є результатом прогалин у організації фінансовим посередниками власних комплексних систем економічної безпеки. Так, станом на початок 2018 року для фінансового ринку України є характерною тенденція до поступового та безперервного скорочення кількості банківських і небанківських фінансових установ. У 2014 році кількість фінансових посередників (банківських і небанківських) у фінансовій системі України скоротилась на 43 установи, у 2015 році – на 160 установ, у 2016 році – на 204 установи та у 2017 році – на 162 установи. Лише впродовж 2015 року банківський сегмент фінансової системи втратив 28% своїх учасників, а отже, суттєво зменшився його фінансовий потенціал. Позитивно можна оцінити тенденцію до сповільнення темпу зменшення кількості професійних учасників фінансового ринку у 2017 році. Однак, вихід із ринку великої частини фінансових установ впродовж чотирьох років поспіль є негативною характеристикою його поточного стану і свідчить про наявність великої кількості загроз, які супроводжують діяльність фінансових посередників і призводять до банкрутства та ліквідації тих із них, рівень економічної безпеки яких є недостатнім для продовження господарської діяльності [4].

Довгострокову динаміку кількості професійних учасників фінансового ринку України демонструє рис. 1.

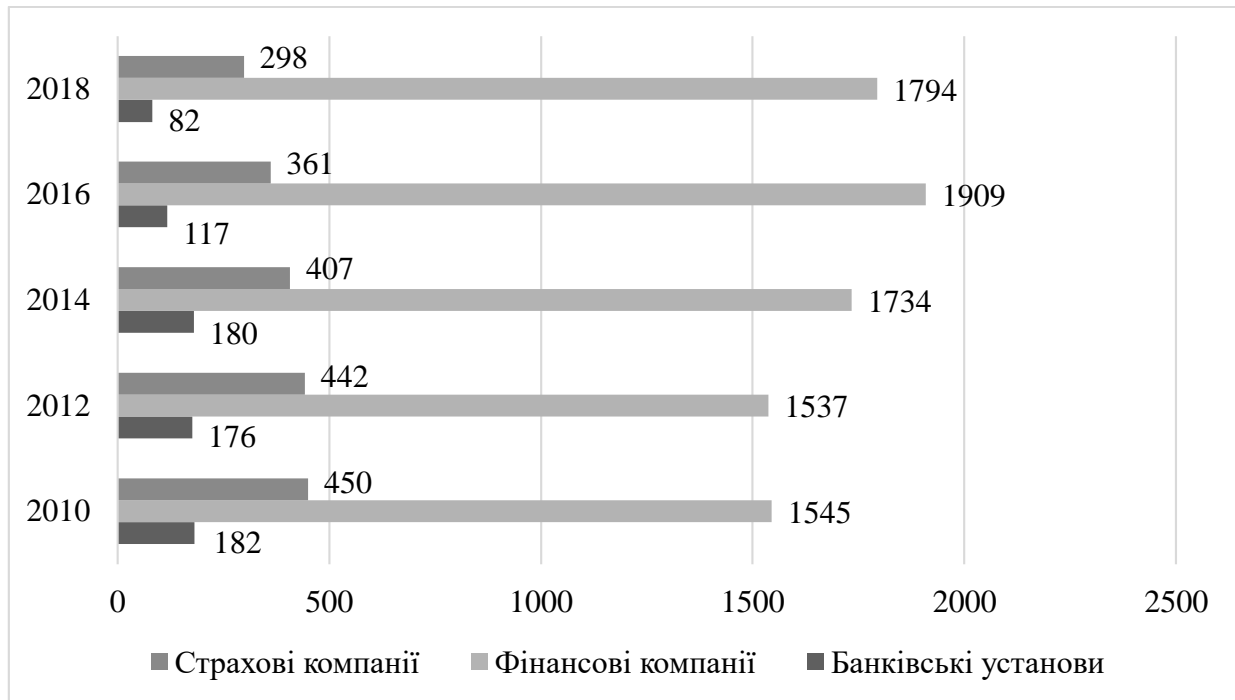

Рис. 1. Динаміка зміни кількості окремих категорій учасників фінансового ринку

Складено авторами за даними НБУ, Нацкомфінпослуг, НКЦПФР

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на кінець другого кварталу 2018 року становила 291, у тому числі СК «life» – 31 компанія, СК «non-life» – 260 компаній, (станом на 30.06.2017 – 300 компаній, у тому числі СК «life» – 36 компаній, СК «non-life» – 264 компанії). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2018 порівняно з аналогічною датою 2017 року, кількість компаній зменшилася на 9 СК. Незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 98% – акумулюють 100 СК «non-Life» (38,5% всіх СК «non-Life») та 96,4% – 10 СК «Life» (32,3% всіх СК «Life») [5]. Незважаючи на скорочення кількості страхових компаній, обсяг страхових

премій зростає, що свідчить про зростання інтересу з боку споживачів до страхових продуктів і послуг. Наявна кількість страховиків цілком може попит задовольнити, єдиним проблемним аспектом залишається доступність страхових послуг – як цінова – для окремих категорій громадян, так і територіальна – для жителів віддалених районів, міст і сіл, де страховики не мають на разі своїх представництв.

Станом на кінець другого кварталу 2018 року у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 372 кредитні спілки та 460 відокремлених підрозділів кредитних спілок. На цю ж дату кількість членів кредитних спілок становила 498,2 тис. осіб, що на 83,7 тис. осіб (14,4%) менше, ніж за відповідний період 2017 року. Загальний обсяг капіталу станом на 30.06.2018 становив 1097,2 млн. грн. та порівняно з 30.06.2017 зменшився на 14,7 млн. грн., або на 1,3% [6].

Станом на кінець другого кварталу 2018 року в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 62 недержавних пенсійних фонди (далі – НПФ) та 22 адміністратори НПФ (у 2017 році на цей же період у Державному реєстрі налічувалось 64 НПФ та 22 адміністратори). На аналізований період адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 63,7 тис. шт. пенсійних контрактів, що менше на 4,2% (2,8 тис. шт.) порівняно з показником станом на 30.06.2017 [7].

Станом на кінець другого кварталу 2018 року у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось: 878 фінансових компаній (установи, що надають такі види послуг на вітчизняному фінансовому ринку, як: залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення, надання гарантій та поручительств, надання коштів у позику, в т. ч. і на умовах фінансового кредиту, адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах, надання послуг з факторингу, надання послуг з фінансового лізингу, управління майном для

фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю); 185 юридичних осіб (лізингодавців), 390 ломбардів [8].

Отже, по усім видам фінансових установ та по окремим показникам результативності їх діяльності впродовж поточного року помітне скорочення їх кількості та обсягів. Таким чином, тенденцією розвитку вітчизняного фінансового ринку у 2018 році продовжує залишатися зменшення кількості його професійних фінансових учасників, що може мати негативні наслідки для стану фінансової безпеки держави, оскільки загрожує скороченням обсягів вільних фінансових ресурсів у національній економічній системі та мінімізацією можливостей професійного управління ними.

Вітчизняна модель функціонування фінансового ринку є банківсько орієнтованою, тому саме на стабілізацію банківського сегменту фінансової системи регуляторам варто звернути увагу, а банківська безпека має бути визнана пріоритетом у процесі підтримки належного рівня фінансової безпеки держави. Для отримання конкурентних переваг в умовах фінансової глобалізації, українським банкам необхідно використовувати цифрові технології і взаємодіяти з фінансовими компаніями, адаптувати бізнес-моделі до нових правил, постійно покращувати механізми управління ризиками та аналізувати глобальні стратегії європейських конкурентів. Регуляторам необхідно буде продовжувати контролювати традиційні банківські ризики і знаходити нові фінансові і правові інструменти для боротьби з волатильністю, і йти в ногу з часом зі швидкими технологічними змінами у процесах реалізації банківських продуктів і послуг [1].

Алгоритм дій Національного банку і уряду з огляду на наявні на фінансовому ринку і у банківському сегменті тенденції за нинішніх обставинах повинен охоплювати три напрями:

1) стабілізацію валютного ринку, зниження та утримання рівня інфляції на прийнятному для розвитку фінансової системи і економіки держави рівні;

2) стабілізацію функціонування фінансового сектора та фінансового ринку, відновлення довіри населення до професійних учасників ринків фінансових послуг;

3) формування ефективної системи перерозподілу фінансових ресурсів з пріоритетним їх спрямуванням на підвищення рівня фінансової безпеки та реалізацію проектів економічного розвитку.

Вітчизняні ринки фінансових послуг нині перебувають в очікуванні інноваційної фінансової та регуляторної політики, що має стабілізувати національну грошову одиницю та стати каталізатором економічного зростання. У поточній перспективі пріоритетними мають бути обмежувальні дії регуляторного, адміністративного характеру, спрямовані на протидію спекулятивним коливанням валютного курсу. Проте механізм стримування курсових коливань від НБУ, який знаходить вираження у появі «відкладеного попиту» на валютні цінності, є досить ризикованим, і може чинити негативний вплив на рівень фінансової безпеки держави. У середньостроковій перспективі домінуючим має бути застосування економічного інструментарію та таких фінансових важелів впливу, як облікова ставка НБУ, фінансові операції на відкритому ринку, регулювання рівня ліквідності банківських установ тощо.

Відновлення довіри населення та юридичних осіб до банківської системи та фінансового ринку та його професійних учасників у цілому, що матиме позитивний ефект на рівень фінансової макробезпеки у формі зростання обсягів депозитів банківських установ та інвестиційних ресурсів у інших сегментах фінансового сектору, можливе тільки у випадку суттєвого сповільнення темпу падіння економіки і прискореного зростання рівня добробуту та фінансової забезпеченості населення України. Тому

особливо значимою на підтримки високого рівня фінансової безпеки на макро, мезо та мікрорівнях є державна підтримка процесів стабілізації та розвитку фінансового сектора. Вона має зосереджуватись на переорієнтації його ресурсів на підтримку належного рівня державної фінансової безпеки, на стимулювання сталого економічного розвитку і на підтримці банків із використанням механізмів рефінансування з чітким контролем розподілу наданих коштів. В окремих випадках необхідною є пряма участь держави в капіталах банківських установ. Також одним із дієвих інструментів стабілізації показників банківської безпеки України може стати державний банк розвитку, через який зручно буде спрямувати фінансові потоки державних коштів на цілі підтримки пріоритетних інвестиційних й інноваційних проектів, системоутворюючих фінансових установ, забезпечення доступу суб'єктів господарювання до довгострокових кредитних ресурсів.

Запорука стабільного розвитку фінансової системи України у тих економічних і політичних умовах, що склалися на кінець 2018 року - це впровадження НБУ, іншими державними регуляторами і урядом комплексних заходів, спрямованих на стабілізацію стану фінансової безпеки держави і на розробку і реалізацію довгострокового плану дій для виходу вітчизняної економіки з фінансової кризи [9].

Результати аналізу тенденцій розвитку вітчизняного фінансового ринку і їх вплив на фінансову безпеку України демонструє табл. 1.

Таблиця 1

Тенденції розвитку вітчизняного фінансового ринку і їх вплив на фінансову безпеку України

Тенденції розвитку вітчизняного фінансового ринку	Вплив на фінансову безпеку України
Зменшення кількості фінансових установ	Загроза скорочення пропозиції фінансових продуктів і послуг, зменшення обсягів фінансових активів в обороті
Зниження рівня довіри фізичних і	Вилучення фінансових активів з обороту,

Тенденції розвитку вітчизняного фінансового ринку	Вплив на фінансову безпеку України
юридичних осіб до фінансових установ і компаній	збільшення обсягів готівкових розрахунків, перехід до споживання і зберігання замість інвестування
Зниження рівня попиту на фінансові продукти і послуги	Занепад фінансової системи, припинення якісного розвитку фінансового ринку
Підвищення рівня конкуренції у зв'язку із входженням на ринок європейських установ	Зростання залежності від іноземного капіталу та фінансових рішень власників іноземних фінансових установ
Погіршення фінансового стану та результативності діяльності фінансових установ	Погіршення показників податкової, бюджетної безпеки через скорочення обсягів податкових надходжень від фінансових установ
Зниження рівня цінової та територіальної доступності фінансових продуктів і послуг	Зниження рівня фінансової інклюзії, недовикористання фінансового потенціалу для розвитку фінансової системи
Деструктивна цінова політика фінансових установ, не спрямована на залучення фінансових ресурсів в обіг	
Висока питома вага готівкових фінансових операцій та сповільнений розвиток новітніх високотехнологічних послуг	Зростання обсягів фінансового сегменту тіньової економіки, перебування фінансових ресурсів поза межами організованого фінансового ринку
Посилена увага регуляторів до банківського сектору з наданням контролю решти сегментів фінансового ринку другорядного значення	Недорозвинутість небанківського фінансового сектору, використання його для відмивання капіталу

Складено авторами

Отже, стан фінансового ринку має важливе значення для рівня фінансової безпеки держави. Саме у фінансовому середовищі відбувається рух капіталу, переміщення активів від інвесторів і фінансових донорів до реципієнтів, формуються і примножуються ресурси для наповнення державного бюджету і розвитку економічної системи, тощо. Деструктивні процеси, які можуть мати місце під час функціонування фінансового ринку, повинні бути вчасно розпізнані державними регуляторами, до яких в Україні належать: Національний банк України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг і Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Основною характеристикою стану, у якому перебуває фінансових ринок держави, є

кількість установ, які на ньому функціонують. Тенденція до її скорочення є свідченням того, що рівень економічної безпеки професійних учасників ринку є недостатнім для забезпечення їх рентабельної діяльності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності. А фінансовий ринок, на якому функціонують слабкі і нестабільні компанії, не здатен гарантувати реалізацію фінансових інтересів населення, суб'єктів господарювання і владних структур країни.

Список використаних джерел та літератури

1. О тенденциях развития мировых финансовых рынков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://aurora.network/articles/6-jekonomika/58684-o-tendentsijakh-razvitiya-mirovykh-finansovykh-rynkov>.
2. Баранов В. М. Тенденции развития мирового финансового рынка / В.М. Баранов // Молодой ученый. - 2017. - №17. - С. 327-332.
3. Названы основные мировые тенденции развития финансового рынка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-08/nazvany-osnovnye-mirovye-tendencii-razvitiya-finansovogo-rynka>.
4. Zachosova N.V. Identification of Threats to Financial Institutions Economic Security as an Element of the State Financial Security Regulation / N. V. Zachosova, N. O. Babina // Baltic Journal of Economic Studies – 2018. - Volume 4 Number 3. – pp. 80-87.
5. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/I%20_piv_2018/sk_I_piv_%202018.pdf.
6. Підсумки діяльності кредитних спілок за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/KS/ks_I%20piv_%202018.pdf.
7. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokazn/NPF_II_kv_2018.pdf.
8. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK_II%20kv_2018.pdf.
9. Пять шагов, которые спасут финансовый рынок Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zn.ua/macrolevel/pyat-shagov-kotorye-spasut-finansovyy-rynok-ukrainy-.html>.

РОЗДІЛ 2
БЕЗПЕКО ОРІЄНТОВАНИЙ
МЕНЕДЖМЕНТ УЧАСНИКІВ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

2.1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*ГЕРАСИМЕНКО Олена Михайлівна, к.е.н., докторант,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Топ-менеджмент вітчизняних підприємств завжди мав гостру потребу у побудові ефективної ризикоорієнтованої системи економічної безпеки. Донедавна підприємства застосовували у боротьбі з ризиками два інструменти – страхування та регулятивні норми (на рівні підприємства – норми безпеки, регламенти, інструкції). На сьогодні таких заходів недостатньо: постійно змінюються, ускладнюються умови ведення бізнесу, зростає репутаційний ризик, зростає корпоративна відповідальність керівництва за прийняття управлінських рішень. Все це є наслідками неефективної політики управління ризиками сучасних підприємств, внаслідок якої останні можуть потрапити до категорій банкрутів і змушені будуть піти з ринку. Ліквідація бізнесу становить одну із найбільших загроз для економічної безпеки України, яка, у свою чергу, в значній мірі визначає рівень національної безпеки держави та його фінансової безпеки. Тому економічно безпечний розвиток бізнесу з мінімальними ризиками є важливим завданням на державному рівні, а вирішення його має починатись на рівні топ-менеджменту підприємств із запровадження практики управління економічною безпекою із використанням ризикоорієнтованого підходу.

Згідно концепції інтеграції ризик-менеджменту у процес забезпечення економічної безпеки підприємства, управління ризиками є невід’ємною частиною менеджменту, оскільки включає скоординовану діяльність пов’язану із впливом невизначеності на цілі компанії. Тому, задля результативності процесу важливим є те, щоб процес управління ризиками був повністю інтегрованим у систему менеджменту та бізнес-процеси усього підприємства.

Управління ризиками є повторюваним, циклічним процесом, що допомагає підприємству у розробці стратегії, досягненні цілей та прийнятті обґрунтованих рішень. Ризикоорієнтований підхід до управління у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства базується на невід’ємності процесу управління ризиками від усіх видів діяльності, що пов’язані з підприємством та включає взаємодію з стейкхолдерами, розглядає фактори внутрішнього та зовнішнього середовища і базується на принципах, структурі та процесі управління ризиками (рис. 1).

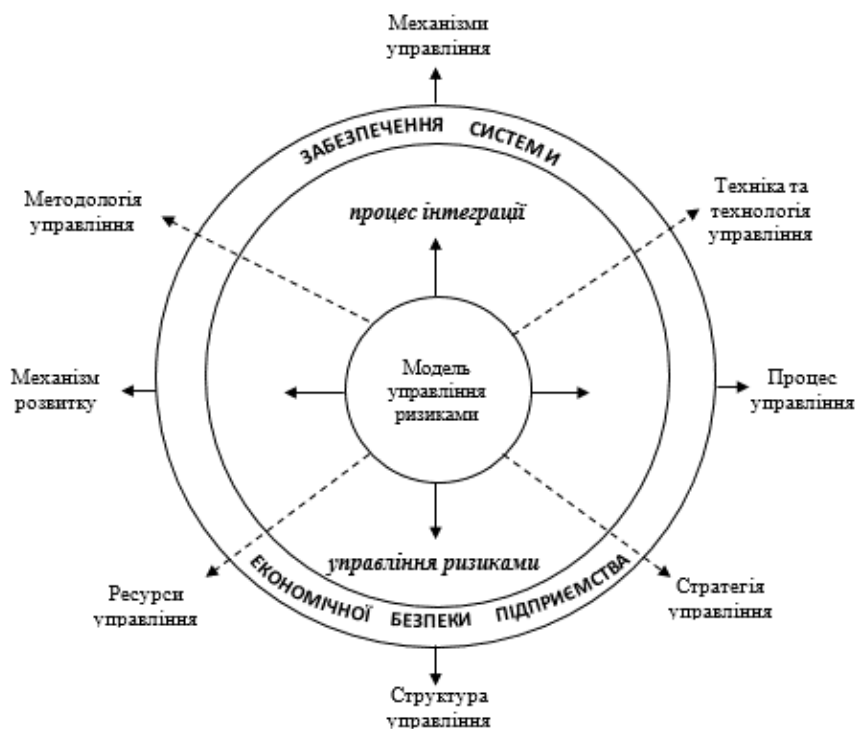

Рис. 1 Схема інтеграції управління ризиками в управлінські процеси через забезпечення системи економічної безпеки підприємства

Модель управління ризиками пов'язана із практикою, процесами, системами, ресурсами та культурою у середині самої системи економічної безпеки підприємства. Характеристика моделі та ступінь її інтеграції у систему управління підприємством, в кінцевому рахунку визначатимуть наскільки результативним є управління ризиками.

Інтеграція управління ризиками у всі види діяльності підприємства демонструє лідерство та відповідальність через: впровадження та адаптацію всіх компонентів моделі, створення концепції/політики з управління ризиками; забезпечення процесу управління ризиками необхідними ресурсами; встановлення обов'язків, відповідальності, підзвітності на усіх ланках управління підприємством. Лідерство та відповідальність керівництва передбачає чіткість та логіку викладу стейкхолдерам підходу до управління ризиками, документування та їх інформування (рис. 2).

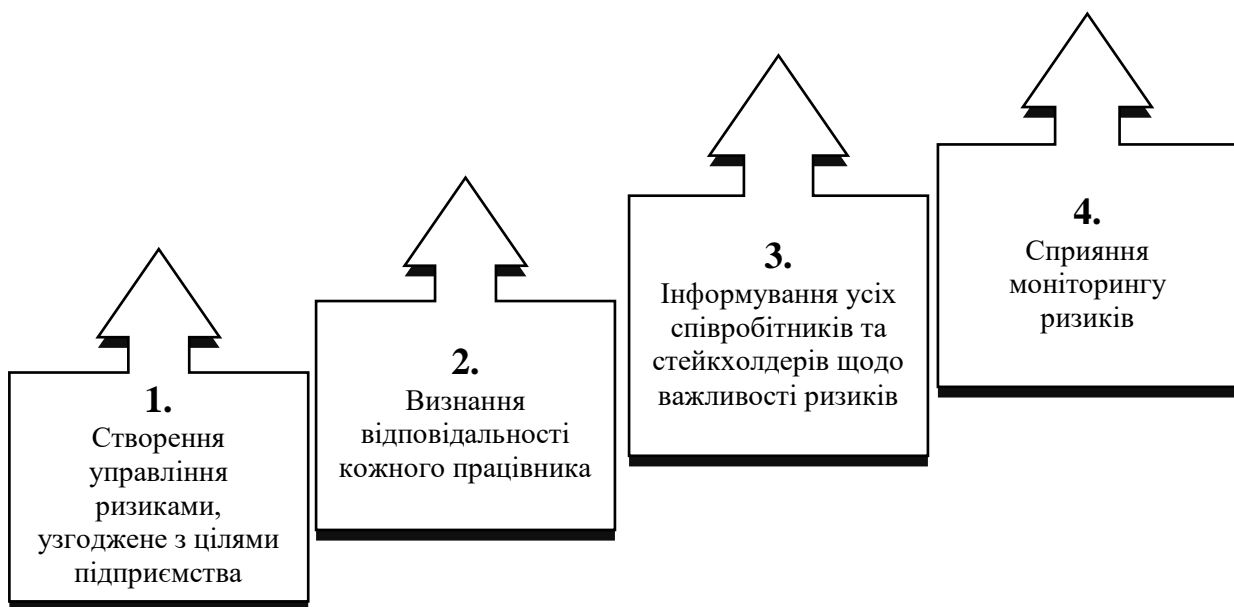

Рис. 2. Роль лідерства та відповідальності у процесі управління ризиками

За процес управління ризиками відповідає топ-менеджмент, а за здійснення контролю/нагляду відповідають наглядові органи.

Модель управління ризиками багато в чому залежить від очікувань топ-менеджменту та акціонерів, від галузевої специфіки та компетенції фахівця з безпеки чи ризик-менеджера, від наявних та залучених ресурсів, що виділені на розробку моделі, її впровадження та підтримку в актуальному стані. Пропонується чотири варіанти моделі:

- прогресивна модель в якій функція управління ризиками є центром компетенції з управління ризиками в компанії, її основною метою є незалежний, своєчасний та кількісний аналіз ризиків. Відбувається безпосереднє залучення у процес прийняття ключових бізнес-рішень та передбачає відповідальність ризик-менеджера за прийняті рішення як і саме керівництво.

- модель бізнес-підрозділу передбачає, що топ-менеджмент, керівники підрозділів і співробітники несуть відповідальність за своєчасність ідентифікації ризиків, їх оцінку, управління, звітність та моніторинг в межах своїх функціональних обов'язків. Топ-менеджмент та рада директорів визначають стратегію з управління ризиками, затверджують ризик-апетит, толерантність до ризику, здійснюють моніторинг.

- модель функціонального управління ризиками, основу якої становлять ризик-менеджери (підрозділи, що відповідають за економічну безпеку, фінансові операції, страхування та ін.), які є бізнес-консультантами та займаються розробкою методології, навчанням, створення ризик-орієнтованої корпоративної культури, супроводження та підтримка процесу управління ризиками. За певних ситуацій ризик-менеджер може займатися контролем якості та агрегуванням інформації.

- модель внутрішнього аудиту будується на незалежних органах таких як підрозділ внутрішнього аудиту, що забезпечує незалежний контроль виконання ризик-менеджменту згідно методик, процедур описаних в нормативних документах та стандартах.

Для сучасних вітчизняних підприємств оптимальною є прогресивна модель управління ризиками. Розробка моделі управління ризиками на

підприємстві включає у себе інтеграцію ризик-менеджменту в усі бізнес-процеси, безпосередньо розробку, впровадження, оцінку та удосконалення управління ризиками в межах всього підприємства (рис. 3). Для початку проводиться оцінка поточної ситуації, процесів управління ризиками, оцінка будь-яких слабких місць та їх усунення в межах моделі.

Процес впровадження моделі управління ризиками потребує постійної участі та обізнаності зацікавлених сторін та топ-менеджменту підприємства задля своєчасного детального розгляду невизначеності у процесі прийняття рішення, забезпечення економічної безпеки та з метою врахування нових невизначеностей з ходом їх виникнення. Безпосередньо процес управління ризиками може повторюватись у частині діяльності з обробки ризиків. Якщо оцінка ризику дає достатній рівень інформації для визначення дій, щодо зниження ризику до прийняттого рівня, тоді відбувається перехід безпосередньо до впровадження варіантів обробки ризику. За умови недостатності інформації для визначення рівня ризику або якщо можливий рівень ризику після застосування заходів з управління залишається неприйнятним, в такому випадку проводиться повторна оцінка ризику за усіма або за деякими пунктами процесу оцінки. Результативність обробки ризику може частково залежати від точності проведеної оцінки. Процес інформування стейкхолдерів, обмін інформацією, консультування, моніторинг та аналіз ризиків є процесом безперервним.

Оцінювання ризиків проводиться для того, щоб можна було обробити конкретні ризики та порівняти їх між собою. Оцінка ризику може проводитись фахівцями з економічної безпеки для визначення рівня ризику та застосування необхідних заходів контролю, провести вимірювання для усунення порушень. Оцінювання моделі управління ризиками сприяє прийняттю кращих рішень у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства, а відповідно досягненню його бізнес цілей та задач.

Рис. 3 Модель управління ризиками для забезпечення БП

Обов'язковим елементом моделі управління ризиками є її безперервне удосконалення що обумовлене змінністю внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, зміни їх контексту, актуальності застосовуваних

методів, їх адекватності конкретній ситуації, результативності та ін. З плином часу деякі ризики стають неактуальними, деякі зовсім зникають, з'являються нові, що потребують нового підходу до управління.

Успішний процес управління ризиками повинен мати свої характерні елементи, що гарантують результативність від проведених дій. Так, на рис. 4 відображено елементи успішного управління ризиками, наявність чи відсутність яких необхідно постійно контролювати.

Рис. 4 Елементи успішного управління ризиками

Управління ризиками на підприємстві повинно проводитись строго у відповідності до принципів управління ризиками (рис. 5), закріплених ISO 31000 [1]. Принципи є основою для управління ризиками та повинні враховуватись при створенні моделі та процесів управління ризиками підприємств. Принципи повинні дозволяти підприємству управляти впливом невизначеності на цілі.

Усі принципи повинні бути враховані при розробці цілей підприємства в галузі управління ризиками, їх успішне впровадження визначить результативність та ефективність управління ризиками.

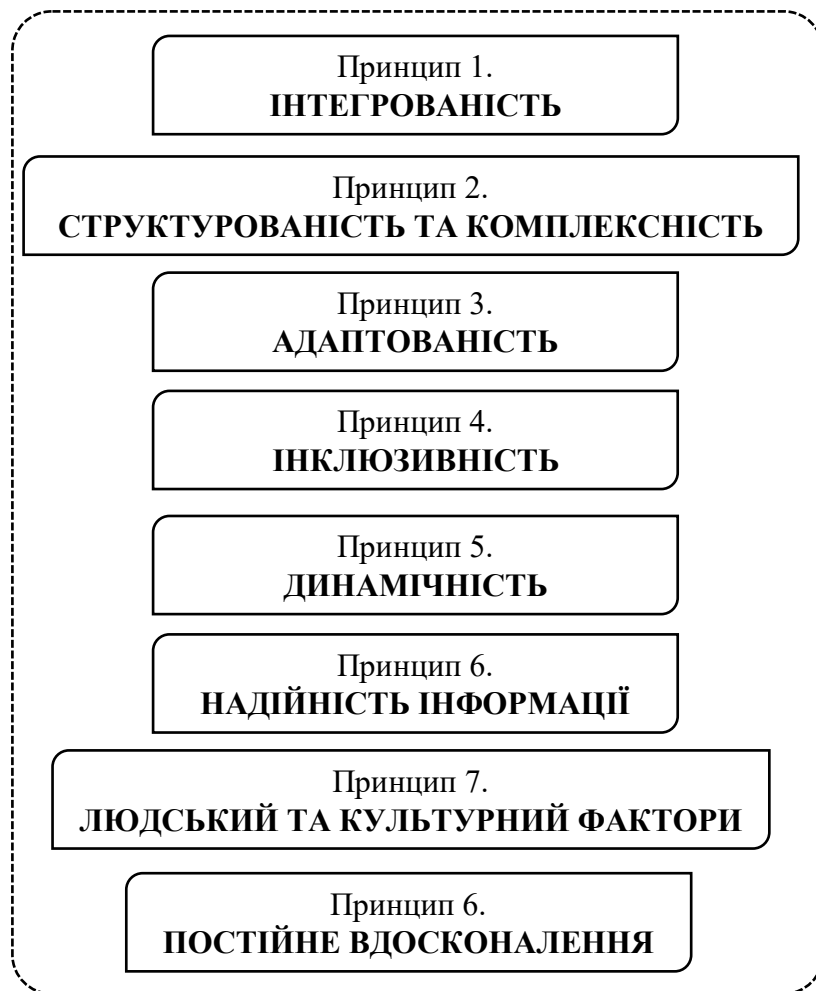

Рис. 5 Принципи управління ризиками на підприємстві

1. Принцип інтегрованості передбачає розгляд управління ризиками як невід'ємної частини діяльності підприємства. Він застосовується двома методами: при розробці моделі управління ризиками (включаючи підтримку в робочому стані та його поліпшення); під час реалізації процесу управління ризиками у прийнятті рішень та пов'язаної з цим діяльності.

Модель управління ризиками повинна реалізовуватись шляхом інтеграції її компонентів у загальну систему управління та прийняття рішень підприємства, незалежно від того, чи є система формальною або неформальною. Управління ризиками повинно становити невід'ємну частину діяльності, що власне і створює ризик. В протилежному випадку підприємство досягне розуміння необхідності впровадження ризик-менеджменту, але пізніше, коли відповідні ризики ним будуть сприйняті.

2. Принцип структурованості та комплексності сприяє досягненню погоджених та спів ставних результатів. Послідовний підхід до управління ризиками під час прийняття рішень дає можливість підвищити ефективність діяльності підприємства та забезпечити результати, які можуть закріпити довір'я до компанії та її успіх. Для досягнення підприємством таких результатів необхідно, щоб всередині організації було закріплено у практичній діяльності врахування ризиків, які пов'язані з будь-якого роду рішеннями, а також використання узгоджених критеріїв ризику. Управління ризиками повинно застосовуватись в оптимальній точці процесу прийняття рішень. Частково це залежить від моделі, в межах якої цей принцип застосовується. Якщо обробка ризику проводиться зарано або занадто пізно, то в такому випадку можуть бути втрачені можливості, або може виникнути необхідність залучення суттєвого обсягу фінансових витрат на перегляд рішення. Залежність від часу необхідно оцінювати задля визначення найбільш результативного підходу до управління ризиками.

3. Принцип адаптованості виражається через адаптацію моделі та процесу управління ризиками та відповідає зовнішньому і внутрішньому контексту підприємства, пов'язаний з його цілями. Кожен процес в управлінні ризиками необхідно адаптувати до його конкретної цілі. Оскільки ціллю моделі є забезпечення того, щоб процес застосовувався до прийняття рішень таким чином, щоб це було результативно та водночас відображало політику. Структура моделі повинна відображати те, де і як приймаються рішення, та враховувати будь-які законодавчі чи інші зовнішні обставини. Слід також зазначити, що адаптація не передбачає того, щоб елементи моделі або етапи процесу управління повинні змінюватись. Вони необхідні для успішного управління ризиками. Даний принцип також скерований на розгляд внутрішніх проблем, наприклад як причинність кадрів. В такому випадку, за високого показника плинності може знадобитись внесення відповідних коректив у галузь вхідного навчання для того, щоб нові співробітники мали змогу виконувати ті посадові обов'язки, що від них потребується у питанні управління ризиками. Також адаптація моделі необхідна для досягнення інтеграції з процесами прийняття рішень на підприємстві. За необхідності дані процеси прийняття рішень можливо буде необхідно змінити для приведення у відповідність зі структурованою моделлю управління ризиками.

4. Принцип інклюзивності передбачає належну та своєчасну участь стейкхолдерів, що в свою чергу дозволяє враховувати їх знання, думку, а це призводить до підвищення освіченості та поінформованості щодо управління ризиками. Впроваджуючи даний принцип слід враховувати конфіденційність, безпеку та секретність. Наприклад, це може виражатись у обмеженні доступу до певної категорії документації. Дуже важливим аспектом при впровадженні принципу інклюзивності є його ефективність, саме на цьому етапі можна як вибудувати так і зруйнувати довіру

стейкхолдерів. Вони обов'язково повинні бути залучені у всі аспекти процесу управління ризиками, враховуючи розробку процесів обміну інформацією та консультації.

5. Принцип динамічності полягає у змінності самих ризиків, внутрішнього та зовнішнього контексту самого підприємства. Процес управління ризиками націлений на прогнозування, виявлення, підтвердження та реагування на зміни та події середовищ підприємств належним чином та своєчасно. Для успішної реалізації процесу управління ризиками модель необхідно моніторити, аналізувати, підтримувати застосування процесу прийняття рішень. Будь-яка зміна цілей підприємства, або будь-якого аспекту внутрішнього чи зовнішнього середовища неминуче призводить до зміни ризику. Наприклад, внутрішня реструктуризація, новий великий постачальник або зміна діючого законодавства. Так само впливає й зміна у контексті підприємства. Прикладом такої зміни може бути придбання іншої компанії, отримання нового великого контракту. Процеси управління ризиками повинні бути розроблені з відображенням динаміки діяльності підприємства. Міри контролю також повинні аналізуватись періодично задля забезпечення їх постійної результативності з врахуванням змін. У процесі моніторингу та аналізу необхідною є оцінка показників, та за необхідності вони мають бути адаптовані до перемінних обставин. Моніторинг повинен проводитись на постійній основі та стосується ключових параметрів задля перевірки відповідності запланованому рівню. Аналіз проводиться періодично, він є структурованим у відповідності із завданнями та призначений для визначення актуальності припущень, на основі яких були прийняті рішення. Також з'ясовується необхідність перегляду фінальних рішень.

6. Принцип надійності інформації означає, що вхідні дані для управління ризиками базуються на історичній та поточній інформації, а також на майбутніх очікуваннях. Особливу увагу в управлінні ризиками слід приділяти усім обмеженням та невизначеності, що пов'язані з інформацією та очікуваннями. Для стейкхолдерів інформація повинна бути своєчасною, чіткою та доступною. Для того, щоб правильно розуміти будь-який ризик важливо отримати найкращу з наявної інформацію, а відповідно управління ризиками включає методи збирання та генерації інформації, підготовка внутрішньої статистики. Надійність та точність інформації необхідно постійно оцінювати щодо її актуальності, своєчасності та надійності при задокументованих припущеннях. Також передбачити періодичний аналіз та внесення оновлень чи виправлень у модель.

7. Принцип людського та культурного факторів передбачає існування суттєвого впливу на усі аспекти управління ризиками на кожному етапі та рівні поведінки та культури людини. передбачається отримання думок стейкхолдерів, а також розуміння того, що на їх думки можуть чинити вплив людські та культурні фактори. Особливу увагу слід приділяти здатності знаходити та реагувати на своєчасні попередження, надмірна увага чи байдужість до думок інших або нестача знань; упередженість через спрощені стратегії обробки інформації для вирішення складних завдань.

8. Принцип постійного вдосконалення базується на розумінні та необхідності постійного покращення процесу управління ризиками на основі накопичення досвіду та постійного навчання. На шляху постійного удосконалення необхідно подбати про те, щоб не ускладнювати процес управління ризиками та не робити перепон у реалізації можливостей і гнучкості реагування. Постійне покращення передбачає наступне: покращення інтеграції діяльності з управління ризиками в усі види

діяльності підприємства; підвищення якості оцінки ризиків; удосконалення моделі, наприклад, якості та доступу до інформації; покращення швидкості прийняття рішень. Постійне покращення базується на якісних та кількісних показниках прогресу. Завданням результативного управління ризиками є виключно підвищення ймовірності того, що підприємство досягне своїх цілей в повному обсязі. Чим швидше підприємство зможе досягти результативного управління ризиками, тим більш ефективно воно буде реалізовувати свої цілі.

У підсумку можна виділити ряд рекомендацій щодо впровадження (інтеграції) управління ризиками у процес забезпечення економічної безпеки підприємства (рис. 6).

Рис. 6 Основні задачі-рекомендації для успішної інтеграції/роботи управління ризиками

1. Розвиток культури управління ризиками.

Сутність управління ризиками полягає перш за все у створенні такої культури у середині підприємства, яка б сприяла проведенню всебічного аналізу ризиків при прийнятті будь-яких управлінських, інвестиційних або проектних рішень. Першим кроком на шляху ризик-орієнтованого підходу повинен бути бесіда з топ-менеджментом та власником, задля визначення їх очікувань від управління ризиками та вадливість намірів зробити підприємство більш ризик-орієнтованим з метою забезпечення його економічної безпеки. Обов'язково у практиці управління ризиками слід використовувати стандарти, яких на сьогодні існує достатньо для того, щоб обрати для свого підприємства оптимальний варіант методології. Остання повинна бути пропорційною розміру та ступеню складності бізнесу, а також загальній зрілості підприємства в галузі управління ризиками. Після визначення та узгодження методології – проаналізувати ступінь знаходження стратегічних цілей підприємства «під ризиком». У процесі оцінки ризиків ключовим етапом є декомпозиція та деталізація стратегічних цілей. Високорівневі складні цілі необхідно розкласти на більш прості для подальшого аналізу. Під час декомпозиції цілей фахівцю, що працює з ризиками необхідно притримуватись принципу МЕСЕ (ME — Mutually Exclusive — взаємовиключні, CE — Collectively Exhaustive — спільно вичерпні), тобто упевнитись в тому що інформація подана уся і не повторюється.

В аналіз ризиків стратегічних цілей слід включати ключові припущення у бізнес-плані чи стратегічному фінансовому плануванні. Такі допущення можуть бути обрані кількісним методом – за допомогою аналізу чутливості, або експертним, через дослідження нормативної бази. Виявлення ризиків необхідно проводити через аналіз існуючої управлінської та фінансової звітності підприємства, вивчення галузевих звітів та даних конкурентів, аналіз аудиторської звітності, перевіряючих

органів та контрольно-ревізійних комісій, а також даних співбесід ключових співробітників підприємства.

Для впливу невизначеності та ризиків на ключові показники діяльності підприємства необхідно використовувати сценарний аналіз та імітаційне моделювання. Для більш достовірного результату слід враховувати кореляцію між факторами. Управління ключовими зв'язками потребує доброго розуміння роботи самого підприємства, його слабких та сильних сторін. В даному випадку для проведення поглибленого аналізу ризиків та впливу взаємозв'язків є метод «метелик». Отримавши результат оцінимо діапазон значень показників та його прийнятність з урахуванням ризиків.

Досить часто аналіз ризиків демонструє надлишкову ризикованість, в такому випадку слід переглянути деякі фактори, або стратегію в цілому. Завдання фахівця з безпеки або ризик-менеджера спільно з топ-менеджментом підприємства визначити які саме зміни повинні бути реалізовані для того щоб рівень ризику став прийнятним. У випадку якщо рівень ризику вищий за ризик-апетит необхідно провести ряд коригуючи дій задля приведення ризику до відповідного рівня. Під ризик-апетитом слід розуміти такий рівень ризику яким підприємство може знехтувати або прийняти його. Однією з найважливіших оперативних задач є аналіз якості контрольних заходів щодо вже ідентифікованих ризиків.

Для багатьох вітчизняних підприємств доцільно документувати уявлення керівництва щодо управління ризиками в багаторівневому документі, такому як «Політика управління ризиками». Документ повинен відображати фактичні види діяльності підприємства, відношення та підходи до управління ризиками. В обов'язковому порядку рекомендується документувати ризик-апетит до різних видів ризику та в цілому формувати власні історичні дані на підприємстві, що у подальшому послугують основою для аналізу ризиків у майбутньому. Правління та топ-менеджмент

повинні чітко розуміти що таке толерантність до ризику та за якого її рівня слід застосовувати заходи з управління. Важливим етапом інтеграції є включення питання управління ризиками у розгляд питань ради директорів.

Для підприємств, що вже мають певні результати в управлінні ризиками чи нещодавно їх досягли необхідно працювати над розповсюдженням даної інформації як у самому підприємстві так і за його межами. Це може реалізовуватись через представлення на ярмарках-виставках, різних галузевих заходах або за допомогою поширення дописів у фахових виданнях чи на інтернет-порталах. Така стратегія посилить позитивний імідж управління ризиками як на самому підприємстві так і за його межами.

Позитивне сприйняття процесу управління ризиками на усіх рівнях управління можлива за створення відповідної атмосфери, коли кожен хто порушує питання пов'язане з ризиками буде заохочуватись. Фокусування повинно бути не на тому хто винен, а на важливості винесення уроків з ризиків, що реалізувались та дій з управління, які були застосовані.

Багато в чому успішність інтеграції та реалізації управління ризиками залежить від підтримки топ-менеджменту. На початкових стадіях інтеграції необхідно знайти підтримку декількох керівників на рівні управління, що підтримують концепцію ризик-орієнтованого управління та готові надавати допомогу.

Чіткий розподіл та закріплення ролей і обов'язків з управління ризиками важливе для створення міцної корпоративної культури управління ризиками на підприємстві. Для того, щоб управління ризиками має бути в обов'язках кожного співробітника необхідно слідувати наступним рекомендаціям:

- обрання моделі управління ризиками, яка б відповідала поточному рівню зрілості підприємства;

- документування ролі та обов'язків в галузі управління ризиками в існуючих посадових інструкціях, положеннях підрозділів і т.д.;
- актуалізація існуючої політики та процедур з врахуванням ризиків;
- часте проведення оцінки культури управління ризиками;
- включення моніторингу виконання обов'язків з управління ризиками в процесі щорічної оцінки персоналу.

2. Управління ризиками – частина поточних задач.

Основною метою при інтеграції управління ризиками в діяльність підприємства є врахування ризиків не раз на місяць, квартал чи рік, а щоденно. Такого результату можна добитися через реінжиніринг процесів планування, бюджетування, інвестиційного менеджменту, оцінки ефективності та ін., для того щоб зробити їх більш ризико-орієнтованими.

Аналіз впливу ризиків на цілі підприємства допомагає керівництву суттєво розширити свої знання, знизити негативний вплив ментальних пасток на прийняття управлінських рішень. Управління ризиками сприяє чітко ідентифікувати та приймати ризики, пов'язані зі стратегією

3. Професіонал з управління ризиками – радник якому довіряють.

Професіонал з управління ризиками за нинішньої економічної, геополітичної ситуації в країні повинен виходити за межі поточних проблем, задля моніторингу за факторами зовнішнього середовища, аналізу взаємозалежності та кореляції, вивчення трендів та ін. Доцільним є використання сценарного аналізу, стрес-тестування, імітаційного моделювання, тестування поточних бізнес-планів та фінансових моделей та ін. Професіонал повинен знайти зовнішні, достовірні джерела інформації або внутрішню статистику, що було б підтвердженням чи спростуванням припущень менеджменту.

В деяких випадках ризики можуть бути пов'язані з рішеннями, пропонованими іншими керівниками. Крім того, може бути, що на підприємстві особи, що особисто зацікавлені у прийнятті того чи іншого

рішення, при його надлишковій ризиковості. Роль менеджера з управління ризиками полягає у проведенні незалежної експертизи потенційних ризиків, пов'язаних із пропонованим рішенням, надати результати експертизи топ-менеджменту та аргументувати свою позицію.

Аналітика підготовлена менеджером з управління ризиками для топ-менеджменту підприємства повинна містити наступну інформацію: опис ризику, результати його аналізу; коротко- середньо- та довгострокові наслідки для підприємства; швидкість прояву ризику – часовий відрізок, що залишився до моменту реагування; стан готовності підприємства до реалізації ризику; пропоноване рішення/ дія / алгоритм, а також ресурси, відповідальні особи та часовий проміжок.

В деяких випадках керівництво може залучати ризик-менеджера до аналізу ризиків конкретного рішення, проекту чи бізнес-плану. Такий запит є досить гарною тенденцією та ілюструє розуміння необхідності ризик-менеджменту керівництвом. За отримання такого запиту ризик-менеджер розробляє методологію виконання, що буде відповідати строкам, доступності інформації для аналізу та матеріальному рівню ризику.

В умовах постійно змінного зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства професіонал з управління ризиками повинен постійно удосконалювати свої знання, вміння та навички. Сьогодні топ-менеджмент очікує, що ризик-менеджери буду безпосередньо приймати участь у прийнятті рішень, при цьому беручи на себе частину відповідальності за результат прийнятих рішень. Досить важливо, щоб такий професіонал був добре обізнаний у загальногалузевих питаннях та проблемах.

Список використаних джерел та літератури

1. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/standard/65694.html>
2. ISO/TR 31004:2013 Risk management – Guidance for the implementation of ISO 31000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/ru/standard/56610.html>.

3. ISO Guide 73: 2009 «Risk management – Vocabulary – Guidelines for use in standards» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:guide:73:ed-1:v1:en>.

4. Національний стандарт України керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику (ІЕС/ISO 31010:2009, ІДТ) ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=66723.

2.2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

*МІЩУК Євгенія Володимирівна, к.е.н, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування,
публічного управління та адміністрування
Криворізький національний університет,
м. Кривий ріг, Україна*

Відсутність єдиного підходу до формування економічної безпеки підприємств вимагає удосконалення відповідних теоретико - методичних основ з урахуванням сучасних досягнень науковців не тільки в галузі безпекології, але й в інших, зокрема – у конкурентоспроможності.

Ученими-економістами використовуються поняття «механізм забезпечення економічної безпеки», «механізм формування економічної безпеки» та «механізм управління економічною безпекою», які у переважній більшості наукових праць ототожнюються [1, с.90-91].

О. М. Ляшенко наголошує на доцільності наукової позиції щодо управління економічною безпекою підприємства, замість її забезпечення, пояснюючи це тим, що остання є також наслідком розуміння економічної безпеки підприємства як стану чи характеристики, а також еволюцією цілей управління підприємством: «якщо у 90-ті роки ХХ століття цільовою установкою діяльності підприємств було саме забезпечення їх економічної безпеки, тобто спрацьовувала захисна функція управління, то початок ХХІ століття ознаменований «міграцією» цієї функції до числа суто управлінських та керівних» [2, с.84]; при цьому управління економічною безпекою підприємства є підґрунтям існування підприємства як соціально-економічної системи у часі та просторі [2, с.170].

Науковцем С. А. Лебедко було досліджено та систематизовано існуючі визначення понять «механізм забезпечення економічної безпеки» та «механізм формування економічної безпеки», які на його думку, визначають різні типи механізмів управління економічною безпекою та встановлено концептуальну сутнісну різницю між ними: різні цілі їх застосування [1, с. 90-91]:

- при використанні механізму забезпечення економічної безпеки акцент робиться на досягненні її цільового рівня;

- при використанні механізму формування — на створенні безпечних умов функціонування підприємства.

Питання забезпечення економічної безпеки підприємств І. Чумарин узгоджує з теорією виживання та пов'язує з проблемами їх функціонування у перехідні періоди, в умовах коливань номенклатури та обсягів виробництва, а також фінансового стану постачальників і споживачів [3]. Проте сучасні реалії, підкріплені доказовою базою науковців показали, що формування та забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях її ієрархії повинні супроводжувати весь життєвий цикл продукції, підприємства, усі цикли розвитку регіону та країни. Водночас важливим вважаємо акцентування уваги І. Чумаріна на впливі на економічну безпеку підприємства фінансового стану його постачальників і споживачів. Однак цей перелік стейкхолдерів вважаємо доцільним доповнити усіма їх групами: як внутрішніми, так і зовнішніми.

У світлі наукових розробок учених щодо стратегічної економічної безпеки неповною вважаємо тезу про те, що рішення щодо забезпечення економічної безпеки підприємства приймаються лише з метою гарантування короткострокової вигоди та зміцнення становища [3].

Стосовно формування цілей економічної безпеки також слід відмітити відсутність єдиного підходу як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних науковців.

Найбільш широким є підхід згідно якого їх не деталізують, а виокремлюють одну глобальну мету. Прикладом такого підходу є праці багатьох науковців із пострадянського простору, зокрема В.Л. Тамбовцева: «під економічною безпекою будь-якої системи необхідно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи» [4,5].

Однак має місце підхід, згідно якого цілі економічної безпеки диференціюють, визначаючи головні та другорядні. Так, І. Чумарин головною метою економічної безпеки називає досягнення максимальної стабільності функціонування та створення основи і перспектив зростання для виконання цілей бізнес-одиниці, незалежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників ризику [3].

Спираючись на висновок, зроблений О. М. Ляшенко, вважаємо недоцільним ієрархічний підхід до визначення цілей як економічної безпеки, так і усієї економічної системи, що розглядається (підприємства, регіону, країни). Зокрема, науковець відмітив, що управління економічною безпекою підприємства повинно мати чітку спрямованість, реперними точками якої є його виживання, убезпечення від загроз, забезпечення стійкості або розвитку, які не слід розглядати з позиції ієрархічного підходу, оскільки послідовність виникнення й зникнення векторів такої спрямованості може бути довільною й індивідуальною для кожного конкретного підприємства [2, с.170]. Дійсно, для однієї і тієї ж конкретної системи характеристика її стану як економічно безпечно залежить від її бажаного майбутнього: якщо, наприклад, підприємство прагне лише вижити в конкурентній боротьбі, то падіння обсягів продаж може вважатися цілком безпечним; якщо ж його мета – розширити свою нішу на ринку, то таке падіння являє собою явну загрозу, а поточному стану підприємства аж ніяк не притаманна властивість безпеки [4,5].

Однак у цій же праці науковець О. М. Ляшенко вказує на ієрархічність цілей управління економічною безпекою підприємства та їх несуперечливість на кожному рівні ієрархії для відповідності цілям узгодження інтересів внутрішнього середовища підприємства [2, с.109].

Одним із великих блоків дослідження економічної безпеки з різних позицій, є аналіз її взаємозв'язку із розвитком підприємства. Так, надаючи визначення економічної безпеки Т. Сухорукова визначає її не тільки як комплекс заходів протидії загрозам, а й здатність системи забезпечити ці заходи, здатність гарантувати стабільність розвитку і досягнення цілей розвитку [6]. Не виключенням є і питання мети її забезпечення. Зокрема, О. М. Ляшенко, називаючи метою забезпечення економічної безпеки підприємства розвиток, характеризує його як одного із головних, життєво важливих інтересів, а випереджальне реагування на загрози інтересам підприємства, що іманентно притаманні його розвитку називає сутнісною характеристикою економічної безпеки підприємства [2, с.93-94].

Крім того, у науковій літературі використовуються окремі поняття: «формування економічної безпеки» та «формування системи економічної безпеки».

У результаті проведеного дослідження Т. В. Гринько та Л. В. Лисенко зробили висновок, що не існує чіткої загальнозживаної класифікації факторів формування економічної безпеки, а більшість економістів взагалі не класифікують їх за певними ознаками [7, с.90]. Чинники формування заданого рівня економічної безпеки підприємства не тільки різноманітні, але мають власну специфіку залежно від галузі виробництва. Однак є загальні, типові чинники, які впливають на рівень економічної безпеки підприємства незалежно від форм власності та галузі виробництва [8, с.31-32]. Л. А. Кургузенкова згрупувала їх за вісьмома ознаками (табл. 1).

**Типові чинники формування економічної безпеки підприємства
(систематизовано автором на основі аналізу праці [8, с.31-32])**

Назва чинника	Зміст чинника
Безпосередні чинники виробництва.	Основні чинники, які безпосередньо забезпечують діяльність виробництва. До них належать: безпосереднє розміщення підприємства (територія); наявні природні ресурси та умови їх розміщення на цій території, доступність використання та якісні показники; наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень; наявна виробнича інфраструктура, можливий обсяг її використання; соціально-економічна інфраструктура і рівень матеріального достатку населення.
Стабільний попит на продукцію.	Чинник, який також відіграє важливу роль у рівномірному пропозиційному розвитку виробництва. Він охоплює: укладені довготермінові контракти на реалізацію продукції з її споживачами; рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляється; якісно-гарантійні показники виробів; обґрунтовані прогнози щодо стабільності ринку певного виду продукції; державне та регіональне замовлення на виготовлену продукцію.
Надійність постачальників, передусім тих, що забезпечують постачання основної сировини і матеріалів.	Для цього потрібно: мати довготермінові договори на поставку необхідної сировини і матеріалів, враховуючи терміни постачання та їхні якісні показники; знати можливості постачальників і не допускати монополістості в їх поставках; для цього, як правило, потрібно мати 3-4 і більше постачальників сировини і матеріалів, щоб була гарантія стабільної цінової політики щодо сировини, матеріалів та інших комплектуючих.
Зовнішня конкуренція на продукцію, призначену на експорт.	Ця продукція має: відповідати міжнародним стандартам; за якісними показниками і сервісним обслуговуванням бути конкурентоспроможною; мати обґрунтовану та прогнозовану перспективу; бути конкурентоспроможною щодо продукції, яка імпортується в нашу країну, з метою скорочення ввезення в Україну продукції, яку можуть виготовляти вітчизняні підприємства.
Державне економічне регулювання діяльності підприємства.	Полягає у захисті власного товаровиробника незалежно від форм власності на засоби виробництва; регулюванні державної податкової політики; сприянні виробництву, враховуючи економічні, територіальні та інші аспекти; сприянні виробництву продукції, яка ввозиться як критичний імпорт; державному замовленні на товари, які фінансуються за рахунок бюджету, і скорочення імпорту на ці товари.
Надійний захист комерційної таємниці.	Держава має гарантувати таємницю на науково-технічні досягнення, розроблення нових технологій, інтелектуальну власність, ноу-хау, у тому числі й комерційні таємниці. Економічна безпека підприємства.
Компетентність керівництва	Найважливіші чинники, які можуть найбільш активно впливати на рівень економічної безпеки підприємства, – це

Назва чинника	Зміст чинника
підприємства.	високий професіоналізм керівництва і команди його менеджерів (висококваліфіковані кадри; система їх підготовки і форми навчання; створення для них відповідних виробничих і соціально-економічних умов).
Інші чинники економічної безпеки підприємства, які не пов'язані з безпосередньою виробничою діяльністю, але істотно впливають на стан виробництва.	Пов'язані з поведінкою окремих людей, їх мораллю, духовністю.

Найбільш широким, з нашої точки зору, є визначення механізму формування економічної безпеки, що надала Білошкурська Н. В.: «поєднання мети, цілей, завдань, принципів, методів, функцій, засобів, що дозволяє діагностувати, прогнозувати і контролювати стан економічної безпеки для прийняття адаптивних рішень щодо розвитку підприємства» [9]. Водночас науковий інтерес викликає пояснення забезпечення економічної безпеки, надане П. Пуцентейло та О. Гуменюк, як підтримки такого стану підприємства, при якому забезпечуються захист інтересів підприємства в цілому, а також власників, керівництва, працівників підприємства, зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, підтримується здатність до розвитку підприємства, здійснюється прогресивний розвиток компетенцій працівників і використання ресурсів підприємства. При цьому, на думку цих науковців, система економічної безпеки підприємства є сукупністю елементів, які захищають багаторівневу піраміду об'єктів економічної безпеки, фундаментом якої є матеріально-технічна база, персонал підприємства і ресурсне забезпечення [10, с.40].

Отже, вважаємо одним із основних напрямів формування економічної безпеки підприємства планування, оцінювання та забезпечення її функціональних складових. Слід підкреслити, що, як відмічає науковець

О.М. Ляшенко, узгодженість цілей управління економічною безпекою підприємства та цілей його розвитку має перебувати у площині, щонайменше, стадій життєвого циклу підприємства, а дотримання інтересів агентів зовнішнього середовища підприємства має, у свою чергу, відповідати вимозі дотримання принципово важливих інтересів підприємства, управління економічною безпекою якого здійснюється [2, с.109].

Очевидно, на наш погляд, що на економічну безпеку підприємств у сучасних умовах їх господарювання найбільший вплив здійснюють власні працівники, мажоритарні акціонери, конкуренти, контрагенти та держава. У зв'язку із цим, формування економічної безпеки підприємства відбувається під впливом економічної безпеки його персоналу, власників, конкурентів, контрагентів і держави. Наголосимо, що вплив економічної безпеки різних груп стейкхолдерів буде різним за силою, часом, поточними та довгостроковими наслідками та іншими показниками. При цьому в різних випадках, залежно не тільки від зовнішніх умов, але й від внутрішніх (наприклад, фінансово-економічного стану підприємства) може змінюватися рівень зазначеного впливу навіть у межах однієї і тієї ж групи стейкхолдерів.

Відтак принциповим елементом формування економічної безпеки підприємства є врахування впливу економічної безпеки стейкхолдерів підприємства, інтереси яких прямо пов'язані тільки з ним та економічної безпеки стейкхолдерів, економічні інтереси яких пов'язані з різними підприємствами.

Водночас очевидно, що саме конкуренти своїми діями впливають на вибір підприємством ринків, постачальників, посередників, формування асортименту продукції (товарів, робіт, послуг), ціноутворення та, в кінцевому підсумку, на всі види діяльності.

Скриньковський Р. М. виділив ряд підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства», серед яких указав на ринковий, який пояснив як результативне використання ресурсів з метою забезпечення розвитку підприємства в ринкових умовах [11, с.415]. Проте, на наш погляд, дане визначення можна було б віднести і до широко розповсюдженого ресурсного підходу до розуміння сутності економічної безпеки.

Разом із цим, серед наукових надбань у галузі безпекології відомі поняття «ринкової безпеки», «ринкової складової економічної безпеки підприємства» та «економічної безпеки ринкового рівня». Розглянемо їх детальніше (табл. 2).

Таблиця 2

**Визначення понять «ринкова безпека» та тотожних йому
(складено за результатами аналізу праць [12 – 22])**

Автор і джерело	Визначення
Ринкова складова економічної безпеки	
В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. [12]; О.Шумкова [13, с.374]	Це захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарній збутовій політиці, політиці ціноутворення, виготовлення неконкурентоспроможної продукції. Ця складова економічної безпеки характеризує ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім можливостям, які генеруються ринковим середовищем.
Т.В. Сак [14, с.406-407]	Відображає захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарній, ціновій та збутовій політиці, виготовлення неконкурентоспроможної продукції.
О.Ф. Яременко [15, с. 17]	Відображає ступінь відповідності існуючих внутрішніх можливостей підприємства власній стратегії розвитку та зовнішнім можливостям.
С.М. Іляшенко [16]	Відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі.
Н.Д. Белоус [17, с.75-76]	Відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які складаються в ринковій сфері.
Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека [18, с.1-17]	Показує можливість захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз ринковій позиції підприємства: недоброчесної конкуренції, іміджу фірми, торгової марки та будь-яких дій, що можуть призвести до зниження частки підприємства на ринку.

Автор і джерело	Визначення
Економічна безпека ринкового рівня	
О.В. Нусінова [19]	Це захищеність підприємства від ринкової політики конкурентів та здатність відповідати вимогам, генерованим ринковим середовищем.
Ринкова безпека	
І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко [20, с. 22]	Захист від зовнішніх та внутрішніх загроз ринковій позиції підприємства: недобросовісної конкуренції, іміджу фірми, торговій марці, будь-яких дій, що можуть призвести до зниження частки підприємства на ринку.
Г.Б. Веретенникова, [21]; З.Б.Живко, М.І. Керницька [22, с. 26]	Визначає захист від неефективної моделі поведінки на ринку пов'язаної з маркетингом та збутом продукції.

Отже, визначення ринкової безпеки як окремого виду економічної безпеки або як її ринкової складової, надані різними науковцями у різні часи практично ідентичні за своєю сутністю. Пропонуємо їх поділити на два підходи. Перший підхід вважаємо суто процесним, оскільки в основу визначень покладено такий процес як «захист». Даний підхід є найбільшим. Другий підхід є комбінованим: процесно-статичним, оскільки до нього відносимо визначення, в яких мова йде про ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім. З однієї сторони, «ступінь відповідності...» можна розглядати як порівняльну величину узгодженості між внутрішніми і зовнішніми можливостями підприємства, яка визначатиметься на конкретну дату, тобто статично. З іншої сторони, як внутрішні, так і зовнішні можливості підприємства знаходяться в постійному русі, що характеризується багатьма процесами.

Стосовно методичних підходів визначення ринкової безпеки (ринкової складової економічної безпеки), то так само, як і в площині понятійно-категоріального апарату, серед більшості науковців спостерігається практично однозначність у поглядах.

Зокрема, до показників оцінки ринкової безпеки підприємства відносять: коефіцієнт ринкової віддачі активів, конкурентоспроможність продукції, частка підприємства на ринку, коефіцієнт інноваційних витрат, ритмічність збуту, коефіцієнт ефективності рекламної політики підприємства [16, с.15]. Подібну думку висловила О.М. Молодецька, відзначивши, що ринкова безпека впливає на можливість підприємства відповідати вимогам та попиту зовнішнього ринкового середовища, що оцінюється наявністю ринків збуту продукції та утримання відповідних позицій [23, с. 197].

Відмітимо також, що, наприклад, ще в 2011 р. О.Ф. Яременко показниками ринкової складової економічної безпеки підприємства назвав частку ринкової ніші, що належить підприємству, конкурентну позицію, можливість протистояти конкурентному тиску, адаптаційні можливості суб'єкта господарювання тощо [15, с. 17]. У цьому ж році колектив авторів на чолі з В. Л. Ортинським навели перелік показників, які свідчать про ослаблення ринкової безпеки: зменшення частки ринку, яку займає підприємство, ослаблення конкурентних позицій і спроможності протидіяти конкурентному тиску, зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку, відставання від вимог ринку і т. ін. На ринкову безпеку впливають: нечесні дії конкурентів, рівень платоспроможності покупців, часті зміни податків, курсу валют, політична ситуація в країні і світі. [12]. Згодом, у більш пізніх працях науковців даний перелік показників практично не змінився. Наприклад ідентичний перелік показників навели Н.Д. Белоус та О. Шумкова [17, с.75-76]; [13, с.374].

Слід звернути увагу на методичні підходи до визначення економічної безпеки ринкового рівня, запропоновані О.В. Нусіною. Абсолютним показником, який характеризує безпеку ринкового рівня, на її думку, є обсяг реалізації товарної продукції підприємства, який дозволяє визначити

частку його на ринку. Відповідно за норматив ринкової безпеки нею запропоновано приймати певну величину обсягу реалізації (проектну потужність, планове значення, значення конкурентів). При зниженні частки ринку зменшується обсяг реалізації, що, у свою чергу, призводить до збільшення питомих умовно-постійних витрат та, відповідно, до зниження прибутку. На підставі цих міркувань, О.В. Нусінова обґрунтовує фінансово-економічні прояви можливої реалізації загроз, які виражаються в недосягненні відповідного рівня ринкової безпеки через показники зменшення доходів від реалізації продукції, грошових потоків і прибутку [19].

Під іншим кутом зору, але з урахуванням вищенаведеного, пропонує методичні підходи до визначення ринкової складової економічної безпеки Т.В. Сак. Розглянутий перелік показників науковець відносить до загроз ринкової безпеки (зменшення частки ринку підприємством; ослаблення конкурентних позицій, зменшення конкурентних переваг; втрату конкурентоспроможності продукції; невідповідність внутрішньої політики підприємства тенденціям ринкового середовища) [14, с.406-407]. В основі діагностування ринкової безпеки підприємства за методикою Т.В. Сак лежить аналіз та оцінка конкурентного середовища підприємства, рівня його конкурентоспроможності та конкурентоспроможності продукції (послуг). Аналіз конкурентного середовища науковець пропонує проводити в такій послідовності: відбір і розрахунок основних економічних показників (параметрів), які найбільш повно характеризують галузь; визначення конкурентних сил, що діють у галузі, і їх впливу на ситуацію, проведення конкурентного аналізу; виявлення чинників, рушійних сил, які викликають зміни в структурі конкурентних сил у галузі; визначення підприємств, які мають найсильніші і найслабші конкурентні позиції у галузі; прогнозування найбільш імовірних кроків стратегічних конкурентів; визначення ключових факторів успіху

підприємства у конкурентній боротьбі; виокремлення загроз конкурентного середовища [14, с.406-407].

При цьому, Т.В. Сак конкурентоспроможність підприємства пропонує визначати методом експертних оцінок: обирати критерії діагностування; провести бальне оцінювання конкурентів групою експертів; обґрунтувати вагові коефіцієнти; розрахувати зважену оцінку конкурентоспроможності та інтегральний показник, що при об'єктивності критеріїв слугує показником ринкової безпеки. Інтегральний показник ринкової безпеки науковець пропонує прийняти рівним одиниці для того підприємства, яке має найбільшу сумарну оцінку за всіма інтегрованими факторними показниками. Для інших підприємств він розраховується як відношення загального рейтингу до найвищого рівня сумарної оцінки підприємства-лідера. Під час оцінки можуть враховуватись характеристики зовнішнього середовища і самого підприємства, які характеризують його внутрішній потенціал. В умовах відсутності достовірної інформації щодо підприємств-конкурентів. На думку Т.В. Сак, доцільніше застосовувати експрес-аналіз ринкової складової економічної безпеки підприємства, що передбачає заповнення анкети-опитувальника та формування на основі цього висновків про рівень загроз та небезпек. Вважаємо дуже слушним зауваження науковця, що запитання, які виносяться на експрес-аналіз можуть бути іншими, залежно від ситуації, що виникла, та мети діагностування [14, с.406-407].

Метод експертних оцінок використовується також і методиці визначення ринкової складової економічної безпеки відомим науковцем С.М. Ляшенко, який пропонує проводити її аналогічно до SWOT-аналізу: зовнішнє середовище – можливості і загрози; внутрішнє середовище – сильні і слабкі сторони діяльності підприємства. Вплив кожного із визначених факторів на ринкову безпеку згідно цієї методики науковець пропонує визначати за допомогою коефіцієнтів впевненості (від-1 до +1).

Кожний з факторів розглядається ним як свідчення про наявність або відсутність загроз ринковій безпеці підприємства. При цьому можливості і сильні сторони оцінюються від 0 до +1, а загрози та слабкі сторони від – 1 до 0. Значення коефіцієнта впевненості відображає ступінь впевненості в тому, що вплив вимірюваного фактора збільшує або зменшує ступінь ринкової безпеки підприємства. Значення коефіцієнтів впевненості визначається на підставі минулого досвіду діяльності або експертним методом. У якості експертів можуть виступати керівники й провідні фахівці підприємства [16, с. 12-19].

Урахування специфіки галузі взагалі, та діяльності підприємств, що належать до неї, зокрема, здійснено в методиці визначення ринкової функціональної ринкової функціональної складової економічної безпеки залізничних підприємств Т. О. Муренко. При цьому в якості оціночних показників вона використала такі: співвідношення попиту на залізничні послуги до їх пропозиції; зіставлення ціни та якості залізничних послуг; співвідношення нових споживачів залізничних послуг до постійних; частка підприємства на ринку залізничних послуг тощо [24, с.106].

Отже, проведений аналіз методичних підходів до визначення ринкової безпеки (ринкової складової економічної безпеки) дозволяє нам констатувати статичний підхід, оскільки статичними є безпосередньо використовувані показники, оцінювання яких відбувається на конкретну дату.

Відтак, за результатами проведеного аналізу виявлено, що різні науковці найчастіше трактують ринкову безпеку як захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарній збутовій політиці, політиці ціноутворення, виготовлення неконкурентоспроможної продукції, і цю складову економічної безпеки характеризують ступенем відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім можливостям, які генеруються ринковим середовищем. Проте, на наш погляд, подібні

трактування є не стільки дискусійними, скільки суперечливими з точки зору їх подальшої імплементації до теорії й методики оцінювання та забезпечення указаної складової безпеки. Даний погляд обумовлений тим, що захист ми вважаємо процесом, а тому відповідним має бути методичний інструментарій оцінювання ринкової безпеки як процесу. Однак при вищенаведеному визначенні у якості показників оцінювання найчастіше використовуються статичні показники, складові яких оцінюються на конкретний момент часу.

Відтак вважаємо певним упущенням наявність в існуючих працях протиріччя, яке полягає у застосуванні до визначення конкурентного статусу процесного підходу, а при його оцінюванні – статичного.

Тому категорією, яка найтіснішим чином пов'язана з усіма видами економічної безпеки (підприємства та його стейкхолдерів різних груп) є, на наш погляд, економічна безпека конкурентного статусу підприємства.

Як вірно відмічено в роботі [25] кожен суб'єкт будь-яких природних і суспільних відносин завжди має певний статус. У сімейних і родинних відносинах – це статуси чоловіка, дружини, дітей, батьків, тещі, свекрухи тощо. Вступаючи в службові відносини, людина опиняється в статусі чальника або підлеглого. Крім того, статусу мають властивість протиставлятися. Зокрема, статус школяра протистоїть статусу вчителя; статус студента протилежний статусу професора, статусу декана, статусу ректора і статусу міністра освіти. Крім того, суб'єкти бізнесу також характеризуються певним статусом і в якості учасників професійної діяльності (металурги, лікарі, будівельники, мисливці тощо), і як учасники ділової діяльності (наймані працівники, підприємці, працедавці тощо). Всі вони, тим самим, набували і статус конкурента. Однак конкурентами суб'єкти бізнесу завжди були різними, персональний конкурентний статус кожного з них завжди опинявся схожим і одночасно несхожим на конкурентний статус інших суб'єктів бізнесу [25].

Стосовно визначення конкурентного статусу слід відмітити відсутність єдності у поглядах науковців. Наведемо найбільш влучне, на наш погляд, серед існуючих: «під конкурентним статусом суб'єктів підприємницького бізнесу розуміється положення даного суб'єкта в системі бізнесу, інтегрально відображає сукупність стратегічних конкурентних позицій, придбаних ним у кожній зі сфер його ділової діяльності і сукупність стратегічних стереотипів його конкурентної поведінки. У цьому сенсі конкурентний статус суб'єктів бізнесу виступає як інтегральний статус сукупності стратегічних конкурентних позицій даних суб'єктів бізнесу, що відстоюються ними в процесі реалізації своїх стратегічних цільових установок» [25].

Таким чином, уточнюючи визначення економічної безпеки конкурентного статусу зі статичного підходу, на нашу думку, доцільно розглядати її як такий суперницький економічний стан підприємства, при якому досягається заданий рівень економічних результатів усіх видів (у класичному та нетрадиційному розумінні), вільно реалізуються не тільки його економічні інтереси коротко-, середньо- та довгострокового характеру незалежно від впливу чинників внутрішнього й зовнішнього середовищ та дій стейкхолдерів будь-якої групи, але й інтереси персоналу та власників цього підприємства; при цьому передбачається, що усі види ресурсів використовуються ефективно, підприємство здатне й спроможне протистояти наслідкам реалізації негативних впливів різного походження без утиску поточних та стратегічних економічних інтересів. Оскільки сутність економічної безпеки є триєдиною, що включає в себе також імперативне поняття «процес», то з позиції процесного підходу також можна й доцільно досліджувати економічну безпеку конкурентного статусу, що є напрямком нашого подальшого дослідження.

З метою організації формування та забезпечення економічної безпеки підприємства пропонуємо створити відповідний підрозділ: «відділ

економічної безпеки стейкхолдерів, економічні інтереси яких пов'язані з іншими підприємствами». Відомо, що нині на багатьох великих підприємствах є відділи економічної безпеки. Тому запропонований підрозділ може бути частиною вже функціонуючого відділу.

Список використаних джерел

1. Лебедко С. А. Формування механізму забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств / С. А. Лебедко // Економіка та держава. – 2017. - № 8/2017. – С.89-94.
2. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / О.М. Ляшенко. – 2-ге вид., переробл. – К. : НІСД, 2015. – 348 с.
3. Чумарин І. Кадровая безопасность / И. Чумарин // Кадры предприятия. – 2003. – №3.
4. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник Московского государственного университета. Серия 6, Экономика. – 1995. – № 3. – С. 3–24.;
5. Тамбовцев В.Л. Объект экономической безопасности России / В.Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–53.
6. Сухорукова Т. Проблеми економічної безпеки підприємства / Т. Сухорукова // Бізнес-інформ. – 1998. – № 4. – С. 61–65.
7. Гринько Т.В. Фактори формування економічної безпеки підприємства / Т.В. Гринько, Л.В. Лисенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «економіка». – 2014.- Вип. 8(3). – С.85 – 90.
8. Кургузенкова Л.А. Економічна безпека підприємства: сутність та чинники формування її відповідного рівня / Л.А. Кургузенкова // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2016. - Вип. 2. - С. 29-33.
9. Білошкурська Н.В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки підприємства: принципи побудови, функції, структура / Н.В. Білошкурська // Економіка та держава. – 2013. – № 12. – С. 24–29.
10. Пуцентейло П. Основні аспекти формування ефективної системи економічної безпеки підприємства / П. Пуцентейло, О. Гуменюк // Економічний дискурс: міжнародний науковий журнал. – 2017. – Випуск 2. – С. 37 – 47.
11. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. Вісник МНУ ім. В. Сухомлинського. 2015. Вип. 3. С. 414–418.
12. Економічна безпека підприємств: підручник / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Алерта, 2011. – 704 с.
13. Шумкова О. Необхідність забезпечення ринкової складової економічної безпеки для ефективної діяльності підприємства / О. Шумкова // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: матеріали II міжнар. наук.- практ. Інтернет-конференції. 20-21 жовтня 2015 р. Тернопіль: Крок, 2015. – с. 373-375.
14. Сак Т.В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості інформації / Т.В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв, 2015. – Випуск 3. – с.404-408.
15. Яременко О. Ф. Аспекти побудови паспорта загроз підприємства / О.Ф. Яременко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - № 2. – Т. 1. – С. 14 – 20.
16. Ільяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12-19.
17. Белоус Н.Д. Теоретичне узагальнення складових та факторів формування економічної безпеки підприємств / Н.Д. Белоус // Збірник наукових праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – 2012. - №1 (56). – Том 3. – С. 73-83.
18. Дехтяр Н.А. Фінансово-економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення / Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека // Стратегії економічного розвитку: держава, регіон,

підприємство: колективна монографія: у 2-х т. / за заг. ред. К.С. Шапошникова. – Херсон : Гельветика, 2015. – Т. 2. – С.1-17.

19. Нусінова О. В. Основи оцінки економічної безпеки підприємств: теоретичні та практичні аспекти : монографія / О. В. Нусінова – К. : ТОВ «ПанТот», 2012. – 412 с.

20. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.

21. Веретенникова Г.Б. Удосконалення процесу діагностики ринкової безпеки підприємства. / Г.Б. Веретенникова// Бізнес Інформ. – 2012. – Вип. №9. – С. 211-214.

22. Живко З.Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / З.Б.Живко, М.І. Керницька. – Київ : ВАВ «Правова єдність», 2009. – 541с.

23. Молодецька О.М. Сучасні підходи до класифікації складових економічної безпеки підприємства / О.М. Молодецька // ВІСНИК КНУТД. – 2009. – № 6. – С. 194 – 198.

24. Муренко Т. О. Взаємозв'язок оціночних показників економічної безпеки підприємств залізничного транспорту / Т. О. Муренко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 2. – С. 103-108.

25. Типы конкурентного статуса субъектов предпринимательского бизнеса. [Электронный ресурс]. — 2010. — Режим доступа: <http://www.market-pages.ru/teoriyipraktika/32.html>.

2.3 СИЛОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ, МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, СВІТОВИЙ ДОСВІД

*ТЕРТИЧНА Любов Іванівна, к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки праці та менеджменту,
Національний університет харчових технологій (НУХТ),
м. Київ, Україна*

Забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей діяльності кожного підприємства, всередині й навколо якого формуються загрози, вимагає запровадження комплексу заходів, що оберігають підприємство від випадкового або навмисного втручання в його функціонування. Ситуація ускладнюється не тільки погіршенням економічного становища України, тенденцією посилення криміногенної обстановки у сфері економіки, але й непрофесійною діяльністю та недобросовісною поведінкою власного персоналу підприємства. Все це зумовлює необхідність та актуальність системного дослідження силової складової економічної безпеки підприємств.

Необхідно зазначити, що теоретико-методологічні засади силової безпеки підприємства, діагностики її рівня, механізму забезпечення ще не розроблені в достатній мірі вітчизняними та закордонними науковцями та потребують вдосконалення.

Силова безпека підприємства – це захищеність інтересів підприємства від фізичних, фінансових, моральних та інших негативних впливів [21, с. 168]. Вона включає:

а) забезпечення фізичної та моральної безпеки співробітників та керівників підприємства;

б) забезпечення захисту майна підприємства від негативних впливів, які можуть призвести до втрати цього майна або зниження його вартості;

в) забезпечення силових аспектів інформаційної безпеки підприємства та моральної безпеки його співробітників.

Виокремлюють наступні негативні дії щодо силової безпеки підприємства:

1) фізичні і моральні впливи особистого спрямування (спрямовані проти конкретної особистості) з метою завдання шкоди їх здоров'ю (фізичному й психологічному), а також репутації та матеріальному благополуччю, що є загрозою нормальній діяльності підприємства;

2) негативні дії, спрямовані на завдання шкоди майну, включаючи загрози зменшення активів підприємства (організації) і втрати ним (нею) економічної незалежності;

3) негативний вплив на інформаційне середовище суб'єкта господарювання (доступ до конфіденційної інформації підприємства, промисловий шпіднаж, дезінформація, знищення інформації тощо).

Основні причини дій, що негативно впливають на рівень силової безпеки підприємства:

- нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру;

- кримінальні мотиви одержання злочинними юридичними (фізичними) особами доходів через шантаж, шахрайство або крадіжки;

- некомерційні мотиви посягань на життя та здоров'я керівників і працівників підприємства (організації), а також на майно підприємства.

Названі спонукальні мотиви можуть зумовити спроби негативного впливу (фізичного та морального характеру) на працівників підприємства. Спроби фізичного усунення керівників, вищих менеджерів і головних

спеціалістів спричинюються переважно зіткненням комерційних інтересів підприємств (організацій)-конкурентів, конфліктами керівництва підприємства (організації) з кримінальними організаціями (особами), а також політичними мотивами. Спроби морального тиску на працівників підприємства здійснюються з метою змусити їх учинити дії, що завдаватимуть шкоди соціально-економічній безпеці та ефективності діяльності організації. Виконавцями таких дій можуть бути представники криміналітету, корумповані чиновники служб безпеки та податкових служб або спеціально найняті для цього люди та організації.

Основними завданнями силової безпеки підприємства є [8, с. 192]:

- забезпечення фізичної та моральної безпеки керівництва, провідних фахівців, працівників підприємства;
- навчання персоналу розпізнавати небезпеки і вживати заходи самозахисту;
- забезпечення охорони приміщень, ліній зв'язку й устаткування та іншого майна підприємства;
- забезпечення захисту від комп'ютерних крадіжок;
- організація пропускнуго режиму;
- забезпечення захисту від рейдерства;
- розроблення заходів щодо попередження шахрайства, крадіжок.

Для оцінки системи силової безпеки підприємства застосовують низку показників, зокрема М. Ю. Журавель, Т. В. Полозова, О. В. Стороженко пропонують використовувати наступні показники [8, с. 192, 193]:

1. Коефіцієнт захищеності підприємства від незаконного проникнення ($K_{зпп}$) розраховується за формулою:

$$K_{зпп} = \frac{НП_в}{НП_{заг}}, \quad (1)$$

де $НП_в$ – кількість відвернутих спроб незаконного проникнення на територію підприємства, од.;

$НП_{заг}$ – загальна кількість спроб незаконного проникнення на територію підприємства, од.

2. Коефіцієнт комп'ютерного захисту ($K_{кз}$) розраховується за формулою:

$$K_{кз} = \frac{KK_{в}}{KK_{заг}}, \quad (2)$$

де $KK_{в}$ – кількість відвернутих спроб комп'ютерних крадіжок, од.;

$KK_{заг}$ – загальна кількість спроб комп'ютерних крадіжок, од.

3. Коефіцієнт фізичного захисту співробітників ($K_{фзс}$) розраховується за формулою:

$$K_{фзс} = \frac{ФШС_{в}}{ФШС_{заг}}, \quad (3)$$

де $ФШС_{в}$ – кількість відвернутих спроб заподіяти фізичну шкоду працівникам, од.;

$ФШС_{заг}$ – загальна кількість спроб заподіяти фізичну шкоду працівникам, од.

4. Коефіцієнт морального захисту працівників ($K_{мзс}$) розраховується за формулою:

$$K_{мзс} = \frac{МШС_{в}}{МШС_{заг}}, \quad (4)$$

де $МШС_{в}$ – кількість відвернутих спроб заподіяти моральну шкоду працівникам, од.;

$МШС_{заг}$ – загальна кількість спроб заподіяти моральну шкоду працівникам, од.

5. Коефіцієнт фізичного захисту керівників ($K_{фзк}$) розраховується за формулою:

$$K_{фзк} = \frac{ФШК_{в}}{ФШК_{заг}}, \quad (5)$$

де $ФШК_{в}$ – кількість відвернутих спроб заподіяти фізичну шкоду керівникам, од.;

$\PhiШК_{заг}$ – загальна кількість спроб заподіяти фізичну шкоду керівникам, од.

6. Коефіцієнт морального захисту керівників ($K_{мзк}$) розраховується за формулою:

$$K_{мзк} = \frac{МШК_в}{МШК_{заг}}, \quad (6)$$

де $МШК_в$ – кількість відвернутих спроб заподіяти моральну шкоду керівникам, од.;

$МШК_{заг}$ – загальна кількість спроб заподіяти моральну шкоду керівникам, од.

7. Коефіцієнт транспортної безпеки ($K_{т.б.}$) розраховується за формулою:

$$K_{т.б.} = \frac{V_{в.ц.т.}}{V_{вал}}, \quad (7)$$

де $V_{в.ц.т.}$ – вартість викрадених цінностей при транспортуванні, грн.;

$V_{вал}$ – валові витрати підприємства, грн.

Граничне значення має наближатись до 0.

8. Коефіцієнт досвіду роботи персоналу, що забезпечує силову безпеку ($K_{др}$) розраховується за формулою:

$$K_{др} = \frac{КПБ_1}{КПБ_{заг}}, \quad (8)$$

де $КПБ_1$ – кількість працівників служб силової безпеки, що працюють на підприємстві більше одного року, осіб;

$КПБ_{заг}$ – загальна кількість працівників служб силової безпеки, осіб.

9. Коефіцієнт надійності персоналу, що забезпечує силову безпеку ($K_{нп}$) розраховується за формулою:

$$K_{нп} = \frac{КЗП_{заг} - КПЗ_1}{КЗП_{заг}}, \quad (9)$$

де $КЗП_1$ – кількість працівників, звільнених за причиною спроби нанесення збитків (матеріальних або нематеріальних) підприємству, осіб;

$КЗП_{заг}$ – загальна кількість звільнених працівників, осіб.

10. Коефіцієнт фінансування силових служб ($K_{\text{фсс}}$) розраховується за формулою:

$$K_{\text{фсс}} = \frac{\text{ВСБ}}{\text{ЗВ}}, \quad (10)$$

де ВСБ – витрати на фінансування утримання служб силової безпеки у поточному періоді, тис. грн.;

ЗВ – загальні витрати підприємства у поточному періоді, тис. грн.

11. Коефіцієнт захищеності майна та персоналу підприємства ($K_{\text{зах}}$) розраховується за формулою:

$$K_{\text{зах}} = \frac{V_{\text{ох}}}{\text{Пч}}, \quad (11)$$

де $V_{\text{ох}}$ – витрати на охорону підприємства, грн.;

Пч – чистий прибуток підприємства, грн.

Рівень силової складової економічної безпеки підприємства можна також визначити на основі оцінки ймовірності реалізації загроз для цілісності майна та фізичної безпеки працівників підприємства. Ця ймовірність може бути розрахована як частота негативних впливів у минулому і поточному періодах діяльності підприємства або методом експертних оцінок (табл. 1).

Необхідно виділити важливу відмінність системи індикаторів щодо силової складової економічної безпеки підприємства від більшості інших складових. Вона полягає в тому, що практично єдиним прийнятним показником можна вважати показник ефективності вжитих заходів щодо забезпечення силової складової економічної безпеки підприємства, що розраховується на основі оцінки понесених і запобігання шкоди за цією складовою та оцінки деяких статистичних даних щодо виду діяльності відповідних підприємств.

Рівень силової складової економічної безпеки підприємства

Рівень безпеки	Умови			
Високий	$P \leq 0,0001$ $\Pi_{м.в.} \approx P_3$	$P \leq 0,001$ $V_d < \Pi_{м.в.} \leq B$	$P \leq 0,01$ $\Pi_ч < \Pi_{м.в.} \leq B_d$	$P \leq 0,1$ $\Pi_{м.в.} \leq \Pi_ч$
Середній	$0,0001 < P \leq 0,001$ $\Pi_{м.в.} \approx P_3$	$0,001 < P \leq 0,01$ $V_d < \Pi_{м.в.} \leq B$	$0,01 < P \leq 0,1$ $\Pi_ч < \Pi_{м.в.} \leq B_d$	$0,1 < P \leq 0,2$ $\Pi_{м.в.} \leq \Pi_ч$
Низький	$P > 0,001$ $\Pi_{м.в.} \approx P_3$	$P > 0,01$ $V_d < \Pi_{м.в.} \leq B$	$P > 0,1$ $\Pi_ч < \Pi_{м.в.} \leq B_d$	$P > 0,2$ $\Pi_{м.в.} \leq \Pi_ч$

Примітка: P – імовірність витрат; $\Pi_{м.в.}$ – величина можливих втрат; P_3 – власні засоби підприємства; B – виторг від реалізації продукції; V_d – валовий дохід; $\Pi_ч$ – чистий прибуток.

Джерело: складено автором на основі [22].

Даний показник ефективності служить виразом приватного функціонального критерію (ПФК) забезпечення силової складової економічної безпеки підприємства і розраховується наступним чином [22]:

$$\text{ПФК} = \frac{Y_{\text{пр}}}{3 + Y_{\text{по}}}, \quad (12)$$

де $Y_{\text{пр}}$ – статистичні дані по нанесенню збитку при крадіжках, що відбулися на підприємствах, що мали аналогічне оснащення;

$Y_{\text{по}}$ – вартість обладнання, що знаходиться на підприємстві.

3 – заробітна плата охоронців.

Розрахунок рівня силової безпеки підприємства за цими показниками дозволяє оцінити:

- 1) рівень захищеності підприємства від незаконного проникнення;
- 2) рівень захищеності підприємства від комп'ютерних крадіжок;
- 3) рівень захищеності співробітників та керівництва підприємства від фізичних і моральних негативних впливів;
- 4) надійність персоналу, що забезпечує силову безпеку;
- 5) рівень фінансування силових служб підприємства.

Останнім часом все більшого поширення набуває створення фірм, які спеціалізуються на аутсорсингу, тобто їхня основна діяльність полягає у повному чи частковому виконанні завдань або ведення цілісних бізнес-

процесів, що є не профільними для підприємства, але мають вагоме значення для його повноцінного функціонування.

На практиці за силову безпеку підприємства відповідає служба безпеки (охорони). Діяльність служби безпеки повинна ґрунтуватися на законах про охоронну і детективну діяльність, законах про державну та комерційну таємницю та інших законах.

До початку формування структури служби безпеки необхідно визначитися з її типом [7]:

I тип – служба, що входить до структури підприємства та утримується за рахунок його коштів;

II тип – служба, що існує як самостійна господарська одиниця (комерційної чи державної форми власності), послуги якої використовуються за плату.

На великих підприємствах і в банках створюються ради безпеки, служби безпеки або укладається договір з охоронною агенцією на обслуговування підприємства.

Служба безпеки здійснює такі функції:

- керує всіма ланками підприємства в сфері його безпеки;
- організовує пропускний режим, здійснює охорону приміщень, ліній зв'язку й устаткування, протидіє несанкціонованому доступу на територію підприємства;
- захищає інформацію від несанкціонованого доступу, забезпечує режим секретності документів і матеріалів;
- виявляє факти порушення законів про підприємницьку діяльність з боку державних органів;
- виявляє факти порушення договорів і контрактів партнерами і клієнтами підприємства;
- виявляє посягання на власність і майно підприємства;
- виявляє загрози для стабільної, прибуткової роботи підприємства;
- виявляє ознаки економічної недоцільності укладення договорів;

- протидіє недобросовісній конкуренції;
- стежить за переманюванням цінних співробітників підприємства конкурентами;
- вивчає партнерів, конкурентів;
- вивчає кон'юнктуру ринку, нові технології і т. п.;
- веде боротьбу з кримінальними угрупованнями, які посягають на контроль над підприємством;
- веде підбір і перевірку кадрів;
- взаємодіє з правоохоронними органами.

Структура служби безпеки залежить від низки чинників:

- характеру та специфіки діяльності підприємства;
- обсягів виробництва продукції;
- чисельності працівників підприємства;
- активності інноваційної діяльності, обсягів конфіденційної інформації;
- стану зовнішнього оточення та ринку (в тому числі налаштованості та активності конкурентів).

Служба безпеки підприємства може включати найрізноманітніші відділи, групи, підрозділи (рис. 1).

До найбільш значущих структурних підрозділів можна віднести наступні підрозділи: охорони, відділу по роботі з кадрами, інженерно-технічного захисту, інформаційно-аналітичної діяльності, групи оперативного реагування, кризової групи (надзвичайних ситуацій). При цьому забезпечується пожежна безпека, збереження майна, або відмовляє в доступі на об'єкт. За допомогою організаційних заходів створюються спеціальні підрозділи, посади, патрулі, зони безпеки.

Фізична охорона (охоронна діяльність) на підприємстві є однією із вагомих складових системи захисту, що зумовлює необхідність чіткого визначення її повноважень (рис. 2).

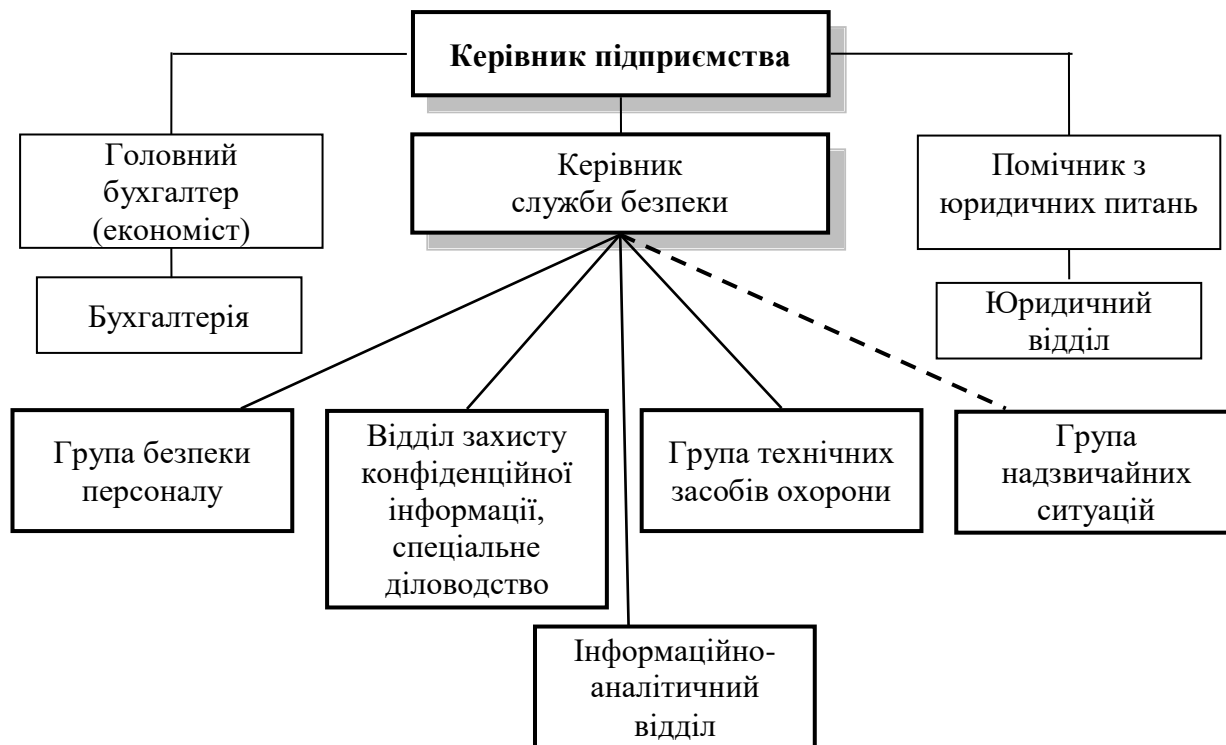

Рис. 1. Орієнтовна структура служби безпеки підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [7].

Особливе становище в структурі СЕБ займає група надзвичайних ситуацій (кризова група). Підприємство і, відповідно служба безпеки, можуть працювати в двох режимах – звичайному і надзвичайному. При звичайному режимі не виникає серйозних загроз економічній безпеці фірми, йде профілактична робота щодо їх попередження та діяльність всіх підрозділів проходить в повсякденному ритмі. Виникаючі проблеми та загрози носять локальний характер і долаються поточною роботою підрозділів підприємства, в тому числі службою безпеки. При надзвичайному режимі виникають несподівані загрози з високою або значною тяжкістю наслідків. У цьому випадку керівник служби безпеки або керівник підприємства збирає групу кризову групу, що включає найбільш кваліфікованих в даній проблемі фахівців підприємства, для її вирішення. Ця група працює не постійно, а лише в міру необхідності.

Рис. 2. Повноваження охоронної діяльності підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [6, с. 257].

Служба безпеки в процесі виконання завдань, функцій, які поставлені на неї, та реалізація наданих їй прав, взаємодіє з іншими структурами підрозділами суб'єкта господарювання (табл. 2).

Зв'язок між структурними підрозділами як правило, ґрунтується на здійсненні:

- спільних дій;
- узгоджених дій;
- односторонніх дій.

**Взаємодія служб підприємства з метою забезпечення силової
складової його безпеки**

Вид діяльності	Напрямок діяльності	Відділ (підрозділ) підприємства
Забезпечення фізичної і моральної безпеки співробітників	Охорона співробітників, збір інформації та превентивні дії з метою запобігання загрози безпеки	Служба безпеки Інформаційно-аналітичний підрозділ
Забезпечення безпеки майна і капіталів підприємства	Охорона майна (будівель, споруд, обладнання, транспорту) Охорона перевезень Страхування майна та ризиків Забезпечення безпеки інвестування	Служба безпеки Фінансова служба
Безпека інформаційного середовища підприємства	Захист від промислового шпигунства Збір інформації про зовнішнє середовище бізнесу	Служба безпеки Інформаційно-аналітичний підрозділ
Забезпечення сприятливого зовнішнього середовища бізнесу	Превентивні дії щодо запобігання загрози Робота з громадськістю та пресою Політика лобіювання	Вище керівництво підприємства Служба по зв'язках з громадськістю Служба безпеки

Джерело: складено автором на основі [22].

Першочерговим завданням для успішного формування служби безпеки підприємства є підбір кадрів для роботи у даній структурі з урахуванням наступних вимог [7]:

– наявність відповідної освіти (за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста або магістра) та професійних компетенцій (знань, навичок, умінь) щодо забезпечення безпеки на підприємстві;

– визначення у кваліфікаційних характеристиках (завданнях та обов'язках) конкретних завдань у діяльності із забезпечення безпеки на підприємстві;

– закріплення у посадових інструкціях персоналу підприємства відповідних прав та обов'язків із забезпечення безпеки;

- проходження відповідного інструктажу щодо методів забезпечення безпеки на підприємстві;
- наявність сформованої мотивації до забезпечення безпеки та відданості підприємству;
- систематичне проходження працівниками курсів підвищення кваліфікації з метою вивчення новітніх теоретичних досягнень та практичних методів роботи у відповідних сферах діяльності.

Детальні кваліфікаційні характеристики та назви робіт з економічної безпеки наведено у державних документах, таких як Національний класифікатор професій ДК 003:2010 та у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників «Безпека господарської діяльності підприємства, установи, організації» [4; 16].

Проте останнім часом все більшого поширення набуває створення фірм, які спеціалізуються на аутсорсингу, тобто їхня основна діяльність полягає у повному чи частковому виконанні завдань або ведення цілісних бізнес-процесів, що є не профільними для підприємства, але мають вагомe значення для його повноцінного функціонування.

Актуальність даної теми проявляється не лише на вітчизняному просторі, а й перебуває у центрі уваги міжнародних компаній [13]. Це демонструється сформованою у провідних державах світу мережею спеціалізованих агентств, які надають послуги у сфері безпеки бізнесу.

Так, за даними маркетингового дослідження [12], британський ринок аутсорсингу у сфері забезпечення економічної безпеки у 2013 р. становив 5 млрд. фунтів стерлінгів і зростає всупереч фінансовій нестабільності. Таку тенденцію можна пояснити складністю організації цього виду діяльності на професійному рівні з залученням висококваліфікованого персоналу та при порівняно незначних витратах. Саме розмір витрат є одним із домінуючих чинників, що схиляють підприємства до використання аутсорсингу даних послуг. Крім того, використання аутсорсингу дозволяє

частково уникнути чи попередити настання дестабілізуючих чинників. Більшість представників бізнесу за кордоном вважають нерентабельним утримувати власну службу безпеки [14].

Світовий досвід свідчить, що розвинуті країни мають чітко визначені нормативно-правові основи для створення і діяльності систем забезпечення силової безпеки підприємств. Так, у більшості країн існує нормативно врегульована взаємодія поліції з суб'єктами господарювання, асоціаціями, бюро приватних детективних і охоронних служб у галузі запобігання правопорушенням. Проте, щоразу нові вимоги з боку суспільства до забезпечення правопорядку впливають на організацію правоохоронної діяльності іноземних компаній.

У багатьох країнах дедалі більше орієнтуються не лише на державні силові органи, а й на широке використання для забезпечення силової безпеки фірм суб'єктів недержавної системи безпеки (приватних детективних і охоронних служб). Світовий досвід переконує, що не всі види правоохоронних функцій у належному обсязі можуть виконувати державні органи. Внаслідок цього за кордоном значного поширення набули адвокатські контори, приватні розшукові, детективні бюро тощо. Зважаючи на значні прогалини як в організаційному, так і в правовому аспектах даного сегмента забезпечення силової безпеки підприємств в Україні, вивчення та переймання зарубіжного досвіду є необхідним для національних підприємств.

Процес створення агенцій, що забезпечують силову безпеку, їх формування та розвиток має тривалу історію. Так, згідно даних [11], перше у світі агентство безпекового профілю виникло у Франції у 1834 р. Його засновником був Сюрт Ежен Франсуа Відок, бажанням якого було створити приватну поліцію. Основним видом діяльності цього агентства був захист підприємств від економічних злочинів. Всього лише за 20 франків в рік підприємству повідомлялася інформація про

кредитоспроможність партнерів. Гаслом бюро Відока було: «Я звільнив Париж від злодіїв, тепер звільню торгівлю від шахраїв». Агентство швидко набуло популярності і вже за рік існування нараховувало понад 4 тис. клієнтів (комерсанти, банкіри, промисловці). Невдовзі воно стало надприбутковим і приносило понад мільйон франків на рік.

Приклад Франції швидко перейняли США і у 1850 р. у Чикаго було відкрите перше американське приватне розшукове агентство, а у 30-х роках ХХ ст. їх налічувалося вже понад тисячу [14, с. 143]. Визначною особистістю, яка спричинилася до створення першого американського приватного розшукового агентства був Алан Нат Пінкертон. Ідентифікаторами агентства були: емблема (широко відкрите око) і девіз («Ми ніколи не спимо») [11]. Агентство «Національне розшукове агентство Пінкертона» ефективно працює по всьому світу і до сьогоденішнього часу.

Переломним моментом, який дозволив ще більше популяризувати послуги приватних детективних агентств, були події після завершення Другої світової війни, адже ті часи супроводжувалися значним зростанням злочинності, збільшенням кількості випадків промислового шпигунства, а також неспроможністю американської поліції задовольнити усі наростаючі потреби. Саме тому, приватні агентства почали розширювати сферу своєї діяльності й активно надавали послуги із охорони приватної власності фізичних та юридичних осіб, а також зі збору специфічної інформації.

У США щороку зростає кількість підприємств, які з метою економії коштів на страхові послуги, виплати компенсацій за збитками, що спричинили крадіжки власними працівниками, інвестують значні суми (до 6 млрд. дол. США) на угоди про охорону зі спецслужбами і більш ніж 11 млрд. дол. США на створення та оснащення власних служб охорони [9, с. 286]. За послугами правоохоронних органів звертаються у випадку розбоїв, нападів, проникнень, пограбувань фірми. Особливої уваги у США

заслугує протидія економічним злочинам, які вчиняються на підприємствах. У таких випадках до розслідувань залучаються приватні детективні агентства. Крім того, причинами, що зумовлюють вибір приватних служб замість державних, є небажання витратити кошти на судові тяганини, а також незначні масштаби нанесеної шкоди.

До повноважень приватних детективних агентств США належить розслідування справ щодо:

- крадіжки вантажів, документів;
- підроблення платіжних документів;
- фінансових махінацій, випадків хабарництва;
- комп'ютерних та інформаційних злочинів;
- крадіжок, що вчиняються працівниками фірми;
- одержання персоніфікованих даних щодо окремих громадян чи підприємств;
- пошуку зниклих осіб;
- охорони фірм та приватних осіб.

Вагомий мотив використання послуг детективних агентств пояснюється самими принципами роботи, основний з яких – нерозголошення інформації. Саме це і є вирішальним чинником, адже сприяє збереженню іміджу фірми на ринку і не допускає розголошення недостовірних даних у ЗМІ або передачу важливої інформації конкурентам. У зв'язку з цим понад 70% американських компаній звертаються за послугами до приватних детективних агентств [9, с. 286].

Складним є процес домовленостей та укладання угод про надання послуг між компанією і детективним агентством, адже необхідно уберегти фірму від витоку важливої інформації. У таких випадках укладається договір, у якому обумовлено всі нюанси, зокрема:

- тривалість, вид і обсяги робіт;
- об'єкти, які підпадають під охорону і спостереження;

- специфічні домовленості (конфіденційність, терміновість тощо);
- процес збору, зберігання, використання і знищення комерційної та іншої інформації, яка може висвітлювати фінансове, боргове чи інше становище підприємства.

Зазвичай, вартість таких конфіденційних детективних послуг коливається від десятків до сотень тисяч доларів США.

У США детективною діяльністю займаються близько 2 млн. приватних осіб (ця цифра вдвічі перевищує кількість штатних працівників поліції США), понад 4 тис. приватних детективних агентств, за послугами до яких щорічно звертається 7% жителів США. Прибуток за рік усіх детективних агентств США на 73% перевищує сукупний бюджет американських правоохоронних органів [14, с. 145].

Найсуттєвішою є діяльність великих детективних агентств США – агентства Пінкертона, Бернса, Уокенхата і Кідда, які ще називають «Великою четвіркою». Їхнього успіху і професійності не змогло досягнути жодне інше агентство типового виду діяльності у США, адже на ці 4 підприємства припадає половина грошового обороту усіх детективних агентств США. Так, детективна корпорація «Міжнародне детективне агентство Бернса» має понад 15 тис. висококваліфікованих працівників, які спеціалізуються на всіх безпекозабезпечуючих послугах, зокрема: пошук і затримання злочинців; пошук, збір і обробка специфічної інформації; ведення бухгалтерської звітності; робота з персоналом тощо. Понад 50 філій цього агентства розташовані по всьому світу.

В сфері нормативно-правового регулювання детективної діяльності у США виокремлюють наступні концептуальні положення правового регулювання детективної діяльності [20]:

- відсутність федерального закону про приватну детективну діяльність з регламентуванням цього виду діяльності кожним штатом окремо;

- існування трьох видів приватних компаній, що надають правоохоронні послуги: розшукові бюро, охоронні агентства, служби безпеки у різних промислових і комерційних структурах;

- у 40 з 50 штатів США існує практика видання різного виду ліцензій для можливості надання детективних послуг; маючи таку ліцензію детектив може здійснювати свою діяльність лише на території штату, який її видав.

Ліцензії на здійснення детективної діяльності у США є трьох видів:

- класу «А» – заборона здійснювати охоронну діяльність, основна сфера діяльності – збір інформації;

- класу «В» – заборона збору інформації, основна сфера діяльності – охоронна;

- класу «С» – комбінована ліцензія, яка дозволяє здійснювати і охоронну діяльність і займатися збором інформації.

Суворими є вимоги до осіб, які мають намір отримати ліцензію. Кандидату необхідно скласти письмовий іспит, сплатити вступний внесок, а також відповідати специфічним вимогам кожного штату, наприклад, у Каліфорнії необхідно пред'явити документ, що засвідчує наявність практичного досвіду у сфері розслідувань не менше 6 тис. год., а при наявності диплому про вищу юридичну освіту – 2 тис. год., а також обов'язково скласти іспити на знання нормативно-правових документів США і англійської мови [14, с. 146].

У 16 штатах США обов'язковою умовою для отримання ліцензії є американське громадянство. У 22 штатах, щоб офіційно зареєструвати детективні послуги, необхідна характеристика чи рекомендаційний лист. Умовами, що унеможливають отримання ліцензії є зловживання алкоголем, довідка про перенесене психічне захворювання, звільнення зі збройних сил за специфічні провини [1].

Для влаштування на роботу в уже існуюче детективне агентство у США необхідно заповнити анкету, в якій навести відомості про стан здоров'я, життя і місця праці у минулому, надати рекомендаційні листи з попередніх місць праці, в окремих штатах – пройти бесіду з використанням поліграфа.

На американських підприємствах поширеним є досвід створення власних служб безпеки. Це дає змогу самостійно контролювати ситуацію на підприємстві, не залучаючи до цього сторонні фірми.

Складною проблемою є крадіжки і замінування. Тому підприємства звертають особливу увагу на оснащення приміщень новітніми системами контролю доступу, камерами слідкування, суворого підбору кадрів, проведення позапланових інвентаризацій.

На відміну від вітчизняних підприємств, американські підприємства створюють чисельні служби безпеки з чітким розподілом обов'язків, а працівникам цих служб забезпечують виплату високих зарплат. Мотивація праці працівників є надзвичайно важливою, адже перевірка карток безпеки, перегляд зображень моніторів, перевірка сумок рентгенівськими установками, патрулювання – повноваження охоронця контрольно-пропускного пункту, вимагають постійної підвищеної уваги та зосередження, які можна забезпечити, заплативши йому хорошу зарплату.

Великобританія є державою із довготривалою історією. Тому і розвиток сфери безпеки бізнесу є багаторічним. Англія вирізняється тим, що має неабиякий досвід у забезпеченні силової безпеки підприємницьких структур. Важливо зазначити, що й перше детективне агентство було створене саме в Лондоні [14, с. 148].

Впродовж багатьох років приватна детективна діяльність існувала разом із державною системою забезпечення безпеки та з системами силової безпеки приватних підприємств. Державна система забезпечення безпеки приватних структур складається з силових органів, а також

включає нормативне забезпечення даної сфери та організацію заходів превентивного характеру у різних сферах життя суспільства. Підприємці все частіше звертаються при виникненні проблем до недержавних структур, що працюють на ринку безпекозабезпечуючих послуг. Це зумовлено тим, що фірми бояться зіпсувати свою репутацію через розголос протиправних дій, що вчиняються їхніми працівниками або сторонніми особами щодо їх підприємств. Тому значна кількість інформації про численні випадки шахрайства, комп'ютерних злочинів, розкрадання інформації, дрібних крадіжок майна чи розголошення комерційної таємниці залишається прихованою від правоохоронних органів та суспільства. Крім того, приватні підприємства надають послуги, що вважаються незаконними для правоохоронних органів [10, с. 28]; так агентство «Argent» разом із розслідуванням випадків промислового шпигунства, забезпеченням силової безпеки комерційних підприємств і банківських установ, надає послуги з отримання конфіденційної інформації інших підприємств.

У Великобританії існують одночасно приватні детективні агентства, а також приватні комерційні і промислові служби безпеки підприємств, фірм, банків. До повноважень останніх належить:

- технічний захист об'єкта;
- дослідження ситуації на підприємстві;
- навчання та керівництво працівниками у екстрених випадках;
- контроль над діями працівників;
- боротьба із злочинами у ІТ сфері;
- забезпечення безпеки під час транспортування грошей і цінностей.

У приватних детективних агентствах специфіка і сфера діяльності дещо відрізняється та полягає у наступному:

- I. У сфері розслідування злочинів:
  - розслідування ІТ злочинів;

- викриття випадків шахрайства;
- боротьба з економічними злочинами;

II. У сфері забезпечення економічної безпеки фірм:

- організація системи забезпечення економічної безпеки фірми;
- отримання інформації, що становить комерційну таємницю;
- дослідження ділової репутації, кредито- і платоспроможності клієнтів та партнерів;
- забезпечення особистої охорони, охорони об'єкта загалом.

Приватні структури, що займаються силовою діяльністю, тісно співпрацюють з державними службами в окремих сферах своєї діяльності. Так, одна із найбільших фірм «Сек'юрикор» надає послуги з охорони приміщень банків, приватних фірм, коштів, дорогоцінностей у процесі їх транспортування, а також осіб, які депортуються з Великобританії. Міністерство внутрішніх справ Англії на такі послуги приватних фірм витрачає понад 1 млн. фунтів стерлінгів щорічно [19].

Донедавна в Великобританії існувала ситуація, за якої був відсутній єдиний нормативно-правовий документ, що формулював вимогу про обов'язкову державну реєстрацію особи, яка надає детективні послуги. Ще з 90-х років ХХ ст. уряд гостро ставив питання перед парламентом про потребу обов'язкової реєстрації осіб, що надають детективні послуги, зі спеціальною перевіркою і обліком у поліції. Лише у 2001 р. цей процес завершився прийняттям закону «Про приватну індустрію безпеки». Він регламентує відносини у сферах відеонагляду, режиму доступу, діяльності тілоохоронців та охоронців. Саме з цього часу запроваджено обов'язкову реєстрацію приватних детективів і ліцензування їх діяльності. Одночасно із введенням таких порядків було створено спеціальний орган, який перевіряє та ліцензує приватну детективну діяльність – Security Industry Authority (SIA) – Орган індустріальної безпеки Великобританії.

Ліцензія SIA видається на термін три роки і коштує 245 фунтів стерлінгів. Як мінімум за 4 місяці до закінчення терміну дії ліцензії ліцензіат зобов'язаний надіслати запит для її оновлення. Для цього заповнюється запит типового зразка і сплачується сума 245 фунтів стерлінгів [15].

Типи ліцензій, що видає SIA: транспортування грошей і цінностей; особиста охорона; тілоохоронець; охорона приміщень; оператор CCTV; іммобілізація автомобілів (евакуатор); зберігач ключів (контроль доступу).

Кожен тип ліцензії вимагає від ліцензіата пройти відповідне навчання, по закінченню якого він подає до SIA комплект документів (кольорові фотографії, сертифікат про закінчення навчання за профілем, документи, що підтверджують особу, довідку про відсутність судимостей і чек про оплату). Кандидат очікує на позитивну чи негативну відповідь SIA від 1 до 2 місяців.

Особи, які успішно пройшли перевірку і отримали ліцензію, мають всі можливості для успішної роботи. Вагомим є той факт, що особи, які пройшли перевірку в державних органах, мають доступ до криміналістичної лабораторії Лондона [14, с. 151]. Також їм надається доступ до центрального національного поліцейського комп'ютера, дані з якого розкривають інформацію за запитом про правопорушників, які підозрюються у крадіжках автомобілів. Крім того, вони мають доступ і до інших баз даних зі списками британських виборців і судових дос'є [20].

Важливим є те, що понад 70% приватних детективів Великобританії колись працювали в органах. Це дозволяє їм підтримувати співробітництво з поліцією під час своєї професійної діяльності.

Таким чином, сфера забезпечення силової безпеки приватних підприємств Великобританії є професійною та різномірною, що забезпечує високі показники її діяльності.

Упродовж останніх років підприємства Франції зіткнулися із збільшенням кількості злочинів, фактів комерційного шпигунства, атак хакерів на інформаційні системи, недобросовісної конкуренції, терористичних атак тощо. Ці та низка інших чинників зумовили потребу перегляду французькими підприємствами системи гарантування власної безпеки. Складним питанням для підприємств є вирішення проблеми необхідності створення власної служби забезпечення силової безпеки чи залучення сторонніх спеціалістів. Загалом, сектор послуг на ринку забезпечення безпеки у Франції складається з 23 сегментів, що згруповані за наступними напрямками: боротьба з тероризмом, електронні системи безпеки, спостереження і охорона, фізична безпека, продукція для здоров'я і безпеки, пожежна безпека та інкасація [5]. При цьому обсяг ринку послуг у сфері безпеки станом на 2008 р. становив 18,9 млрд. євро, а з кожним наступним роком зростає в середньому на 4,5-4,7%. Досліджуючи структуру даного ринку, можна зазначити, що на ньому домінують іноземні компанії, загальна кількість яких в 90-х роках ХХ ст. не перевищувала 20%.

Найбільшій популярності на французькому ринку отримали послуги фізичної безпеки, зокрема, постова охорона та послуги тілоохоронців, їх частка становить понад 78% серед інших послуг у сфері безпеки [2]. Промисловими підприємствами найчастіше використовується весь спектр послуг, а найбільші вкладення коштів відбуваються у системи спостереження та комп'ютерного захисту. Особливої уваги заслуговує організація системи силової безпеки на транспорті (аеропорти, морські порти, міський транспорт, який весь оснащений відеокамерами) та у навчальних закладах і державних установах.

У Франції існує специфіка, за якою жандармерія забезпечує безпеку державних установ та небезпечних об'єктів, а приватні охоронні структури працюють з підприємствами різних форм власності та видів діяльності.

При цьому працівники жандармерії, що вийшли на пенсію, не мають права працювати у приватних охоронних компаніях, останні до своїх потенційних працівників висувають низку вимог: наявність ліцензії, яку видає поліція, відомості про відсутність занять іншого роду, зокрема, розслідувань, відсутність судимостей, успішне засвоєння інформації на спеціальних заняттях, відсутність служби в поліції.

Значного поширення у Франції набули приватні детективні агентства, попит на їх послуги постійно зростає, а безпосередніми замовниками виступають керівники та високопосадовці великих компаній, комерційних банків, страхових компаній і адвокатських бюро [10, с. 40]. Французьким законодавством передбачено, що створювати таку фірму мають право лише громадяни Франції. Перелік повноважень приватних детективних агентств на французькому ринку не є надто великим, вони здійснюють протидію зловживанню торговими марками, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, попередження промислового шпигунства, забезпечення безпеки банківських установ.

Державні установи, банки, компанії Німеччини, поряд з використанням власних і самостійних детективно-охоронних агентств, активно використовують національні спеціальні служби для вирішення пріоритетних економічних проблем шляхом створення сучасних контррозвідувальних структур, що виконують функції підрозділів безпеки й охорони [3, с. 315].

Створені з ініціативи й за підтримки спецслужб детективно-охоронні агентства, служби безпеки перебирають на себе деяку частину оперативно-розшукової діяльності. Вони підтримують регулярні контакти і обмінюються оперативно значимою інформацією з органами поліції й контррозвідки, у деяких випадках здійснюючи навіть спільні заходи. Така діяльність зовсім не характерна для служб безпеки в США й Великобританії.

У ФРН приватне розшукове бюро має бути зареєстроване як «установа, що займається ремеслом (промислом)», оскільки «ставиться мета заробити гроші», і виконувати всі законоположення й постанови, що стосуються установ такого типу. Для засновника не потрібна фахова освіта або відповідний досвід роботи. Необхідною умовою для утворення бюро є наявність мінімального капіталу, що становить 50 тис. євро.

Приватні служби безпеки у Німеччині поділяються на дві групи:

- агентства, що надають фірмам і державним установам послуги із забезпечення безпеки об'єктів і осіб, які підлягають фізичній охороні;

- підрозділи охорони виробництва, створені самими фірмами й установами.

Для відкриття приватної служби безпеки (сюди також належать підрозділи охорони виробництва і спеціальні підрозділи із забезпечення фізичної безпеки клієнтів) і для укладення приватним охоронним підприємством контракту з будь-яким замовником (відомством, підприємством, фірмою), відповідно до федерального Закону про приватні підприємства, необхідно мати спеціальний дозвіл влади.

У дозволі може бути відмовлено, якщо приватна служба не забезпечує належного рівня охорони або не має для цього достатніх професійних, фінансових, технічних та інших можливостей. Конкретні критерії «надійності безпеки» викладено у відповідних постановах і директивах федеральних земель.

Питання контролю за діяльністю приватних охоронних структур, їхнім оснащенням зброєю і спецтехнікою, збереженням ними службової таємниці й секретів фірм-клієнтів регулюються нормативними документами федерального міністерства господарства.

Широке залучення приватних служб безпеки для охорони режимних об'єктів, збільшення кількості підрозділів охорони на підприємствах і фірмах, здатних конкурувати з поліцією, змушують міністерство

внутрішніх справ ФРН визначати й уточнювати завдання недержавних охоронних служб, аби не допустити їхнього перетворення в безконтрольну приватну поліцію.

У Бельгії нині налічується близько 400 приватних розшукових бюро й охоронних підприємств, у яких працює понад 3 тис. співробітників. Дозвіл на право займатися приватним охоронним бізнесом видає МВС країни. Його необхідно продовжувати кожні п'ять років у аналогічному порядку за визначену плату.

Міністерство внутрішніх справ Бельгії може відмовити у видачі дозволу, якщо заявник має судимість (був засуджений на термін більше ніж півроку). Колишні співробітники поліції, жандармерії і спецслужб можуть працювати як приватні детективи не раніше, ніж через 5 років після звільнення зі служби. Звіти про виконану роботу, що надаються клієнтам, мають відповідати визначеним критеріям і можуть бути перевірені відповідним органом. У разі порушення встановлених норм приватний детектив позбавляється ліцензії, а також притягається до кримінальної відповідальності. Заборонено будь-яку діяльність детектива, що загрожує громадському порядку або державній безпеці країни.

У Фінляндії визначені чіткі правові межі існування й функціонування приватних охоронних організацій (Закон про приватний розшук і Закон про приватних охоронців). Для відкриття приватних розшукових бюро потрібен дозвіл відповідної влади. Якщо діяльність приватного охоронного підприємства здійснюється на території однієї губернії (області), то такий дозвіл видається губернатором, якщо одночасно в декількох губерніях, то урядом країни [18, с. 62].

Чинним законодавством Фінляндії визначено також загальні та обов'язкові вимоги до співробітників приватних охоронних організацій: наявність поліцейської або юридичної освіти, досвід роботи в місцевих правоохоронних структурах, високі моральні якості та благонадійність.

У Канаді діяльність приватних охоронних організацій регулюється спеціальними актами, які є складовими частинами законодавства провінцій. Кожна провінція, виходячи з місцевої специфіки, розробляє і приймає свої акти, в яких обумовлено умови створення й функціонування недержавних охоронних підприємств [18, с. 61].

Загальним обов'язковим аспектом для всіх актів є порядок організації, реєстрації й одержання дозволу на приватну розшукову діяльність на території провінції.

Під час реєстрації від особи, яка бажає організувати недержавне охоронне підприємство, можуть вимагати інформацію про її фінансове становище, освіту, компетенцію або будь-яку іншу інформацію, необхідну для видачі дозволу. У разі позитивного рішення керівник приватного охоронного підприємства зобов'язаний здати в орган, що реєструє, зразок посвідчення особи співробітника з новоутвореної організації.

У випадку припинення діяльності приватного охоронного підприємства його керівник зобов'язаний негайно повідомити про це реєстратора, повернути ліцензію і здати всі посвідчення співробітників.

Перші приватні охоронні підприємства в КНР виникли в містах, де найактивніше розвивалися нові форми господарювання, а також у спеціальних економічних зонах. Упродовж трьох років відпрацьовувалися методи діяльності цих служб, порядок їхньої взаємодії з правоохоронними органами.

У липні 1988 р. Держрада КНР затвердила Положення про приватні служби безпеки, розроблене міністерством громадської безпеки. Цей нормативний акт регламентує правовий статус приватних охоронних підприємств як госпрозрахункових і економічно самостійних організацій, що діють за контрактами, які укладаються з підприємствами й організаціями різних форм власності, так і тих, які співпрацюють з державними правоохоронними структурами [17, с. 292].

Досвід минулого свідчить про ефективність роботи приватних охоронних підприємств у сфері охорони об'єктів і певних громадян, консалтингових послуг, а також забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів. Характерно, що співробітникам приватних служб безпеки в Китаї заборонено мати при собі вогнепальну зброю або спеціальні засоби поліції, застосування яких може призвести до загибелі людей. В окремих випадках їм видають поліцейські кийки.

Простежується тенденція до розширення функцій державних і відомчих спецслужб щодо забезпечення безпеки комерційної діяльності приватнопідприємницьких організацій за кордоном, щодо організації й сприяння у формуванні в них власних груп і служб безпеки.

Таким чином, силова безпека підприємства полягає в забезпеченні фізичної безпеки працівників підприємства (насамперед керівників) та збереження його майна. До основних негативних впливів на цю складову відносяться фізичні та моральні впливи на конкретних особистостей (особливо на керівництво та провідних фахівців) з метою завдати шкоди їх здоров'ю та репутації, що представляє загрозу нормальній діяльності їх підприємства. Оцінка рівня забезпечення силової складової економічної безпеки діяльності підприємства дозволяє визначити ефективність заходів щодо запобігання збитків від негативних впливів особистісної або майнової спрямованості, а основним завданням управління процесом забезпечення цієї складової є оптимізація витрат на заходи щодо забезпечення силової складової з метою досягнення мінімального прийняттого для підприємства рівня матеріального збитку при надійному забезпеченні фізичної безпеки співробітників підприємства, членів їх сімей та збереженні безпеки капіталів підприємства і основного майна. У країнах Європи, США, Канаді забезпечення силового захисту підприємницького сектору здійснюється недержавними структурами безпеки, зокрема у США чисельність працівників цих структур вдвічі перевищує штат поліції, що

дозволяє знизити рівень державних видатків на її утримання. Проте, в Україні склалася принципово відмінна ситуація, яка не відповідає міжнародній практиці. Основна роль у формуванні умов, що сприяють досягненню високого рівня силової безпеки підприємств, належить не державним структурам, а безпосередньо підприємствам. Існуючі механізми державного регулювання даної сфери є малоефективними і лише в окремих випадках дають змогу захистити законні інтереси вітчизняних підприємницьких структур. На цьому підґрунті виникає дилема, адже впродовж останніх років значно погіршилася ситуація в економіці, загострилася ситуація в криміногенній сфері, збільшилася кількість випадків незаконної зміни власників підприємств тощо, а реагувати на всі ці дії повинна держава. З іншого боку українські підприємці недооцінюють необхідність приділяти значну увагу сфері забезпечення силової безпеки.

Список використаних джерел та літератури

1. Безопасность бизнеса. Опыт США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://union.kz/ru/biz/bezop/securitymeth/secbususa/txt.shtml>.
2. Безопасность по-французски. Viva la France! // Best of Security. – 2006. – № 9. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bos.dn.ua/view_article.php?id_article=160.
3. Бизнес разведка. Внедрение передовых технологий: пер. с англ. / Кристофер Боган, Майкл Инглиш; под общей ред. Б. Л. Резниченко. – М. : Вершина, 2006. – 328 с.
4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України 29.12.2004 N 336 із змінами і доповненнями,] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN11827.html.
5. Доклад Коммерческой службы США о французском рынке безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.buyusa.gov.
6. Економічна безпека підприємств : підручник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Алерта, 2011. – 704 с.
7. Економічні і соціально-трудова аспекти управління персоналом: теорія та приклади: колективна монографія / за заг. ред. д. е. н., проф. Драган О. І. – К.: Кафедра, 2017. – С. 208-219.
8. Журавель М. Ю. Оцінка рівня силової безпеки підприємства: практичні аспекти / М. Ю. Журавель, Т. В. Полозова, О. В. Стороженко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С. 191-193.
9. Зеркалов Д. В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга: Захист: [довідник] / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2006. – 800 с.
10. Зеркалов Д. В. Экономические проблемы. Безопасность бизнеса: в 4 книгах. Книга 3: [хрестоматія] / Д. В. Зеркалов. – К. : Науковий світ, 2008. – 143 с.
11. Історія створення приватних детективних агентств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mair.in.ua/inquest/show/id/301?print>.

12. Каменская М. Аутсорсинг безопасности: зарубежный опыт / М. Каменская // БДИ: безопасность, достоверность, информация. Журнал для директоров и специалистов служб безопасности. – 2013. – № 5 (106). – С. 20-24.
13. Копитко М. І. Міжнародний досвід аутсорсингу економічної безпеки підприємств / М. І. Копитко // Матеріали Міжн. науково-практ. конф. «Сучасні наукові підходи до стабілізації економічного розвитку та економічної безпеки» (21-22 лютого 2014 р.) / Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 23-25.
14. Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування): дис. ... докт. екон. наук: 21.04.02 / М. І. Копитко. – Київ, 2015. – 478 с.
15. Особенности лицензирования в Великобритании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://strazha5.com/lizenzirovanie-gb.html>.
16. Національний класифікатор України : Класифікатор професій ДК 003:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://www.dk003.com/>).
17. Новикова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення / О. Ф. Новикова, Р. В. Покотоленко; [наук. ред. О. І. Амоша]; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. – Донецьк., 2006. – 407 с.
18. Савенко М. М. Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / М. М. Савенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 4. – С. 60-63.
19. Ткачук Т. Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / Т. Ткачук // Бизнес и безопасность, 2009. – № 4. – С. 12-15.
20. Черков В. О. Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу / В. О. Черков, П. О. Попов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник, 2010. – Вип. № 2. – С. 248-258.
21. Шкарлет С. Теоретичні основи формування економічної безпеки підприємств / С. Шкарлет // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4 (33). – С. 161-171.
22. Экономическая безопасность предприятий, организаций и учреждений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/ekonomika/ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstv_organizatsiy_ta_ustanov_-_ortinskiy_vl/ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstv_organizatsiy_ta_ustanov_-_ortinskiy_vl.htm.

2.4 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ФІМЯР Світлана Володимирівна, к.е.н.,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
Черкаська філія ПВНЗ Європейського університету,
м. Черкаси, Україна

КУЦЕНКО Дмитро Миколайович, аспірант кафедри
менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

Для сучасного етапу розвитку економіки України характерні динамічність і суперечливість ринкових перетворень, що породжують ризикові ситуації. Безпека діяльності підприємств залежить від того, наскільки якісно вони будуть оцінювати ці ризики, як точно зможуть передбачити й урахувати появу ситуацій, що ведуть до втрат.

Події, які сьогодні складаються в господарському житті, зокрема світова фінансова криза, спонукають до прийняття нових рішень в діяльності суб'єктів господарювання. Хоча більшість видатних економістів, провідних і кваліфікованих спеціалістів стверджують, що зараз кризові явища мають тенденцію до спаду, все одно не слід виключати можливість їх повторення. Таким чином, у майбутньому керівникам підприємств необхідно бути готовими до виникнення нових криз в силу циклічності розвитку економіки. Тому треба робити усе можливе, аби уникнути або мінімізувати такий хід розвитку подій в наступних роках. Усе це безпосередньо пов'язане із фінансовими ризиками, що не були враховані, реалізувалися в реальності і певною

мірою призвели до розвитку світової фінансової кризи. Будь-яка фінансова діяльність пов'язана з ризиком, тому питання управління ризиками набуває останніми роками дедалі більшої актуальності для забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Виходячи з аналізу різних поглядів на сутність ризику, представлених у наукових працях, їх можна розділити на кілька умовних груп:

- прихильників класичної або неокласичної теорії ризику;
- науковці, які визначають ризик, виходячи із предмета досліджень;
- науковці, які дають комплексне визначення ризику, відштовхуючись від суті феномена ризику і його комплексної природи.

Початок сучасної теорії фінансового портфеля був закладений у статтях Г. Марковица, а потім у роботах В. Шарпа й Дж. Літнера, і був заснований на поняттях систематичного (ринкового) і несистематичного ризиків цінних паперів. Ризик (у літературі, також, зустрічається термін загальний ризик) цінних паперів є невизначеністю їх доходу наприкінці періоду інвестування. Ризик вимірюється дисперсією прибутковості цінного паперу за фіксований інтервал часу, наприклад, місяць, квартал, рік і т.д. [1, с. 47]. Дане визначення ризику є найпоширенішим, хоча існують і інші.

Комплексним і всебічним підходом до розгляду проблеми ризику відрізняються роботи останніх років. Так, в економічній літературі широко поширене визначення ризику як потенціалу реалізації несподіваних негативних наслідків якої-небудь події. Подібна точка зору розділяється багатьма вітчизняними й закордонними вченими. Визначення поняття «ризик» за різними вченими наводиться в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення поняття «ризик» в економічній літературі

Автор	Визначення
Клейнер Г.Б.	Ризик – це небезпека настання непередбачених або небажаних для певного суб'єкта наслідків його дій [1, с. 47]
Грабовський І.С.	Ризик - ймовірність (погроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів або появи додаткових видатків у

Автор	Визначення
	результаті здійснення певної виробничої й фінансової діяльності [3, с. 110]
Лапуста М.Г.	Ризик у підприємстві – це ймовірність того, що підприємство зазнає збитків або втрати, якщо намічений захід (управлінське рішення) не здійсниться, а також якщо були допущені прорахунки або помилки при прийнятті управлінських рішень [4, с. 24]
Бланк І.А.	Під ризиком підприємства розуміється ймовірність виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу або капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення його фінансової діяльності [5, с. 114]
Хохлов Н. В.	Ризик – подія або група родинних випадкових подій, що наносять збиток об'єкту, що володіє даним ризиком [6, с. 418]
Ястремський А.І.	ризик властивий переважній більшості господарських рішень. Необхідними умовами його існування є невизначеність умов та наслідків прийняття рішень, керованість економічної системи й зацікавленість у результатах її функціонування з боку особи, що ухвалює рішення [7, с. 49]

Виходячи з аналізу різних поглядів на сутність та методи оцінки ризиків, представлених у цих роботах, можна виділити кілька особливостей: по-перше, всі дослідники є прихильниками класичної або неокласичної теорії ризику; по-друге, більш цікавими з точки зору даного дослідження є підходи, що визначають ризик, виходячи із предмета досліджень; по-третє, доцільно надавати комплексне визначення ризику, відштовхуючись від суті феномена ризику та його комплексної природи.

Для розуміння природи економічного ризику фундаментальне значення має зв'язок ризику та прибутку. Більш високий ризик пов'язаний з ймовірністю більш високого прибутку. Іншими словами, ризик – це загроза того, що економічний суб'єкт понесе втрати у вигляді додаткових видатків чи отримає доходи нижче тих, на які розраховує. На наш погляд, категорію „ризик” варто визначити, як небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати капіталу чи недоотримання доходів порівняно з варіантом, який розраховує на раціональне використання капіталу при даному виді підприємницької діяльності.

Існує значна кількість наукових робіт, у яких при визначенні ризику

виділяються такі його характерні риси, як небезпека, можливість невдачі або виграшу, невизначеність результату. Проте, вони не охоплюють усього змісту економічного ризику, оскільки автори ставлять метою розгляд конкретного прояву ризику в певній предметній області, зокрема у фінансах, страхуванні, інвестиційних проектах, у банківській сфері та інших специфічних областях.

Ризики виникають у зв'язку з рухом фінансових потоків і виявляються на ринках фінансових ресурсів в основному у вигляді валютних, процентних, кредитних, комерційних, інвестиційних ризиків.

Систематичний або ринковий ризик – це та частина загального ризику, яка залежить від факторів, загальних для всього фінансового ринку. До них можна віднести несподівані зміни макроекономічних показників (ВВП, швидкість промислового росту, рівень інфляції і т.д.), зміна політичної ситуації в країні або у світі, психологічний настрій учасників ринку та інше.

Несистематичний, або підприємницький ризик – це частина загального ризику, який залежить тільки від стану справ у даній компанії та характеризується несподіваними змінами таких факторів, як ймовірність зміни керівництва, наявність довгострокових договорів, простроченої дебіторської або кредиторської заборгованості, показники фінансового стану тощо, які не залежать від загально ринкових змін.

Класифікація є вихідним моментом в аналізі, оцінці та управлінні ризиком. Класифікація економічних ризиків являє собою його розподіл на категорії, види й підвиди, групи й підгрупи й інші рівні. Залежно від цілей і завдань дослідження вона може бути побудована за різними принципами.

Класифікувати фактори ризику можна за різними ознаками. У цьому випадку природною вимогою до класифікаційних ознак є орієнтація на методи компенсації або мінімізації ризику, тобто класифікація факторів ризику повинна співставлятися із класифікацією методів управління ризиком, тому що саме на підвищення керованості спрямована вся

діяльність по виявленню й оцінці ризику на підприємстві. Це обмежує можливості формального об'єднання різних по суті факторів в одному класифікаційному угрупованні.

У наш час кількість запропонованих у науковій літературі класифікацій ризику досить значна. У цілому це не можна віднести до недоліків теорії аналізу ризику. Недоліком є відсутність теоретичної розробки цих класифікацій і механізму їх застосування в конкретних цілях.

У роботах, присвячених проблемам підприємництва й ризику, немає загальновизнаної системи класифікації. Серед класифікаційних ознак можна назвати: сферу та причини виникнення, масштаби й рівень прийняття економічних рішень, можливий результат, ступінь впливу на діяльність, масштаб впливу, характер походження, характер економічних наслідків, види підприємницької діяльності, види операцій, яким властивий ризик, ступінь системності, адекватність часу прийняття й т.ін.

Пропонуючи ту або іншу класифікацію, автори часто не враховують її призначення й ролі у системі прогнозування настання ризикових подій і вживанні заходів до оптимізації ступеня ризику. Так, у класифікації, запропонованої І.Т. Балабановим [8], за основу побудови системи ризиків прийнятий їхній поділ на чисті, що приносять негативні наслідки і спекулятивні, проявом яких можуть бути як позитивні, так і негативні результати. До чистих ризиків віднесені природно-економічні, екологічні, політичні, транспортні й частина комерційних ризиків - майнові, виробничі й торговельні ризики. До спекулятивних ризиків віднесені фінансові й комерційні ризики.

Н.В. Хохлов [6] розглядає промислові, екологічні, інвестиційні, кредитні, технічні, підприємницькі, фінансові й комерційні, страхові й політичні ризики, поєднуючи їх за ознакою роду діяльності. Дана класифікаційна ознака на наш погляд зовсім не має змісту, тому що існують ризики властиві декільком або навіть усім видам діяльності й віднесення їх до якої-небудь однієї сфери є некоректним.

Існують значні відмінності в характеристиках виробничого, комерційного, фінансового ризику. Частіше комерційний ризик розглядається як вид ризику, характерний для товарно-грошових і торгово-обмінних операцій; іноді – як частина виробничого ризику, зв'язану зі збутовою діяльністю. Фінансовий ризик трактується як ризик, що виникає при здійсненні фінансового підприємництва або фінансових угод, як ризик інвестиційних проектів або як ризик, що виникає в процесі керування фінансами підприємства.

Щоб виробити єдиний підхід до систематизації ризиків, що дозволяє раціонально класифікувати ризики при вирішенні різних завдань, доцільно використовувати наступні принципи класифікації ризиків:

1. Класифікація ризиків повинна відповідати конкретним цілям. Ознаки, по яких здійснюється розбивка ризиків на групи, повинні задовольняти вимогам, пов'язаним із цілями класифікації.

2. Класифікація повинна мати практичне застосування та вписуватися в систему керування ризиком.

3. Класифікація повинна відображати сутнісну характеристику ризику.

4. Класифікація повинна проводитися з позицій системного підходу. Системний підхід є методологією аналізу й синтезу об'єктів природи, науки й техніки, організаційних і виробничих комплексів як систем.

5. При класифікації ризиків слід мати на увазі, що та сама ризикова ситуація може містити різні ризики.

Класифікація ризиків дозволяє ефективно структурувати систему ризиків, орієнтуватися на різноманітні види ризику, що дає можливість здійснювати їхній вибір та визначати послідовність рішень щодо контролю та управління ризиком на основі класифікаційних ознак (табл. 2).

Класифікація ризиків

Критерій класифікації	Види ризику
Рівень стандартизації	1. Загальноекономічний
	2. Специфічний
Рівень популярності	1.Що передбачається
	2. Невідомий
Рівень ухвалення рішення	1. Підприємства
	2. Підрозділу
	3. Виконавця
Ступінь впливу на майбутнє	1. Стратегічний
	2. Тактичний
	3. Операційний
Рівень об'єктивності	1. Чистий
	2. Спекулятивний
	3. Креативний
Джерело виникнення	1. Технологічний
	2. Ринковий (комерційний, операційний)
	3. Фінансовий
	4. Політичний
	5. Законодавчий (правовий)
	6. Екологічний
	7. Обставини непереборної чинності

Джерело: систематизовано автором

Той тип управління, що сформувався у сучасній економіці, ґрунтується на комплексному підході до навколишнього середовища та внутрішніх факторів, що здійснюють вплив на функціонування підприємства. Успішність суб'єкта господарювання залежить від того наскільки точно буде вимірний ступінь ризику на який наражається він в процесі своєї діяльності. Процедура визначення ризику є одним з головних елементів тактики ефективного ризик-менеджменту.

Аналіз наукових джерел доводить, що підприємницькі ризики більшістю авторів досліджуються на рівні підприємства або окремого інвестиційного проекту. На нашу думку, такий підхід є досить обмеженим. Не менш важливою є оцінка підприємницьких ризиків на

макроекономічному рівні, оскільки саме зниження ступеню невизначеності на рівні окремих територіальних або галузевих угруповань може підвищити ефективність діяльності підприємств.

Методи оцінки підприємницьких ризиків, що були розроблені фахівцями таких компаній, як «Rund», «BERI», «CRG», зараз стали загальнопоширеними у країнах ринкової економіки. Так, компанія «Rund» виділяє наступні групи факторів ризику:

- соціально-політичні;
- економічні;
- зовнішніх платіжних балансів (валютні).

При оцінці підприємницьких ризиків в Україні доцільно вносити певні корективи в ці методи оцінки ризиків. Для найбільш повного врахування особливостей української економіки необхідно обирати власні критерії оцінки, виходячи із значущості та пріоритетності факторів ризику.

При проведенні оцінки та вимірювання ризику необхідно застосовувати комплексний підхід, що ґрунтується на якісному та кількісному аналізі:

- якісний аналіз – полягає в ідентифікації джерел ризику;
- кількісний аналіз – полягає у визначенні кількісного розміру даного ризику.

Якісний аналіз інвестиційного ризику вимагає ґрунтовних знань, досвіду, головна мета – визначити чинники і зони ризику, після чого ідентифікувати всі можливі ризики.

Для кількісного визначення підприємницьких ризиків в науковій літературі пропонується широкий спектр методів оцінювання, які в узагальненому вигляді поділяються на фундаментальні методи та економіко-математичне моделювання.

Фундаментальні методи спрямовані на довгострокові перспективи і базуються на макроекономічних показниках, найбільшого практичного застосування набули такі методи:

- статистичний метод;
- аналітико-розрахунковий метод;
- метод експертних оцінок;
- рейтинговий метод;
- нормативний метод;
- метод використання аналогів;
- метод аналізу доцільності витрат.

Переваги та недоліки фундаментальних методів кількісної оцінки підприємницьких ризиків наведені в табл. 3.

Перевагами формальних методів оцінки слід визнати простоту розрахунків, відсутність необхідності в точній інформації і в застосуванні комп'ютерних розрахунків; дані методи використовуються, коли інші інструменти оцінки неприйнятні; експертні методи дозволяють врахувати можливі похибки, наслідки впливу несприятливих факторів та виникнення екстремальних ситуацій як джерела потенційного ризику; застосовується як на окремих стадіях життєвого циклу проекту, так і у складних інвестиційних процесах.

Таблиця 3

Переваги та недоліки фундаментальних методів кількісної оцінки підприємницьких ризиків

Метод	Переваги	Недоліки
Статистичний метод	Можливість одержання найбільш повної кількісної картини про рівень ризику	Не аналізуються джерела походження ризику (ризик береться як цілісна величина), тобто ігноруються мультискладові ризику. Необхідна наявність достатньо повної статистичної інформації. Невисока точність оцінки

Метод	Переваги	Недоліки
Нормативний метод	Простота розрахунку та оперативність	Невисока точність оцінки Не дає можливості врахувати всі нюанси конкретної ситуації
Метод експертних оцінок	Можливість оцінки тих видів ризику, ймовірність генерації яких іншими методами оцінити неможливо. Простота розрахунку	Здобуті результати носять суб'єктивний характер, що зумовлює відсутність гарантій вірогідності отримання незалежної експертної оцінки. Невисока точність оцінки
Аналіз доцільності витрат	Можливість пошуку шляхів зниження ризику через статтю витрат з максимальним ризиком	Не аналізуються джерела походження ризику (ризик береться як цілісна величина), тобто ігноруються мультискладові ризику
Рейтинговий метод	Використання методу не передбачає аналізу великих масивів даних, тому оцінка мінімально залежить від широти інформаційного контуру; одразу відбувається ранжування отриманого результату за певною шкалою; обсяг необхідних математичних знань — в межах елементарних розрахунків	У процесі розробки життєздатної системи рейтингової оцінки виникає проблема вибору еталону для порівняння
Аналітичний метод	Можливість проведення по-факторного аналізу параметрів, які впливають на ризик, виявлення подальших напрямів його зниження	Невисока точність оцінки Не дає можливості врахувати всі нюанси конкретної ситуації
Метод аналогів	Можливість використання попереднього досвіду робіт за відсутності чіткої бази для порівняння, що не відповідає сучасним вимогам	Ігнорування фактору постійного розвитку будь-якої діяльності

Джерело: Розроблено і систематизовано автором

До недоліків слід віднести суб'єктивність оцінок (якість експертних оцінок залежить від кваліфікації експертів); складність методу аналогій полягає в правильному підборі аналога, тому відсутні формальні критерії, що дозволяють оцінити ступінь аналогічності ситуацій, труднощі аналізу сценаріїв зважають визначити якісні відмінності більшості подібних ситуацій, в неможливості оцінити точність, з якою рівень ризику аналогічного проекту можна прийняти за ризик розглянутого, у відсутності методичних розробок оцінки ризику. В експертному методі порівняння

об'єктів здійснюються за кількома показниками, і результати можуть бути неоднозначними, попарне ранжування неможливо застосувати, якщо список об'єктів залишається відкритим.

До найбільш поширених методів економіко-математичного моделювання слід віднести:

- метод коригування норми дисконту;
- аналіз чутливості критеріїв ефективності;
- метод сценаріїв;
- аналіз імовірнісних розподілів потоків платежів;
- дерево рішень;
- метод Монте-Карло (імітаційне моделювання);
- метод критичних значень.

За допомогою методу коригування норми дисконту здійснюється приведення майбутніх потоків платежів до теперішнього моменту часу (дисконтування інвестиційних потоків), але він не дає ніякої інформації про ступінь ризику (можливі відхилення результатів). При цьому отримані результати істотно залежать лише від величини надбавки за ризик. Дві основні проблеми, що виникають при використанні WACC в ролі ставки дисконту, пов'язані з тим, що показник WACC не враховує відмінність в ризиках різних інвестицій; також показник WACC реагує на зміну структури і масштабу інвестицій. Незважаючи на зазначені недоліки, метод коригування норми дисконту широко застосовується в інвестиційній практиці.

Аналіз чутливості. Даний метод застосовується для оцінки впливу окремих вихідних факторів на кінцевий результат діяльності. Головним недоліком даного методу є припущення, що зміна одного фактора розглядається ізольовано, тоді як на практиці всі ризикоутворюючі чинники в тій чи іншій мірі корелюються.

В даний час в теорії та практиці одним з найбільш поширених методів оцінки в умовах нестабільного зовнішнього середовища є метод сценаріїв. Даний метод передбачає прогнозування варіантів розвитку зовнішнього середовища і розрахунок оцінок ефективності для кожного сценарію. Методика передбачає побудову «песимістичного», «найбільш ймовірного» та «оптимістичного» сценаріїв, які надають можливість приблизно оцінити розкид результатів інвестування при погіршенні економічної ситуації.

В цілому метод дозволяє одержувати досить наочну картину для різних варіантів, а також надає інформацію про чутливість і можливі відхилення, а застосування програмних засобів типу Excel дозволяє значно підвищити ефективність подібного аналізу шляхом практично необмеженого збільшення числа сценаріїв і введення додаткових змінних.

Аналіз імовірнісних розподілів потоків платежів. Застосування даного методу аналізу ризиків дозволяє отримати корисну інформацію про очікувані значення прибутковості та чистих надходжень від інвестицій, а також провести аналіз їх імовірнісних розподілів

Метод побудови «дерева рішень» схожий з методом сценаріїв, заснований на побудові багатоваріантного прогнозу динаміки зовнішнього середовища. На відміну від методу сценаріїв він припускає можливість прийняття рішень, що змінюють хід реалізації проекту (здійснення вибору) і особливу графічну форму представлення результатів (“дерево рішень”).

Імітаційне моделювання (метод Монте-Карло) являє собою серію чисельних експериментів, завдання яких – отримати емпіричні оцінки ступеня впливу різних чинників (вихідних величин) на деякі залежні від них результати (показники). Метод дозволяє оцінити вплив одночасної зміни значень декількох вихідних параметрів на вартість об’єкта інвестування.

Даний метод особливо зручний для практичного застосування тим, що вдало поєднується з іншими економіко-статистичними методами та

іншими методами дослідження операцій. В результаті використання методу отримуємо інтегральну оцінку рівня інвестиційного ризику. На початковому етапі проведення імітаційного моделювання з оцінки ризику необхідно вибрати ключові фактори інвестування (це можна зробити за допомогою аналізу чутливості). Потім визначаються максимальне і мінімальне значення ключових факторів, і задається характер розподілу ймовірностей

Метод критичних значень припускає знаходження тих значень змінних (факторів), що перевіряються на ризик, які призводять розрахункову величину відповідного критерію ефективності інвестицій до критичної межі (аналіз беззбитковості).

Метод аналізу ієрархій – методологічна основа для вирішення задач вибору альтернативних інвестицій за допомогою їх багатокритеріального рейтингування.

Метод дозволяє провести аналіз проблеми, провести збір даних з проблеми, оцінити суперечливість даних і мінімізувати її, провести синтез проблеми прийняття рішення, дозволяє організувати обговорення проблеми, сприяє досягненню консенсусу, дозволяє оцінити важливість врахування кожного рішення і кожного чинника, що впливають на пріоритети рішень, оцінити стійкість прийнятого рішення. До недоліків методу відносять той факт, що збір даних для підтримки прийняття рішення здійснюється, головним чином, за допомогою процедури парних порівнянь

Нечітко-множинний аналіз застосовується, переважно, як альтернатива імовірнісним і статистичним розрахункам. Головним недоліком останніх є те, що в більшості практичних завдань обсяг вихідної інформації не є достатньою для його статистичної обробки, що може спричинити похибки у кінцевому результаті.

Таким чином, серед усього різноманіття застосовуваних методів можна вибрати найбільш відповідний цілям дослідження, або ж комбінацію методів. Ризики при формуванні фінансового капіталу для інвестиційної діяльності та методика їх оцінки

Для оцінки конкретного виду ризику необхідно обирати той метод, за допомогою якого можна найбільш точніше оцінити ступінь ризику.

Отже, визначення розміру ризику є дуже важливим, для процесу правильного його керування, що здійснює значний вплив на результати діяльності підприємства. Тому дуже важливо визначитись із методологією оцінки ризику, враховуючи усі фактори господарської діяльності (сферу обслуговування, досвід роботи у минулому, фінансові показники діяльності). Кількісні методи оцінки ризиків мають бути найголовнішим елементом у системі управління ризиками, адже правильна та точна оцінка в даний момент часу, значно зменшить витрати, як ресурсні так і людські, у майбутньому.

Управління ризиками зараз є одним з видів професійної діяльності, який динамічно розвивається. Ризик-менеджер нарівні з відповідальними фахівцями бере участь у прийнятті ризикових рішень і пошуку способів уникнення небажаних наслідків. Такі дії виконуються в системі керування ризиками.

Управління ризиками являє собою сукупність методів, прийомів і заходів, які дозволяють у деякій мірі прогнозувати настання ризикових ситуацій і вживати заходи для їхнього зменшення. Кожна фірма сама вирішує, який рівень ризику для неї є припустимим і шукає способи уникнення небажаних наслідків. Подібні дії в економічній науці зв'язують із системою керування ризиками. Ця система, спрямована на зм'якшення впливу ризиків на кінцевий результат діяльності підприємства (рис. 1).

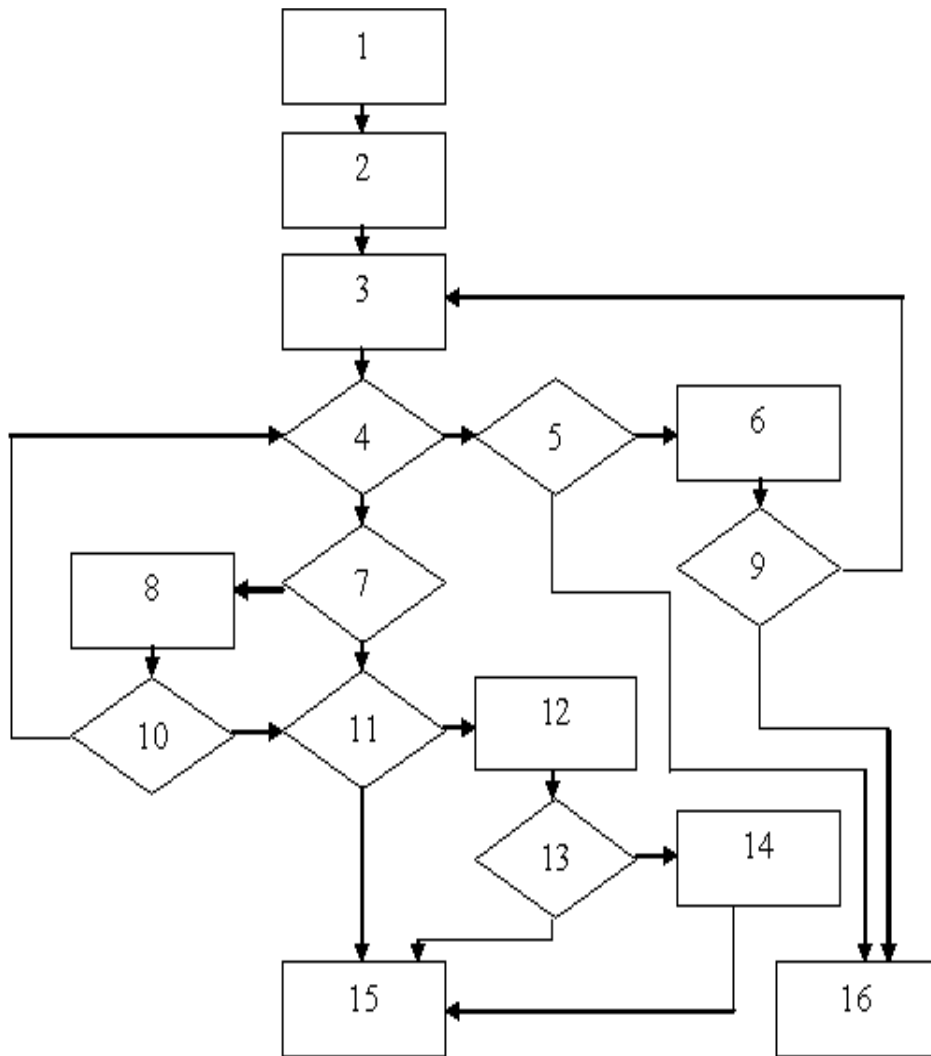

Рис. 1. Блок-схема процесу управління ризиком

Блок-схема процесу управління ризиком має стандартний вигляд, де: 1 – збір та обробка даних (аналіз та ідентифікація ризику); 2 – якісний аналіз ризику; 3 – кількісна оцінка ризику; 4 – оцінка прийнятності ризику; 5 , 11 – оцінка можливості зниження ризику; 6, 12 – вибір методів і формування варіантів зниження ризику; 7 – оцінка можливості збільшення ризику; 8 – формування та вибір варіантів збільшення ризику; 9, 13 – оцінка доцільності зниження ризику; 10 – оцінка доцільності збільшення ризику; 14 – вибір варіанта зниження ризику; 15 – реалізація проекту (прийняття ризику); 16 – відмова від реалізації проекту (уникнення ризику).

Процес управління підприємницьким ризиком складається із трьох взаємозалежних послідовних етапів: ідентифікація; аналіз і контроль; регулювання (рис. 2).

Рис. 2. Загальна схема процесу управління підприємницьким ризиком

Ідентифікація припускає збір і обробку інформації про підприємство, тобто про його внутрішнє й зовнішнє середовище. На підставі даної інформації виявляються найбільш уразливі місця підприємства й робиться припущення про існування ризику. Виявлені в такий спосіб ризики класифікуються. При цьому вибрана класифікація повинна ґрунтуватися на припущенні про ступінь керованості того або іншого ризику.

На наступному етапі процесу визначається метод або група методів кількісної оцінки власного ризику й проводиться безпосередньо його

оцінка. Встановлюються границі допустимості величини ризику й визначається відповідність фактичного показника ризику і його припустимого значення. У тому випадку, якщо рівень ризику визнаний абсолютно задовільним, то процес повертається до першого етапу й здійснюється знову. Таким чином, відбувається моніторинг власного ризику, що включає в себе безперервне здійснення першого й другого етапів процесу керування власним ризиком, що не припускає здійснення яких-небудь заходів щодо мінімізації ризику.

Якщо ж ризик визнається надмірним, то інформація про структуру, властивості об'єкта й наявні фактори ризику представляються в документальному виді й надходить на третій етап процесу керування власним ризиком підприємства – регулювання. На даному етапі передбачається формування переліку можливих заходів щодо зниження ризику. З даного переліку вибираються й реалізуються найбільш адекватні заходи, й так само встановлюються критерії ефективності застосовуваних заходів.

Однією з причин, що заважають впровадженню ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах, полягає у відсутності ясного уявлення у керівників компаній щодо документарного забезпечення управління ризиками. Йдеться, перш за все, про те, що представляє собою і як повинен розроблятися один з основних документів - програма управління ризиками, яка містить детальний перелік ризиків, з якими стикається компанія, та адекватних методів управління ними.

Програма управління підприємницькими ризиками повинна носити конкретний характер, описувати виявлені ризики і методи впливу на них. Програма управління ризиками складається за стандартами AS/NZS Risk Management Standard 4360:2004 за наступним алгоритмом (рис. 3).

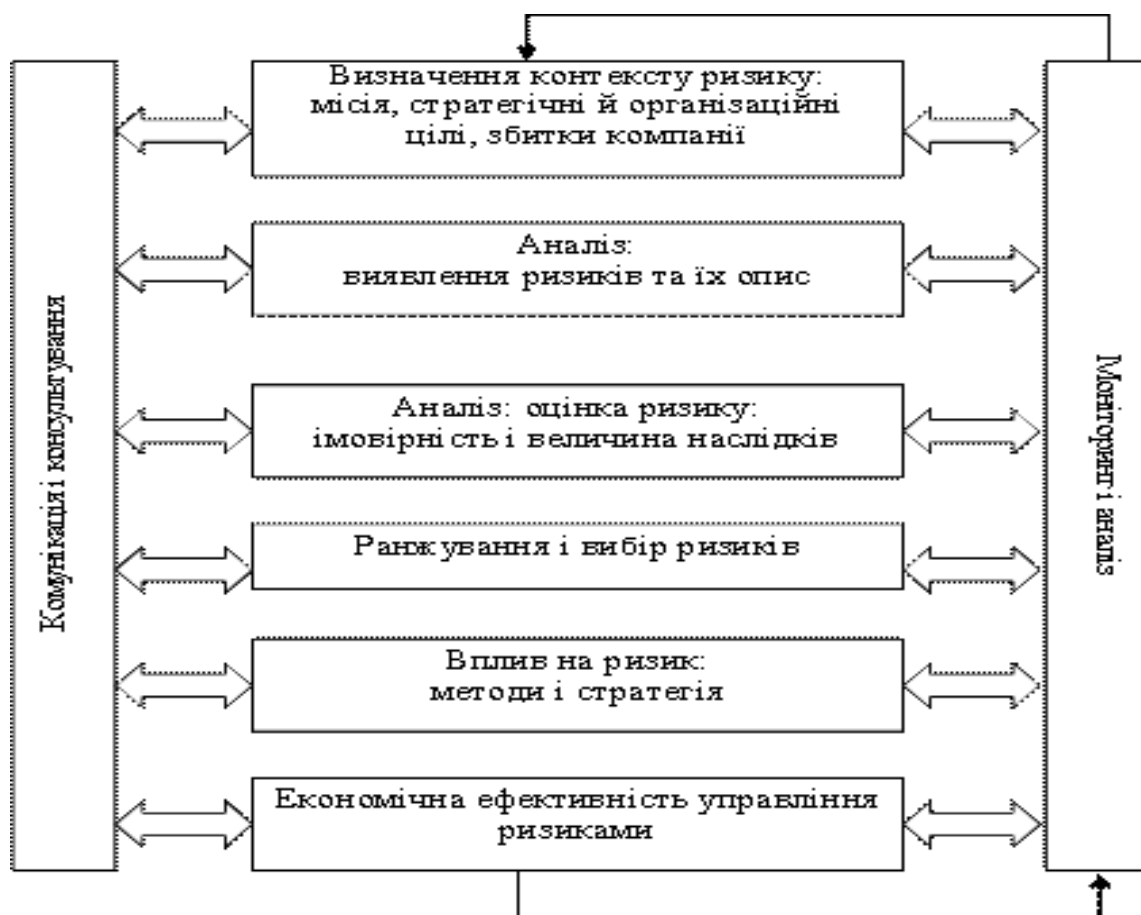

Рис. 5. Програма управління підприємницькими ризиками

На першому етапі розробки Програми здійснюється визначення змісту ризику у відповідності з місією компанії, її стратегічної і тактичної мети. Подальший порядок управління ризиками передбачає етап виявлення та оцінки ризиків, для чого в кожному підрозділі підприємства встановлюються збитки та фактори, які призвели до їх появи.

Таким чином, існує багато методів, кожний з яких допомагає отримати інформацію щодо характеристики окремих ризиків, властивих певним видам діяльності. Тому для виявлення ризиків доцільним є застосування комплексу методів.

Список використаних джерел та літератури

1. Крутякова Ю. Время риска и риски времени // РИСК: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. 2006. № 4. С. 46-49.
2. Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р. М. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность. М. : Экономика, 2015. 288 с.
3. Грабовский И. С. Основные принципы управления рисками // Экономика, менеджмент, маркетинг. Управление проектами, организация. 2013. Вып. 3. С. 110-115.
4. Лапушта М. Г., Шаршукова Л. Г. Риски в предпринимательской деятельности. М. : Инфра-М, 2008. 224 с
5. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. К. : Ника-Центр : Эльга, 2014. 512 с.
6. Хохлов Н. В. Управление риском. М. : ЮНИТИ, 2016. 239 с.
7. Ястремський О.І. Основи теорії економічного ризику. К. : АртЕк, 2007. 248 с.
8. Балабанов И. Т. Риск–менеджмент. М. : Финансы и статистика, 2014. 192 с.

2.5 ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*ШЛЬВІНСЬКА Ольга Леонардівна, викладач кафедри
«Обліку та фінансів», Черкаський державний бізнес-коледж,
м. Черкаси, Україна*

*ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна, д.е.н., доцент,
професор кафедри
менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

Отримання прибутку є основною метою діяльності кожного підприємства, організації, не залежно від виду діяльності та форми власності. Керівники підприємств та організацій впроваджують нові методи управління з метою покращення фінансового стану. Але попри дій спрямованих на здобуття коштів, не варто забувати про безпеку, а саме про економічну безпеку.

Економічна безпека підприємства – це захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності [1, с. 234]. Крім того, економічна безпека підприємства – найефективніше використання ресурсів, які забезпечують стабільне функціонування підприємства.

Економічна безпека підприємства - це стан підприємства, при якому забезпечується здатність протистояння несприятливим зовнішнім впливам.

Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування тепер і високий потенціал розвитку в майбутньому [2, с.138].

Сучасний етап розвитку економіки характеризується наявністю значної кількості чинників, які негативно впливають на функціонування вітчизняних підприємств та організацій: наслідки світової фінансової кризи, корупція, інфляційні процеси, падіння рівня виробництва, зростання безробіття тощо. З метою забезпечення стійкого розвитку вітчизняних підприємств у посткризових умовах потрібно здійснити всебічний науковий аналіз цих чинників та їх наслідків для розробки й впровадження ефективної системи управління економічною безпекою підприємства.

Вивчення сутності поняття економічної безпеки підприємства дає змогу виявити різнобічність підходів до її розуміння. Економічну безпеку підприємства можна вважати універсальною категорією, яка віддзеркалює захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища, а також спонукає менеджмент швидко реагувати й усувати загрози, які можуть вплинути на конкурентоспроможність та економічну стабільність підприємства [3].

Різні підходи до визначення економічної безпеки підприємства зумовили різноманітність її функціональних складових, проте всі дослідники основною назвали фінансову безпеку.

В сучасних економічних умовах господарювання питання фінансової безпеки підприємницьких структур є надзвичайно актуальним. Недостовірне прогнозування розвитку зовнішнього середовища підприємств зумовлює зниження їхнього рівня фінансової безпеки, а це, звісно, потребує застосування та розробки нових підходів до управління господарською діяльністю.

Питання управління та гарантування фінансової безпеки підприємств досліджено у працях О. В. Ареф'євої, О. І. Барановського, І. С. Благуна, І. А. Бланка, К. С. Горячевої, А. О. Єпіфанова, О. Б. Жихор, О. А. Кириченко, Г. В. Козаченка, О. Е. Пономаренка, Н. Й. Реверчука, О. В. Сусіденка та інших науковців.

В українському законодавстві термін «фінансова безпека» було вжито у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-ІУ, згідно з яким фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної систем та фінансових ринків, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [4].

Фінансову безпеку підприємства можна розглядати як «стан захищеності підприємства від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх фінансових загроз, що забезпечить його стабільний розвиток на короткотермінову та довготермінову перспективу, та найбільш ефективне використання ресурсів підприємства, що виражається в позитивних значеннях фінансових показників діяльності підприємства» [5].

Система економічної безпеки підприємства повинна бути одним з головних елементів стратегічного управління підприємством. Зважаючи на це керівництву підприємств необхідно потурбуватись про інформаційно-аналітичне, інноваційне та стратегічне забезпечення належного рівня їх економічної безпеки не лише в поточному періоді, а й у наступних. Проведення зваженої обґрунтованої політики в області економічної безпеки підприємства є надзвичайно актуальним завданням на сучасному етапі трансформації української економічної системи.

В процесі діяльності підприємства використовують багато різної інформації: економічна, фінансова, статистична, особиста, правова та ін.

Інформація в діяльності підприємств відіграє важливу роль, оскільки дозволяє оцінити обставини й умови, визначити і усвідомити стратегічні цілі діяльності, сформулювати завдання і визначити заходи та засоби їхнього розв'язання.

В сучасних умовах інформації притаманні всі властивості товару і власності, які є основними компонентами економіки, що робить інформацію об'єктом інтересів самого різного характеру (комерційного, соціального, кримінального та ін.).

Економічна інформація — це інформація, що характеризує виробничі відносини в суспільстві [6, с.443].

До неї відносять відомості, які циркулюють в економічній системі, про процеси виробництва, матеріальні ресурси, процеси управління виробництвом, фінансові процеси, а також відомості економічного характеру, якими обмінюються різні системи управління.

Економічна інформація має відповідати таким вимогам:

-точність. Точність інформації забезпечує її однозначне сприйняття всіма споживачами;

-достовірність. Достовірність визначає допустимий рівень викривлення вхідної та результатної інформації, за якого зберігається ефективність функціонування системи;

-оперативність. Оперативність відображає актуальність інформації для потрібних розрахунків і прийняття рішень в умовах, що змінилися [6, с.443].

Економічна інформація вивчається як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами в процесі фінансового аналізу, планування і ухвалення рішень.

З погляду фінансово-економічної безпеки підприємства, інформація — це дані, відомості, документи, які мають бути захищеними через їх важливість для суб'єкта господарювання та можливі наслідки від незаконного втручання, розкриття чи розголошення.

Все більше підприємств для обробки, зберігання та передачі інформації використовують персональні комп'ютер, мережу Інтернет,

електронний документообіг, різні програмні продукти, які пришвидшують та полегшують процес обробки інформації.

Але у зв'язку з розвитком інформаційних систем та технологій постає потреба в захисті інформації. Більшість інформації яка використовується на підприємствах становить комерційну таємницю.

В рамках захисту фінансово - економічної інформації виникає необхідність впровадження інформаційної безпеки на підприємствах, як однієї із складових частин фінансово – економічної безпеки.

Інформаційна безпека — це стан захищеності систем обробки і зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки, запису чи знищення (у цьому значенні частіше використовують термін «захист інформації») [7].

Поняття інформаційної безпеки не обмежується безпекою технічних інформаційних систем чи безпекою інформації у чисельному чи електронному вигляді, а стосується усіх аспектів захисту даних чи інформації незалежно від форми, у якій вони перебувають.

Керівництво кожної організації має усвідомити необхідність підтримки режиму безпеки і виділення на це значних ресурсів. Головне завдання, яке необхідно вирішити на управлінському рівні - сформулювати політику безпеки.

Витрати на забезпечення інформаційної безпеки не повинні перевищувати потенційний шкоди від витоку даних, що захищаються. Однак представляється незрозумілим, як можна підрахувати сумарну шкоду від неї, включивши в нього не тільки очевидні виплати за результатами події, але і збитки для репутації, упущену вигоду і т.д.

Є й інші обмеження, в числі яких - зручність користувачів. Якщо сервіс не відноситься до числа корпоративних, де співробітників можна зобов'язати користуватися безпечним, але незручним механізмом, то доведеться мати на увазі, що користувачі не люблять ситуації, що викликають труднощі у роботі - запам'ятовувати зайві паролі і використовувати їх і т.д. А це означає, що зростання рівня безпеки з якогось моменту може зменшити оборот сервісу .

Аналізуючи різні літературні джерела можна виділити наступні види загроз інформаційній безпеці: розкриття інформаційних ресурсів, порушення їх цілісності, збій в роботі самого обладнання.

Розглянемо більш детально кожний з цих видів.

Загроза розкриття інформаційних ресурсів полягає у тому, що дані, інформація і знання стають відомими тим, кому не слід цього знати. Під загрозою розкриття розуміється такий стан, коли отриманий несанкціонований доступ до ресурсів системи, при чому йдеться як про відкриті, такі і ті ресурси, які мають обмежений доступ. Ці ресурси мають передаватися один одному і зберігатися у єдиній інформаційній системі.

Загроза порушення цілісності інформаційних ресурсів полягає в умисному антропогенному впливі (модифікація, видалення, зниження) даних, які зберігаються в інформаційній системі суб'єкта управління, а також передаються від даної інформаційної системи до інших.

Загроза збою в роботі самого обладнання може виникнути при блокуванні доступу до одного або декількох ресурсів інформаційної системи. Насправді блокування може бути постійним, так щоб ресурс, що запитується, ніколи не був отриманий, або може викликати затримання в отриманні ресурсу, що запитується, що є достатнім для того, щоб він став некорисним [8].

В сучасних умовах розвитку глобальної мережі Інтернет, перед підприємством постає проблема захисту інформації не тільки від крадіжки,

а і від шкідливих програм та вірусів, які можуть не тільки знищити інформацію, але і пошкодити програмне забезпечення підприємства, завдавши підприємству непоправної шкоди.

Аналізуючи різні літературні джерела можна виділити наступні джерела розповсюдження вірусів: мережа Інтернет, Skype, електронна пошта, змінні накопичувачі та ін..

На сьогоднішній день найголовнішим джерелом зараження є глобальна мережа Інтернет.

Всі підприємства та організації при здійсненні своєї діяльності використовують Інтернет (клієнт-банк, переписка з контрагентами, подача звітів в контролюючі органи та ін..).

На жаль віруси існують практично для всіх каналів зв'язку і кіберзлочинці охоче використовують ті, якими більш активно користується підприємство. Зараз найбільше користувачі використовують веб-сайти та електронну пошту. Існують віруси, які розповсюджуються через Skype, ісq інші месенджери. Найбільш популярним джерелом зараження вірусами є браузері для відвідування сайтів, якими користуються всі без виключення.

Другим по популярності джерелом зараження є електронна пошта. На початку 2000них років практично всі загрози шли саме з електронної пошти. Зараз об'єм заражень через е-мейли не на стільки високий, однак все ж зустрічаються масові розсилки, в яких користувачі отримують листи, які маскуються під звичайну пошту від знайомих чи колег. І наприклад, якщо вірус заразив комп'ютер Вашого контрагента, колеги і від нього пише вам листа, то вірогідність того що ви відкриєте цього листа дуже висока. Часто відбуваються масові СПАМ-розсилки, які маскують під повідомлення від банків, і взагалі під певну корисну інформацію: фото, архіви, які Вам пропонують подивитись. Звичайно ж після відкриття такого файлу нічого корисного для вас крім зараження Вашого ком'ютера не відбудеться.

Третім за популярністю способом зараження персональних комп'ютерів є змінні накопичувачі, перш за все це флеш диски та USB-накопичувачі. Перші комп'ютерні віруси взагалі почали свою історію саме з змінних накопичувачів, тільки тоді це були дискети – гнучкі магнітні диски. Як інколи зазначається, історія розвивається по спіралі і сьогодні, як і 30 років тому ми переносимо один одному віруси трояни та хробаки через флеш-накопичувачі. Різниця лише у тому, що старі віруси не завжди могли запускатись автоматично і чекали коли користувачі самі запустять певну програму з диску, сучасні ж віруси можуть запускатись автоматично одразу після підключення флешки до комп'ютера.

Інтернет це засіб для передачі та обміну інформацією. Інтернет дав можливість загрозам швидко розповсюджуватися. Крім того він дозволяє кіберзлочинцям об'єднуватися в групи, знаходячись у абсолютно різних частинах світу на різних континентах.

У сучасному світі будь-які дії кіберзлочинців направлені на заробіток коштів, будь-то показ додаткової реклами, крадіжка персональних даних, блокування комп'ютеру. Відповідно їх цікавить фінансові дані підприємств та організацій, а саме: дані для входу в клієнт – банк, номер телефону, ключ доступу, номери банківських карт, строк дії карти, CVV2 код .

На даний час існує три найбільш розповсюджені способи отримання такої інформації:

- троянські програми;
- фішінг;
- скімери.

Банківські трояни – спеціалізовані програми які створені для того щоб викрадати особисті дані користувачів, особливо вони «загострені» на крадіжку пар логінів та паролів особистих кабінетів інтернет-банкінгу. Троянці також можуть перехоплювати SMS з секретними кодами, які

надсилає банк і перенаправляти їх зловмисникам. Крім того, вони здатні також безпосередньо красти гроші з рахунку - все відразу або поступово невеликими транзакціями, щоб не так явно позначати свою діяльність і не бути виявленими [9].

Банківські троянці – це окремий клас шкідливих програм, всіх їх можна розділити на дві категорії. Перша – це програми розраховані на крадіжку дрібних фінансів, роблять ставку на масовість. Це ті троянські програми які крадуть дані кредиток, платіжних систем, по типу PayPal і WebMoney. І крадуть по 100-1000 доларів з кожного. В результаті зловмисники можуть розжитись мільйонами саме за рахунок масовості. У 2013-14 році в Україні дуже широко розповсюдження набули програми які орієнтовані на клієнт-банки компаній, тобто розраховані не на окремі маленькі суми, а на великі рахунки. Так, по аналітичним оцінками лише від юридичних осіб в Україні було викрадено декілька десятків мільйонів гривень за останній рік. При цьому, постраждали в основному великі компанії. Дуже часто шкідливі програми створюються під конкретні клієнт-банки.

Фішинг – дуже популярний вид шахрайства. Фішинг – це схема, за якої хакери змушують користувачів передавати конфіденційну інформацію, наприклад паролі та номери соціального страхування [10]. Мова йде про створення сайтів, які дуже схожі на справжні. Фішинг часто базується на некоректно введених адресах у браузері, на підміні пошукових запитів. Наприклад, користувач хоче відкрити сайт приватбанк, а замість цього набирає приватбакн. Як показує статистика такі помилки при введенні адреси користувачі роблять досить багато. При цьому відкривається сторінка абсолютно схожа на сторінку авторизації банку або популярної соціальної мережі. Користувач намагається авторизуватися, вводить свій логін і пароль, а оскільки сайт підроблений він не авторизується, а просто повідомляє свій пароль зловмисникам.

Середня тривалість життя фішингових сайтів складає близько 3-х днів, після чого вони просто блокуються або не підтримуються зловмисниками. На жаль, навіть за цей короткий проміжок часу кіберзлочинники встигнуть отримати користь. Від фішингових сайтів підприємство, по-перше, має захищати антивірусне програмне забезпечення. Тут важливими будуть актуальність і швидкість наповнення бази фішингових сайтів обраного антивірусного вендору.

Однак, покладатись лише на когось не варто. Часто, достатньо просто бути уважними. При відкритті будь-якої сторінки пов'язаної з фінансовими операціями дуже важливо дивитись на протокол з'єднання, який при цьому використовується. Для цього достатньо подивитись у верхній лівий куток браузера. Там має бути позначка `https://`, а не `http://`. Протокол `http://` не є захищеним і тому не потрібно вводити будь-яку фінансову інформацію на сайтах, в яких не використовується протокол `https://`.

Також варто просто уважно дивитись на адресу сайту. Можливо, Вам щось здасться дивним, будуть переплутані літери, додані непотрібно префікси до адреси сайту. У цьому разі також варто одразу ж залишити сайт.

Якщо не звертати увагу на ці деталі, можна просто одного разу після купівлю товару на 200 гривень виявити, що з карти зникла вся сума, оскільки, залишені вами дані залишаються на серверах зловмисників.

Фішингові повідомлення електронної пошти виглядають як повідомлення від надійної організації для викрадення облікових даних користувачів. Проте, коли ви наводите мишею на посилання, перехід на справжній веб-сайт компанії не відбувається. Замість цього відбувається перехід у фішингову пастку. Цей сайт-пастка просить користувачів ввести певну конфіденційну інформацію, наприклад ім'я користувача чи дані про банківський рахунок. Щойно користувач введе інформацію, остання

надсилається хакеру, який використовує її для злому акаунта користувача [10].

Наразі в Україні одним з найбільш привабливих способів шахрайства з банківськими картками для зловмисників є так званий банкоматний скімінг.

Скімінг – це вид кіберзагроз, який не має відношення до програм, чи Інтернету. Мова йде про крадіжку даних з кредитних карт шляхом фізичного зняття інформації.

Мета скімінгу - виготовлення дублікату платіжної картки та зняття з неї всіх коштів у банкоматі. При цьому справжня картка знаходиться у законного власника і він навіть не підозрює, що його грабують [9].

Відбувається умовна троянізація банкомату фізичним шляхом. Фактично на картридж для прийняття картки встановлюється спеціальна накладка, яка виглядає досить гармонійно і у стилі банкомату, а на клавіатуру банкомату зловмисники ставлять додаткову накладку, яка пропускає через себе всі натискання і звичайно ж при цьому зчитує їх. Тобто Ви вставляєте свою карту в банкомат і скімер на карто-приймачі знімає дані карти, після чого фіксується пін код, який Ви вводите на клавіатурі. І зловмисники отримують дані про Вашу карту або миттєво або через певний проміжок часу, коли знімуть свій пристрій. Таким чином у зловмисників є можливість створити копію Вашої карти і знаючи Ваш пін код вони можуть вільно розраховуватись або знімати готівку з Вашої карти.

Метод захисту достатньо простий: перш за все варто уникати підозрілі банкомати, у малолюдних місцях, на вулиці, в них зловмисникам дуже легко встановити свої шахрайські прилади. Банкомат, встановлений у відділеннях банків чи принаймні у торговельних центрах, мають значно меншу вірогідність стати ціллю таких атак, хоча були в Україні випадки коли скімер-шахраї використовували банкомати в торговельних центрах і

ніхто нічого не підозрював. Навіть був досвід коли в одному із торговельних центрів встановили фальшивий банкомат, який видавав себе за банкомат маловідомого банку. Звісно, коли користувачі намагались ним скористуватись, він не видавав кошти, показував помилку з'єднання з банком, але при цьому фіксував всю інформацію про картки. Тобто скімінг – це крадіжка даних про платіжні карти шляхом створення троянізованих накладок на банкомати.

Захист від скімерів практично повністю залежить від Вашої уваги. Безперечно, найпростішим способом захисту є використання банкоматів лише у відділеннях банків.

Краще за все обрати певні перевірені банкомати і користуватись ними.

Звичайно, життя вносить свої корективи. Інколи нам потрібно швидко зняти певну суму у невідомому місці і тут краще за все уважно оглянути банкомат. Все-таки не варто користуватись банкоматом того банку, про який Ви навіть не чули, оскільки Ви не будете знати як мають виглядати банкомати даного банку.

Часто зловмисники дзвонять і просто випитують під різними приводами дані кредитної картки. Вам можуть сказати, що хтось намагався зняти гроші з вашої карти і потрібно уточнити дані щоб її заблокувати. Аналогічно можуть діяти і лжеспівробітники банку – зловмисники, котрі можуть випитувати у Вас PIN-код.

Приводів може бути дуже багато: від проблем з оплатою, до пропозиції повернути якісь бонусні кошти на Вашу карту. Все це є типовими методами соціальної інженерії.

Головне чітко розуміти, що ні в якому разі нікому і ніколи не потрібно говорити термін дії карти, CVV2 код та PIN-код.

У разі, якщо, хтось буде робити переказ коштів на Вашу карту варто пам'ятати, що для цього достатньо лише імені власника карти, а також номер самої і карти.

Варто відмітити, що існує також можливість зламу самого банку, з бази даних якого можуть будуть викрадені персональні дані клієнтів. Однак, в Україні таці інциденти не є поширені, або, принаймні, про них досі відкрито не заявляли. Проте, варто відмітити, що у США та країнах Західної Європи дана практика є досить розповсюдженою, варто згодом очікувати подібні інциденти і у нашій країні.

Що ж робити у подібній ситуації? Коли, наприклад одного чудового ранку Ви прокидаєтесь і бачите sms, в якому сказано що з вашого рахунку були зняті певні кошти, але Ви цього не робили.

Варто одразу ж звернутись в банк. На сайті банку Ви завжди можете знайти потрібні телефонні номери і по них повідомити, що Ви не робили ніяких транзакцій чи переказів. Після цього Ваша карта буде заблокована, і весь баланс на ній також. Тому не варто користуватись лише однією картою.

Розпочнеться розслідування випадку, банк буде розбиратись чому і як були зняті кошти. Однак, варто наголосити, що чим швидше Ви повідомите в банк про проблему, тим простіше буде повернути Вам гроші. Більшість сучасних платіжних систем по типу Visa чи MasterCard дають можливість повернути гроші за покупку, якщо Ви доведете що не робили її протягом досить тривалого часу, аж до 60 календарних діб.

Якщо підприємство має корпоративні банківські карти, які використовуються для проведення оплати контрагентам, для забезпечення витрат по відрядженню та інших видів витрат, така банківська карта не повинна бути прив'язана до поточного рахунка. На дану карту необхідно переводити тільки потрібну суму, яка буде покривати поточні потреби. Це

дозволить уникнути крадіжки великою суми коштів з карти, якщо карта буде викрадена або якщо зловмисники отримали інформацію про PIN-код.

Також підприємства можуть користуватись технологією 3D Secure. Вона полягає у тому, що перед проведенням транзакції буде приходити на телефон sms з кодом. Отриманий код потрібно ввести для підтвердження проведення оплати чи переказу.

Отже, всі підприємства та організації не залежно від виду діяльності та форми власності повинні забезпечити економічну та фінансову безпеку на підприємстві. У системі економічної безпеки важливу роль відіграє її фінансова складова, від рівня якої залежить реалізація національних інтересів та стабільний економічний розвиток. Забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності у період фінансово-економічної кризи, яка супроводжується частковою втратою внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, нестабільністю курсу національної грошової одиниці, зниженням рівня доходів населення, інфляцією, скороченням надходжень до бюджетів усіх рівнів та цільових фондів тощо.

Але з розвитком науково – технічного прогресу, глобальної мережі Інтернет, електронного документообігу та впровадження комп'ютерних технологій у всі сфери діяльності, власники повинні потурбуватися і про інформаційну безпеку підприємства. Приділити максимум уваги для захисту конфіденційної інформації від крадіжки, захистити програмне забезпечення від зламу та зараження вірусами. Для цього всі працівники підприємства повинні дотримуватися основних правил кібербезпеки: не відкривати електронні листи від невідомих адресатів з вкладеними архівами і текстовими документами, необхідно видаляти такі листи, не використовувати файли відомих програм із сторонніх джерел, користуватися активірусом, регулярно робити копії важливої інформації, встановити добові обмеження на банківські операції по пластиковим карткам, бути уважними при вході на сайти.

Список використанх джерел та літератури

1. Юрович Л. Економічна безпека підприємства: сутність, чинники впливу, основні проблеми / Л. Юрович // 66-та студентська науково-технічна конференція. Секція «Економіка і менеджмент»: збірник тез доповідей / Національний університет «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 234–237.
2. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. - М.: ЗАО Бизнес-школа: Интер-Синтез, 1997.-288 с.
3. Рзаєв Г. І. Фінансова звітність підприємств: аналітичні можливості та перспективи використання: моногр. Кам'янець-Подільський: Медобори 2015. 224 с.
4. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. [Електронний ресурс]: Режим доступу: . URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
5. Сусіденко О. В. Фінансова безпека підприємства: теорія, методи, практика: моногр. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. 128 с.
6. Теорія фінансів: підручник / Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін.; за заг. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
7. Информационные технологи в менеджменте (управлении) под ред. Ю. Д. Романовой. [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://stud.com.ua/62386/menedzhment/informatsiyni_tehnologiyi_v_menedzhmenti_upravlinni.
8. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Навчальний посібник. — К.: КНТ, 2006. [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://pidruchniki.com/12800528/politologiya/ponyattya_zagroz_informatsiyniy_bezpetsi#77.
9. Лабораторія Zillya. Антивірус [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zillya.ua/bankivski-troyantsi>
10. Довідка GoDaddy [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://ua.godaddy.com/help/sho-take-fishing-346>

2.6 ЕКОНОМІКО-ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

***БАБІНА Наталія Олександрівна**, к.е.н.,
доцент кафедри бізнес-економіки та туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну,
м. Київ, Україна;*

***ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна**, д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації національних економік свідчать про існування якісно нового економічного середовища функціонування суб'єктів господарської діяльності, базовими ознаками якого є нелінійність розвитку економічного простору, прискорена динаміка економічних відносин, чимала кількість криз, взаємовпливів, підвищення рівня різноманітних загроз.

Інтеграція України у світовий та європейський економічний простір разом з новими можливостями приносить сучасним українським підприємствам цілу низку загроз. До зовнішніх, глобальних загроз відносять: загострення конкуренції в умовах відкритої економіки; вплив на економічні процеси наддержавних систем багатостороннього регулювання; єдиний підхід до усіх суб'єктів світового ринку; необхідність країнам з транзитивною економікою приймати вже встановлені «правила гри».

До внутрішніх чинників, що складають першочергову небезпеку вітчизняним підприємствам, слід віднести, перш за все, нестабільність ринку та недосконалість законодавства. В умовах підвищення ризиків і

загроз, захист економічних інтересів суб'єктів господарювання неможливий без цілісної системи економічної безпеки. Тому питання забезпечення економічної безпеки підприємств в контексті інтеграції України, виявлення в цьому процесі ролі держави та адаптаційних можливостей самого підприємства сформовано для ретельного дослідження.

Зростання невизначеності у глобальному конкурентному середовищі актуалізує також пошук принципово нових підходів до забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках та зміцнення потенціалу їх розвитку. Підґрунтям підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності є формування та розвиток модерної системи економічної безпеки, специфічними засадами якої є складність, адаптивність, гнучкість, стійкість, ефективність, надійність й самоорганізація.

У зв'язку з цим необхідно визначити ієрархічність існуючої системи економічної безпеки, виявити та проаналізувати підсистеми нижчих рівнів (з ідентифікацією їх компонентів та специфіки функціонування), розкрити їх взаємозв'язки і взаємовпливи (здійснивши синтез за критерієм узгодженості інтересів кожної підсистеми з економічними інтересами всієї системи).

О. Шнипко, узагальнюючи дослідження багатьох авторів, підкреслює, що традиційно виділяють: глобальну економічну безпеку, міжнародну економічну безпеку, національну економічну безпеку, економічну безпеку регіону, економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності та економічну безпеку фізичної особи. [1] Деякі автори, наприклад Т.Г.Васильців, виділяють проміжну ланку між системами економічної безпеки мезо- та мікро- рівнів - системи економічної безпеки муніципальних утворень.

Базою визначення рівня ієрархії системи економічної безпеки О.А. Кириченко та В.Г. Алькема пропонують обрати або рівень управління або іншу ознаку, яка ґрунтується на показниках масштабності економічної діяльності чи параметрах величини потенціалу економічного простору, що забезпечується відповідною економічною системою. Наголосимо, що критерієм числа рівнів ієрархії або кількості підсистем може слугувати організаційний, адміністративний чи інший поділ економічних систем, що враховує завдання дослідження. Так, при аналізі специфіки системи економічної безпеки підприємства можуть бути виділені додаткові ієрархічні рівні: система економічної безпеки філій суб'єкта підприємницької діяльності, система економічної безпеки ділянки або цеха підприємства, система економічної безпеки робочого місця тощо.

Особливо підкреслимо, що всі ієрархічні рівні взаємопов'язані і відбиваються з різним ступенем впливу один на одному, забезпечуючи тим самим баланс системи в цілому.

Система глобальної економічної безпеки породжена інтеграційними процесами в сучасному світовому економічному просторі. Глобалізація призводить до лібералізації міжнародної торгівлі і міжнародної фінансової діяльності, зростання обсягів і розширення географії міжнародних потоків товарів та послуг, інтенсифікації інформаційного обміну й уніфікації соціально-культурного простору. «Глобалізація економічного простору є складною, багатоаспектною проблемою, яка безпосередньо впливає на основні вектори розвитку національних економік, а в їх межах – економік окремих регіонів і суб'єктів господарювання. Глобалізація за своєю суттю є викликом економічній безпеці будь-якої країни, яка певною мірою інтегрована в економічний простір, адже вона робить національну економіку більш відкритою і, відповідно, більш вразливою.» [2, с. 11]

Глобальна економічна безпека передбачає захищеність світової спільноти від небезпек дестабілізації, криз, збройних конфліктів і війн на

основі сталого світового економічного розвитку, ціллю якого є безпека та високий рівень розвитку кожного члена суспільства, збереження світу для майбутніх поколінь.

Як підкреслюють О.А. Кириченко та В.Г. Алькема система глобальної економічної безпеки – це сукупність державних, міждержавних, наддержавних і недержавних інституцій, комплекс норм, управлінських механізмів, заходів і засобів цілеспрямованого впливу на загрози та небезпеки і створення достатніх умов для реалізації загальносвітових інтересів планетарного масштабу, джерел добробуту людства, системи міжнародних відносин і прийнятної екологічної ситуації. [2, с. 13]

В умовах інтеграційних процесів посилюється вплив зовнішніх глобальних викликів і загроз на всі елементи глобальної системи економічної безпеки. З іншого боку, функціонування певних систем національної безпеки характеризується посиленням зв'язків в просторі і часі між елементами не лише в межах певної підсистеми одного рівня, а й між елементами різних ієрархічних рівнів. Так, остання фінансово-економічна криза, що розпочалася як криза окремої сфери національної економіки США, призвела до глобальної кризи, що охопила більшу частину світової економіки.

Оскільки конфлікту інтересів в межах окремих ієрархічних підсистем, між підсистемами різних рівнів ієрархії глобальної економічної системи не уникнути, основним регулятором повинна виступити сама система економічної безпеки.

Особливістю системи економічної безпеки в умовах інтеграції є її значна структурна та динамічна складність. Однак, як будь-якій складній системі, системі економічній безпеці властиві самоорганізація, саморегулювання і самоадаптація, які роблять її спроможною до пошуку стійкого стану функціонування.

Провідною характеристикою системи економічної безпеки в умовах інтеграції є її адаптивність, оскільки глобалізація не тільки примножує ланцюг різноманітних традиційних загроз, але й суттєво змінює економічний простір, який потребує модерної системи економічної безпеки: багатофункціональної, динамічної, з визначеним комплектом засобів елімінації небезпек національній, міжнародній та глобальній економічній безпеці.

Провідні засади системи міжнародної економічної безпеки (підсистеми першого рівня) визначені Концепцією міжнародної економічної безпеки, прийнятою на засіданні Асамблеї ООН . [3]. Система міжнародної економічної безпеки є вагомим знаряддям забезпечення національної економічної безпеки та системи економічної безпеки інших рівнів. Метою системи міжнародної економічної безпеки є стійкий і передбачуваний розвиток світової економіки й міжнародних економічних відносин на основі відкритого діалогу країн з різним рівнем економічного розвитку.

Міжнародні нормативно-правові акти, що регламентують відносини між країнами у сфері безпеки, повинні враховувати провідний елемент економічної безпеки країни - стабільність національної економіки. Однак інтеграційні процеси посилюють небезпеки економічному суверенітету в площині часткової втрати державою контролювання діяльності суб'єктів національної економіки; люстрації інформаційних й технологічних потоків; кооптації регіонів у світовий економічний простір; модернізації соціальної безпеки; невідповідності інструментів регулювання розподілу вигод і втрат сучасним глобалізаційним тенденціям.

На думку авторів колективної монографії найбільш вразливими у системі міжнародної економічної безпеки є фінансова, інвестиційна й зовнішньоекономічна складові, які першими реагують на пертурбації у світовому економічному просторі і суттєво впливають на системи безпеки

нижчих рівнів ієрархії [4]. Так, негативні фактори глобальної фінансової кризи прямо вплинули на стан національних економік, регіональних, галузевих і локальних рівнів економічної безпеки тощо.

Національна система економічної безпеки є відкритою підсистемою другого рівня, зв'язана з підсистемами вищого та нижчого рівнів і відбиває провідне значення держави в механізмі забезпечення економічної безпеки. Національна система економічної безпеки будується на концепції національної безпеки, яка враховує національні інтереси у сфері економіки, створює систему індикаторів загроз економічній безпеці, обчислює граничні значення небезпек, організовує систему економічної безпеки та її правове забезпечення. Характерними показниками системи національної економічної безпеки є життєстійкість (здатність залишатися незмінною під впливом загроз систем першого й третього рівнів ієрархії), результативність й ефективність.

Підсистемами третього рівня (багатокомпонентними, зі значною кількістю складових) є системи економічної безпеки регіонів країни, які відіграють центральну роль у забезпеченні економічного потенціалу шляхом втілення регіональних програм економічного розвитку, економічної безпеки та безпеки прикордонного співробітництва. Для системи економічної безпеки регіонів провідною метою є забезпечення належного рівня життя населення і безпечних параметрів стану навколишнього середовища. Такі цілі суперечать як реальним (а не декларованим) інтересам національної економіки, так і прагненням комерційних структур.

Характерною рисою регіональних систем безпеки (на відміну від систем безпеки вищих рівнів) є існування великої кількості горизонтальних зв'язків і взаємовпливів, які є потенційним джерелом як для розвитку регіонів, так і осередком ймовірних небезпек. В Україні поки що не розроблений до кінця і не реалізований повністю механізм

соціального партнерства та відповідальності підприємств як на регіональному рівні, так і між усіма суб'єктами господарської діяльності різних систем ієрархії. Це ускладнює ситуацію і не сприяє швидкому розв'язанню конфліктів на регіональному рівні.

До підсистем четвертого рівня відносять системи економічної безпеки галузей і сфер економічної діяльності. Вагомість цих підсистем визначається їх близькістю до функціонування підприємств. Дослідження системи економічної безпеки галузі дозволяє на основі аналізу ринків продукції, сировини та матеріалів, техніки й технологій, фінансових ресурсів, ринку праці систематизувати та ранжувати зовнішні небезпеки, потенційні та актуальні негативні фактори з метою формування механізму забезпечення сприятливих економічних умов діяльності господарюючих суб'єктів.

Виділяючи проміжну ланку між системами економічної безпеки мезо- та мікро- рівнів - системи економічної безпеки муніципальних утворень - [2,5] вчені зазначають, що більшість муніципальних систем економічної безпеки сьогодні є неефективними, оскільки у суб'єктів управління територіальними громадами немає достатньої автономії в прийнятті рішень, існує скрута з ресурсним забезпеченням. Ситуацію ускладнює недосконалість механізмів державного й регіонального регулювання та низький рівень розвитку громадянського суспільства.

Система економічної безпеки суб'єктів господарювання підпадає під небезпеки та негативні впливи підсистем усіх рівнів. На основі цього судження можна стверджувати, що вона є найбільш вразливою і потребує ретельного дослідження.

Традиційно в системі економічної безпеки виділяють такі складові: концепція економічної безпеки, інтереси у сфері економічної системи, загрози економічній системі, сукупність індикаторів економічної безпеки, організація економічної безпеки й правове забезпечення економічної

безпеки. В залежності від ієрархічного рівня функціонально вирізняються і складові систем економічної безпеки. Так, глобальна економічна безпека має такі функціональні складові: глобальну виробничу безпеку, глобальну торговельну безпеку, глобальну фінансово-інвестиційну безпеку та глобальну інфраструктурну безпеку. Національна економічна безпека включає такі основні складові: фінансову, інноваційну, енергетичну, макроекономічну, ринку праці, трудоворесурсну, технологічну, виробничу, інвестиційну, продовольчу, правову, демографічну, життєвого рівня населення, зовнішньоекономічну та регіональну. На регіональному рівні виділяють економічну безпеку регіону держави, економічну безпеку галузі (сфери діяльності) та економічну безпеку муніципальних утворень. Економічна безпека регіонів містить наступні складові: безпеку політико-правової, економічної, соціальної, управлінської та інформаційної сфер, а також сфери матеріальних ресурсів. При необхідності можна диференціювати складові безпеки за низкою компонентів. Так, в регіональній безпеці економічної сфери можуть бути виділені екологічна, енергетична, інфраструктурна компоненти. При побудові в регіоні хімічних підприємств чи атомної електростанції структура складових економічної безпеки регіону обов'язково поповнюється екологічною та атомно-енергетичною безпекою. Базовими функціональними складовими економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності є: фінансова, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова, ринкова та інтерфейсна [6].

Забезпечення економічної безпеки підприємства сучасними дослідниками розглядається як сукупність засобів найбільш ефективного використання ресурсів і капіталу з метою відвертання або зниження небезпеки банкрутства. Так, при аналізі безпеки сучасного підприємства досліджується: безпека, пов'язана з типом підприємства; безпека, пов'язана з функціонуванням підприємства; безпека за сферами його

діяльності [7], безпека з позицій стабільності роботи підприємства, його прибутковості, особистої безпеки персоналу [8].

На думку Васильціва Т.Г., якщо економічну безпеку трактувати традиційно, з позиції статички (стан захисту від загроз), або з позиції динаміки (процеси використання ресурсів з метою реалізації місії), то це звужує коло досліджень до рівня внутрішніх можливостей підприємства і не враховує специфіку сфери зовнішньоекономічної діяльності підприємства, особливості функціонування дієвих механізмів реалізації експортно-імпортних операцій на підприємствах та формування основних рівнів забезпечення їх економічної безпеки.[5] Він пропонує підхід, де враховується специфіка діяльності підприємства, вплив економічної безпеки окремого підприємства на стан безпеки держави, розкривається взаємозв'язок між складовими економічної безпеки в умовах його зовнішньоекономічної діяльності.

В сучасних глобалізаційних умовах зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання значно актуалізується та характеризується розширенням ринків збуту і поступовою інтенсифікацією експортно-імпортних операцій. Це, безумовно, сприяє інтеграції України до системи світового господарства та є підґрунтям її економічного зростання. Однак на шляху кооптації до світового економічного простору сучасні українські підприємства стикаються з низкою загальних проблем в зовнішньоекономічній діяльності, а саме: неузгодженості законодавчої бази та державної економічної політики у сфері регулювання експортно-імпортних операцій; невідповідності експортної продукції світовим стандартам; високих митних тарифів, що призводять до зростання ціни при виході на зовнішні ринки; недостатнього забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

В умовах інтеграційного руху України до світового економічного простору актуалізується проблема забезпечення зовнішньоекономічної безпеки: виникає необхідність у протистоянні впливу зовнішніх негативних економічних чинників, мінімізації похідних від них збитків, пошуку чільного місця у міжнародному поділі праці, реалізації інтересів національного виробника, у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняних підприємств тощо.

Забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства являє собою сукупність процесів, методів, інструментів виявлення, попередження, усунення загроз і конфліктів з метою розробки заходів щодо підтримки ефективного функціонування підприємства при відповідному нарощуванні і реалізації експортного потенціалу країни-експортера при узгодженні економічних інтересів з країною-імпортером.[9]

Особливо зауважимо, що економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства має поєднувати безпеку виробництва та безпеку споживання. При цьому формується такий стан господарської діяльності підприємства, що забезпечує в невизначених умовах ринкового середовища захищеність її елементів і зв'язків.

Підкреслимо, що на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства впливає рівень забезпечення економічної безпеки як країни-експортера, так і країни-імпортера. Неузгодженість економічних інтересів країн-контрагентів може призвести до загострення суперечностей на державному рівні і викликати низку небезпек, насамперед фінансово-економічного характеру. Так, збільшення витрат на забезпечення безпеки продукції та підприємства в цілому призводить до зростання ціни та зменшення обсягів пропозиції. Враховуючи, що споживачів майже не цікавить той факт, що ціна продукції зростає за рахунок додаткових витрат на підтримку економічної безпеки підприємства, можна з великою долею

вірогідності прогнозувати зниження попиту на продукцію та заміну її більш дешевими експортними товарами.

Для збереження ринків збуту країна-імпортер може: заборонити торгівлю (негативним фактором є зменшення валютних надходжень у країну, що послаблює усі рівні економічної безпеки); проводити переговори, досягати компромісів; примусити підприємство-експортера відповідати існуючим стандартам виробництва (позитивним моментом є можливість контролю умов та цін продажу готової продукції, що підтримує високий рівень економічної безпеки власних виробників та держави в цілому. Цей варіант є досить прийнятним для українських виробників, адже, на думку Д. Ясона характеристики якості готової продукції у країнах, що розвиваються, не відповідають стандартам розвинутих країн [10].

Фундаментом забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинна бути економічна безпека продукції, яка визначається рядом якісних та кількісних чинників. До групи якісних факторів (які мають суб'єктивний характер, оскільки оцінюються за допомогою експертних оцінок), перш за все, відносяться показники якості продукції. Друга група чинників оцінюється кількісно: показники діяльності підприємства (обсяги виробництва, ресурсомісткість) та показники господарської активності підприємства (продуктивність виробленого устаткування, рівень інноваційності обладнання та інші).

Економічний аспект безпеки продукції проявляється у рівні витрат, які готові відшкодувати споживачі продукції. [11]. При цьому оцінювання безпеки продукції з боку покупця проходить з позицій значущості власних витрат і майже не враховуються суспільні витрати при недодержанні вимог безпеки виробництва [12].

Так, низький рівень безпеки продукції спричиняє зростання не тільки приватних витрат на споживання, але й додаткових суспільних витрат (наприклад, ліквідація екологічних наслідків забруднення довкілля). З метою скорочення витрат на забезпечення якості вхідних ресурсних потоків можуть використовуватися міжнародні стандарти

Якщо компенсаційні витрати за нанесені збитки внаслідок низького рівня безпеки перебільшують витрати на забезпечення заборук безпечного виробництва та споживання, то підприємства-виробники нерідко наражаються на діяльний інституціональний вплив як з боку країни-імпортера (митні стягнення), так і країни-експортера (квоти, ембарго).

При зниженні економічної безпеки підприємств, що є експортоорієнтованими, витрати значно зростають. Так, низький рівень безпеки продовольчих товарів у 2000 р. обійшовся бюджету США у 6,9 млрд. дол. [13]. З іншого боку, профілактичні заходи по підвищенню рівня економічної безпеки підприємств-виробників дозволили збільшити надходження до бюджету на 9 млрд. дол. [14].

Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства ускладнюється за умов, коли підприємство виступає лише як виробник продукції, а процес збуту розподілений між декількома суб'єктами господарювання під однією торговою маркою. В цьому випадку всі витрати, пов'язані із компенсацією загроз з боку фінансових санкцій або претензій, відшкодовує власник торгової марки, під якою продається вироблена продукція.

На думку зарубіжних дослідників підвищення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства може бути здобуто шляхом ініціації судового процесу, розширення інформаційного простору та інституціональним регулюванням. Так, за статистикою, в США більш ніж третина судових позовів була вирішена на користь споживачів [15]. Тому важливим фактором підвищення рівня економічної безпеки

зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинна виступити мотивація до гармонізації витрат на виробництво і збут за показниками якості виробленої продукції.

Розширення інформаційного простору передбачає рекламну діяльність, що віддзеркалює інформацію про властивості продуктів, способи їх використання та утилізації, умови та характеристики виробничого процесу тощо. В умовах нестабільності сучасного ринку інституціональне регулювання з боку урядів країн-імпортерів та країн-експортерів зорієнтовано (для виконання стандартів) на використання низки специфічних інструментів (податків, субсидій, пільгових кредитів) для визначення оптимальних витрат на забезпечення економічної безпеки.

Основним чинником, що визначає стан економічної безпеки господарюючого суб'єкта в контексті світової економічної інтеграції, є наявність у підприємства стійких конкурентних переваг, зумовлених розвитком потенціалів, що відповідають стратегічним цілям і завданням підприємства.

Аналіз існуючих в науковій літературі підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємств (інформаційно-захисний, ресурсно-функціональний, вузько-функціональний та ін.), дозволяє стверджувати, що економічна безпека підприємства складається з низки функціональних складників, серед яких традиційно сучасні дослідники виділяють сім основних: фінансову, інтелектуальну і кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну, силову [16]. Однак для кожного конкретного підприємства складові можуть мати різні пріоритети залежно від характеру існуючих небезпек та особливостей функціонування підприємства. Так, наприклад, В.І. Ящук вважає, що традиційний набір компонент економічної безпеки підприємств ритейлу потрібно доповнити товарною та ринковою складовими [17].

Проаналізуємо поведінку системи економічної безпеки підприємства під кутом зору інтеграційних процесів і визначимо, які новітні завдання постають перед кожною складовою у площині забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Фінансова безпека суб'єкта господарювання в контексті інтеграційних процесів України оцінюється за такими основними показниками, як: покращення економічного стану та темпи зростання прибутків; стійкості і стабільності підприємства; рівень матеріального і соціального забезпечення його персоналу; розмір боргових зобов'язань і структура дебіторської заборгованості; рівень впливу тіньового капіталу на підприємство тощо [18]. Першими кроками на шляху адаптації вітчизняних підприємств до міжнародного економічного простору у рамках фінансової безпеки мають стати: використання принципу додержання критичних строків кредитування; створення інформаційного центру з дебіторської та кредиторської заборгованості, а в його структурі спеціальної групи фінансових працівників, яка б контролювала нарахування та сплату податків.

При реалізації інтелектуальної безпеки особливі претензії до України висуваються в питанні забезпечення авторських прав на об'єкти інтелектуальної власності (винаходи, технічні й організаційні новації, ноу-хау, дизайн і товарні знаки, тексти, аудіо- і відеопродукція, комп'ютерні програми та ін.), як в площині слабкого захисту власних розробок, так і в незаконному використанні доробок, ліцензованих в інших країнах. [19]

Розглядаючи кадрову безпеку як важливу, багатокomпонентну складову, сучасне підприємство, що прагне інтегруватися у світовий економічний простір, має звернути особливу увагу на такі її аспекти, як безпеку життєдіяльності (безпеку здоров'я і фізичну безпеку) персоналу; соціально-мотиваційну безпеку, підґрунтям якої виступає впевненість персоналу в збереженні свого робочого місця, гарантованій, адекватній

оплаті праці; кар'єрну та естетичну безпеки, які сприяють умотивуванню персоналу в задоволенні своєю роботою та просуванням по службі; адміністративну безпеку, що полягає у недопущенні до відповідних видів роботи необізнаних кадрів; професійну безпеку, що включає: безпеку праці, прогнозування структури персоналу, соціальний захист працівників, удосконалення знань і навичок на вимогу модернових реалій, створення позитивного психологічного мікроклімату на підприємстві з метою формування почуття відповідальності за «загальну справу»; психолого-комунікаційну безпеку, яка сприяє позитивним міжособистісним комунікаціям як по вертикалі (керівник-підлегли), так і по горизонталі (виконавці).

Важливими інтеграційними кроками у рамках соціальної безпеки є: апроксимація до показників розвинутих країн рівня оплати праці на вітчизняних підприємствах; залучення персоналу до управлінських функцій; постійне підвищення кваліфікації працівників з метою відповідності знань і навичок робітників модерновим техніко-технологічним новаціям; піднесення соціальної інфраструктури підприємства; підвищення матеріальної відповідальності працівників за наслідки своєї діяльності; заінтересованість адміністрації підприємства в працевлаштуванні безробітних.

Техніко-технологічна складова економічної безпеки підприємства тісно зв'язана з інтелектуально-кадровою та інформаційною складовими, оскільки, по-перше, технології, що застосовуються на сучасному підприємстві, мають відповідати рівню розвитку та вимогам сучасної економіки; по-друге, забезпечення цієї компоненти безпеки не можливе без якісного відбору висококваліфікованим персоналом інформації, що стосується аналогічних технологій інших суб'єктів господарювання, і корпоративних розробок у царині технологічного комплексу самого підприємства.

Реальними діями на шляху зміцнення економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання у межах технологічної безпеки можуть бути: створення модерних організаційно-виробничих структур; використання лізингу; діяльна участь у міжнародних семінарах, виставках та запровадження прогресивного світового досвіду.

Інтеграція українських підприємств вимагає руху до інноваційної економіки, яка потребує впровадження найсучасніших технологій, ресурсо- і енергозберігаючих, перш за все; розвитку вищих технологічних укладів; багатоманітної підтримки авангардної науки і техніки; переведення підприємств і галузей на замкнуті технологічні цикли в контексті зміцнення технологічної безпеки [20].

У рамках ресурсної безпеки на перший план виходить: удосконалення систем розрахунків; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання «ресурсного напрямку» науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт.

Політико-правова складова економічної безпеки підприємства націлена на всебічне правове забезпечення діяльності конкретного підприємства в зовнішньому політико-правовому середовищі. При виході вітчизняних підприємств на світові ринки зовнішнє середовище діяльності господарюючого суб'єкта значно розширюється. Звідси впливає необхідність врахування правил функціонування не тільки в національному соціально-економічному просторі, але й особливостей існуючої системи міжнародного законодавства з питань, що стосуються роботи даного підприємства.

Забезпечення політико-правової складової економічної безпеки підприємства в умовах інтеграції актуалізує проблему профілактики об'єктивних і особливо суб'єктивних впливів, що призводять до негативних наслідків, збитків зокрема. Для ефективного забезпечення політико-правової складової економічної безпеки та відповідного

юридичного забезпечення діяльності суб'єкта господарювання (що дозволить запобігти фінансових та інших втрат) потрібно (1) мати висококваліфікованих співробітників юридичного відділу підприємства; (2) достатнє фінансування цієї служби; (3) розуміння керівництвом підприємства значення юридичного забезпечення усіх аспектів роботи підприємства і необхідності комплексної юридичної експертизи запланованих і здійснюваних підприємством дій під кутом зору їх відповідності вимогам національного і міжнародного законодавства.

Найбільші проблеми інтеграційного кооптування України у світове економічне співтовариство пов'язані з невідповідністю українського підприємництва високим екологічним стандартам країн ЄС та США. Це впливає як на зниження конкурентоздатності вітчизняної продукції, так і на зниження рівня комплексного забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта.

В зв'язку з цим головним завданням реалізації екологічної складової економічної безпеки сучасного вітчизняного підприємства є оптимізація дельти між витратами на забезпечення дотримання екологічних норм в технологічних процесах випуску продукції та витратами на адміністративні санкції за забруднення навколишнього середовища і втрати ринків країн з більш жорсткими нормами екологічного законодавства.

Роль інформаційної складової економічної безпеки підприємства в інтеграційних процесах займає провідне місце, оскільки сучасне суспільство багатьма вченими характеризується як інформаційне. Тому сьогодні значно зростає роль усіх напрямів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства: від аналізу інформаційного простору, в якому функціонує економічний суб'єкт і охорони комерційної таємниці до забезпечення безпеки електронних розрахунків підприємства та реалізованої ним E-commerce.

В умовах відкритості національних ринків агресивна наступальна політика транснаціональних корпорацій передбачає зростання недобросовісної конкуренції, промислового шпіонажу і навіть фізичного усунення осіб, що несуть будь-яку загрозу їх інтересам. В зв'язку з цим збільшується значення силової складової економічної безпеки, в межах якої особлива увага має приділятися фізичній безпеці співробітників підприємства (особливо керівників і провідних спеціалістів); охороні ексклюзивної техніки, технології та продукції; силовим аспектам інформаційної безпеки; силовій підтримці наступальної стратегії підприємства у зовнішньому середовищі.

Економічна безпека підприємства значною мірою визначається рівнем його конкурентоспроможності.

Особливо підкреслимо основний парадокс вітчизняної економіки: більшість підприємств є неконкурентоспроможними на світових ринках, однак не відчують конкуренції з боку іноземних підприємств і вважають основними конкурентами інші вітчизняні підприємства. На наш погляд, це відбувається завдяки тому, що лише невелика кількість вітчизняних підприємств здійснює зовнішньоекономічну діяльність, ще менша частка підприємств виробляє конкурентоспроможну на світових рівнях продукцію. Конкуренція на внутрішньому ринку є недостатнім стимулом для досягнення рівня конкурентоспроможності іноземних підприємств.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що невисока конкурентоспроможність більшості вітчизняних підприємств у порівнянні з іноземними фірмами спричинена наступними факторами: постійний брак достатньої кількості фінансових ресурсів для розвитку підприємства, модернізації його техніко-технологічної бази та зміцнення конкурентних переваг; здебільшого високий рівень енерго- та витратомісткості виробництва; низький рівень менеджменту, у сфері зовнішньоекономічної

діяльності зокрема; слабка протекціоністська політика держави на зовнішніх ринках.

Визначені фактори набувають особливої актуальності в інтеграційних процесах, оскільки не тільки знижують рівень економічної безпеки, але й призводять до негативних соціально-економічних наслідків: зменшення об'ємів виробництва продукції (послуг); зниження конкуренції та підвищення цін; зростання безробіття та сходження нанівець соціальної захищеності громадян; скорочення надходжень від податків; затухання підприємницької активності та підрив процесу демократизації суспільства.

Інтеграційні процеси України для багатьох підприємств (особливо малого та середнього бізнесу) даються непросто. В цілому 46,9% підприємств малого та середнього бізнесу впевнені у власній конкурентоспроможності в умовах європейської конкуренції.

На наш погляд, остання цифра є завищеною в зв'язку з відсутністю реального прогнозу рівня конкурентоспроможності підприємств в складніших економічних умовах. Більше того, за даними Васильцева Т.Г та Волошина В.І. досить незначним є рівень конкурентоспроможності малих та середніх підприємств, які здійснюють діяльність у таких галузях економіки, як: сільське господарство; промисловість; транспорт; колективні, громадські та особисті послуги [5]. Тому з великою долею вірогідності можна прогнозувати, що в умовах відкритості української економіки низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств може призвести до: скорочення вітчизняних підприємств; зниження обсягів ВВП, зменшення податкових надходжень, нівелювання інвестиційної привабливості та ділової активності суб'єктів господарювання, підвищення рівня безробіття.

Особливістю інтеграційного розвитку України можна вважати все більш зростаючу роль регіонів у цьому процесі. Тому формування системи

економічної безпеки підприємства неможливо без урахування стану розвитку, економічної структури, особливостей того чи іншого регіону.

Водночас дослідники виділяють низку загальних заходів, що мінімізують існуючі загрози для підприємств будь-якого регіону України. Так, названі вище автори, з думкою яких ми погоджуємося, акцентують увагу на скороченні кількості збиткових та сприянні створенню нових підприємств; підвищенні рівня доступності господарюючих суб'єктів регіонального рівня до фінансово-кредитних ресурсів; сприянні зниженню рівня енерго- та ресурсомісткості виробництва підприємств; елімінації регіональної залежності збуту продукції та просування її на зовнішні ринки; забезпеченні участі суб'єктів господарювання в поставках продукції (наданні послуг) для державних та регіональних потреб; залученні їх до виконання науково-технічних та соціально-економічних програм; сприянні підвищенню інвестиційної активності підприємств; переході регіональних підприємств на міжнародні стандарти якості; легалізації підприємств, які функціонують у тіньовому чи необлікованому секторах ринку; посиленні рівня безпеки та захищеності господарюючих суб'єктів від криміналітету та контролюючих структур [5].

Зовнішньоекономічна діяльність регіональних суб'єктів господарської діяльності зв'язана з популяризацією торгових марок та загального позитивного іміджу продукції конкурентоспроможних підприємств у інших регіонах України та за кордоном; зміцненням своїх конкурентних переваг на зовнішніх ринках збуту (за допомогою асоціативних підприємницьких структур, що грають роль посередника), розвитком транскордонного співробітництва та встановленням більш тісних інформаційних, виробничих, соціокультурних зв'язків із закордонними підприємствами.

Однім з магістральних напрямів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах європейської інтеграції України є

підвищення їх інвестиційної та інноваційної активності, випереджувальна реакція на процеси, що відбуваються на світовому ринку.

Інтеграційний розвиток України на шляху до світового економічного простору зумовлює як модерновий поступ, втілення інновацій, так і необхідність посилення рівня економічної безпеки усіх ієрархічних систем, їх модифікації у відповідності до сучасних умов господарювання. Для цього необхідна розробка комплексної системи оцінки рівня економічної безпеки, що орієнтована на показники, прийнятні для застосування у практичній діяльності суб'єкта господарської діяльності [21].

Система показників має відтворювати усі складові економічної безпеки і виявляти граничні точки небезпек, після перетину яких негативні зміни у діяльності підприємств стають, як правило, незворотними. Дефіцит висококваліфікованих спеціалістів, недостатній розвиток інфраструктури науково-технічної діяльності, повільна модернізація технологічних процесів і видів продукції спричиняє загрозу інноваційній безпеці як країни в цілому, так і усіх суб'єктів підприємницької діяльності.

Проблема ускладнюється фактом залежності українських підприємств від одноосібних постачальників певних стратегічних ресурсів та споживачів вагомих об'ємів вітчизняної продукції.

Сучасні умови господарювання базуються на новітніх підходах і методах, що передбачають функціонування розвиненої маркетингової служби, для якої важливим є не лише аналіз вітчизняних факторів підприємницького простору, але й дослідження глобальних тенденцій з метою прогнозування поведінки українських підприємств на світовому ринку.

Список використаних джерел та літератури

1. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Б. М. Андришкін, Ю. Я. Вовк, П. Д. Дудкін, та ін. Тернопіль : Терно-граф, 2008. 424 с.

2. Кириченко О. А., Алькема В. Г. Концептуальні засади формування системи економічної безпеки в умовах глобалізації // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 12 (114). С. 3-18.
3. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. К. : КНЕУ, 2001. 733 с.
4. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев, С. А. Єрохін, О. І. Захаров, П. Я. Пригунов та ін. К. : ІМБ Університету економіки та права «КРОК», 2010. 412 с.
5. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : НІСД, 2008. 360 с.,
6. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Б. М. Андрушкін, Ю. Я. Вовк, П. Д. Дудкін та ін. Тернопіль : Терно-граф, 2008. 424 с.
7. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке // Актуальні проблеми економіки. 2003. № 3. С. 12-19.
8. Штамбург Н. В. Особливості економічної безпеки підприємств машинобудівної галузі // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С. 425-432.
9. Попова О. Ю. Рівні забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств машинобудування [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2012. № 6. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_6_3.
10. Jason D., Caswell J., Salay E. The Effect of Stricter Foreign Regulations on Food Safety Levels in Developing Countries: A Study of Brazil // Review of Agricultural Economics. 2001. № 23(1) (Spring/Summer). P. 163-175.
11. Akerlof G. The Market for 'Lemons': Quality, Uncertainty and the Market Mechanisms // Quarterly Journal of Economics. 1970. № 84. P. 488-500.
12. Segerson K. Mandatory vs. Voluntary Approaches to Food Safety // Agribusiness. 1999. №15 (1). P. 53-70.
13. Roberts T. Food Safety: Features // USDA-ERS website, updated November 15, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ers.usda.gov/Emphases/SafeFood/features.htm
14. Golan E. Tracing the Costs and Benefits of Improvements in Food Safety / E. Golan, S. Vogel, P. Frenzen, K. Ralston // U.S. Dept. Agr., Econ. Res. Serv., AER-791, Nov. 2000.
15. Buzby, Jean C., Paul D. Frenzen, and Barbara Rasco. Product Liability and Microbial Foodborne Illness. U.S. Dept. Agr., Econ. Res. Serv., AER-799, Apr. 2001.
16. Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живки З. Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навчальний посібник. К. : Правова єдність, 2009. 544 с.
17. Ящук В. І. Економічна безпека підприємства ритейлу в умовах світової економічної інтеграції // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.13. С. 232-237.
18. Штамбург Н. В. Особливості економічної безпеки підприємств машинобудівної галузі // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С. 425-432.
19. Натрошвілі С. Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика : монографія / С. Г. Натрошвілі. К. : КНУТД, 2015. 320 с.
20. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання : навч. посібник / Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк ; за ред. проф. Л. І. Воротіної. К. : Вид-во Європ. Ун-ту, 2004. 308 с.
21. Білик Ю., Файчук О. Оцінка міжнародних переваг в умовах міжнародної економічної інтеграції (на прикладі сільського господарства України) // Економіка України. 2007. № 6. С. 69-76.

РОЗДІЛ 3
УПРАВЛІННЯ СКЛАДОВИМИ
СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ З МЕТОЮ МІНІМІЗАЦІЇ
МАКРОФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ

3.1 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

*БАБЕЦЬ Ірина Георгіївна, д.е.н., доцент,
професор кафедри міжнародних економічних відносин,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій,
м. Запоріжжя, Україна*

Загострення внутрішніх суперечностей та вплив зовнішніх деструктивних чинників обумовлюють низку проблем формування і реалізації ефективної бюджетної політики в Україні. Порухення принципів обґрунтованості, збалансованості, ефективності та результативності в процесі підготовки та затвердження державного бюджету призводить до неефективності застосовуваних інструментів та важелів механізму управління бюджетною безпекою України. Це проявляється через невиконання запланованих доходів державного бюджету, зростання обсягів зовнішніх запозичень для фінансування бюджетного дефіциту, скорочення видатків на соціальні програми. Необхідність подолання зазначених кризових явищ та зниження загроз у фінансовій сфері актуалізує дослідження механізму управління бюджетною безпекою держави, виявлення проблем його функціонування та визначення напрямів удосконалення основних елементів.

Бюджетна безпека визначається як «ступінь забезпечення фінансової стійкості держави та її спроможності розраховуватися з внутрішніми і зовнішніми кредиторами на основі оптимізації доходів і видатків державного й місцевих бюджетів як цільової функції інституціоналізації процесу макроекономічного бюджетування з метою максимального задоволення суспільних соціально-економічних потреб» [1, с. 4]. Таким чином, рівень бюджетної безпеки та ступінь відповідності її основних

показників оптимальним значенням або критеріальним обмеженням безпеки відображає ефективність бюджетної політики та фінансову спроможність держави забезпечувати соціально-економічний розвиток.

Бюджетна безпека є компонентою фінансової безпеки – складової економічної безпеки держави. З цієї точки зору, базовою дефініцією можемо вважати механізм реалізації економічної безпеки, який окреслює процес формування комплексу організаційно-управлінських заходів щодо створення умов реалізації основних положень Стратегії національної безпеки; передбачає розробку напрямів удосконалення концептуальної, законодавчої, нормативно-правової бази щодо забезпечення економічної безпеки, запровадження науково обґрунтованої системи оцінки та виміру економічної безпеки, формування ефективної державної та регіональної політики щодо скасування загроз національній безпеці, створення механізмів саморегуляції досягнення економічної безпеки [2, с. 8].

У той же час, механізм управління бюджетною безпекою функціонує в межах фінансового механізму, який являє собою «комплекс фінансових важелів і методів впливу на соціально-економічний розвиток добробуту населення та суспільства в цілому» і «базується на нормативно-правових положеннях і фінансовій інформації, що забезпечують оптимальне використання фінансів для досягнення поставлених цілей та завдань» [3, с. 60].

З позицій теорії безпеки, цікавим є окреслення сутності фінансового механізму з урахуванням його ефективності для економіки країни та здатності забезпечити досягнення відповідних національних інтересів, що покладене в основу структури механізму забезпечення фінансової безпеки. Цей механізм, згідно визначення І. С. Борисової, повинен передбачати вирішення широкого кола проблем, що стосуються формулювання критеріїв та принципів забезпечення фінансової безпеки, визначення пріоритетних національних інтересів у фінансовій сфері, здійснення

постійного відстеження факторів, які викликають загрозу фінансовій безпеці країни, а також вживання заходів щодо їх попередження та подолання [4].

Для глибшого розуміння сутності механізму управління бюджетною безпекою доцільно звернутися до поняття «бюджетний менеджмент», який М. Баглай та В. Білопольська визначають як сукупність взаємопов'язаних управлінських дій, прийомів, інструментів та методів, спрямованих на керування бюджетними ресурсами і відносинами, що виникають у процесі руху бюджетних коштів. Запропонований науковцями організаційно-економічний механізм вдосконалення бюджетного менеджменту включає такі основні підсистеми бюджетного механізму: бюджетне планування і прогнозування; бюджетний облік і аудит; бюджетний контроль; бюджетний моніторинг, діагностика і аналіз; збір і обробка інформаційної бази з бюджету; бюджетне регулювання [5]. Таким чином, важливе місце в системі покращення якості управління процесом бюджетування посідає інформаційна складова, яка дозволяє оцінити поточний стан і збалансованість бюджетних доходів і видатків та спрогнозувати майбутні результати виконання бюджету, а відтак – і оцінити відповідність його показників критеріям економічної безпеки.

Отже, можемо визначити механізм управління бюджетною безпекою держави як сукупність методів, інструментів, важелів і засобів впливу на формування доходів та розподілення видатків бюджету з метою їх оптимізації згідно критеріїв економічної безпеки. Відповідно, дія механізму управління бюджетною безпекою держави реалізується через бюджетне планування на основі програмно-цільового підходу до організації бюджетного процесу, вдосконалення процедур формування та прийняття бюджетів різних рівнів, оптимізацію державного боргу, посилення системи фінансового контролю за процесом розподілу і результатами використання бюджетних коштів. Параметри процесу

бюджетування на макрорівні обумовлені правовими нормами, фінансовими потоками та бюджетними ресурсами, інформаційним та інституціональним забезпеченням.

Основні чинники, які визначають рівень бюджетної безпеки держави, О. Деменюк та В. Глухова поділяють на дві групи. Перша група включає організаційно-правові чинники: правова база, рівень професіоналізму і ретельність розроблення бюджету, ступінь деталізації та прозорості бюджету при формуванні; надання пріоритетності певній бюджетній класифікації; ступінь досконалості системи бухгалтерського обліку виконання бюджету і кошторисів витрат бюджетних установ; своєчасність прийняття рішень щодо бюджетно-податкового регулювання; характер касового виконання бюджету; ступінь узгодження фінансово-економічних інтересів різних верств населення. До другої групи відносяться фінансово-економічні чинники: обсяг бюджету та ступінь його збалансованості; масштаби бюджетного фінансування; наявність чи відсутність бюджетних резервів; податкові пільги, що впливають на формування доходів бюджету; надання відтермінувань за платежами до державного та місцевого бюджетів [6, с. 20].

Відповідно до зазначених чинників виділяють складові елементи механізму управління бюджетною безпекою держави та його основні інструменти. Структура механізму забезпечення бюджетної безпеки держави, запропонована в [7, с. 26], відображає взаємозв'язок національних інтересів, внутрішніх і зовнішніх загроз та системи заходів щодо забезпечення бюджетної безпеки (фінансових, правових, інституційних, організаційних, інформаційних), які покладені в основу відповідних стратегічних документів.

Отже, механізм управління бюджетною безпекою держави будемо розглядати в контексті його основних сутнісних характеристик, які передбачають використання правових, фінансових, інформаційних,

організаційних інструментів та відповідних засобів для впливу на виявлені загрози з метою їх зниження чи усунення. При цьому головним завданням механізму є забезпечення реалізації національних економічних інтересів держави в частині створення фінансових передумов для соціально-економічного розвитку держави через розробку і реалізацію ефективної бюджетної політики, зниження чи усунення загроз, а також зменшення або ліквідацію суперечностей, внаслідок яких виникають ці загрози.

Вирішення суперечностей, нівелювання загроз та подолання їх наслідків здійснюється за допомогою інституціональних інструментів в межах механізму управління бюджетною безпекою, до яких відносяться:

1) правові норми (Конституція України, Бюджетний кодекс, Податковий кодекс, Закон України про Державний бюджет, закони, що регулюють бюджетні правовідносини, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, рішення про місцеві бюджети);

2) засоби, що забезпечують виконання формальних правил (бюджетні фонди, трансферти, дотації, субсидії, субвенції, податкові ставки та пільги, бюджетне вирівнювання та інші);

3) організації (загальнодержавні та регіональні органи державної влади, фінансові управління, Державна фіскальна служба (ДФС), фонди розвитку).

Механізм управління бюджетною безпекою функціонує в змінному зовнішньому середовищі, а тому, з огляду на вагомість негативних (в окремих випадках – руйнівних для економіки) наслідків неефективної роботи його елементів, виникає необхідність впровадження нових або удосконалення існуючих засобів регулювання бюджетних відносин в межах Концепції зміцнення бюджетної безпеки держави (рис.1).

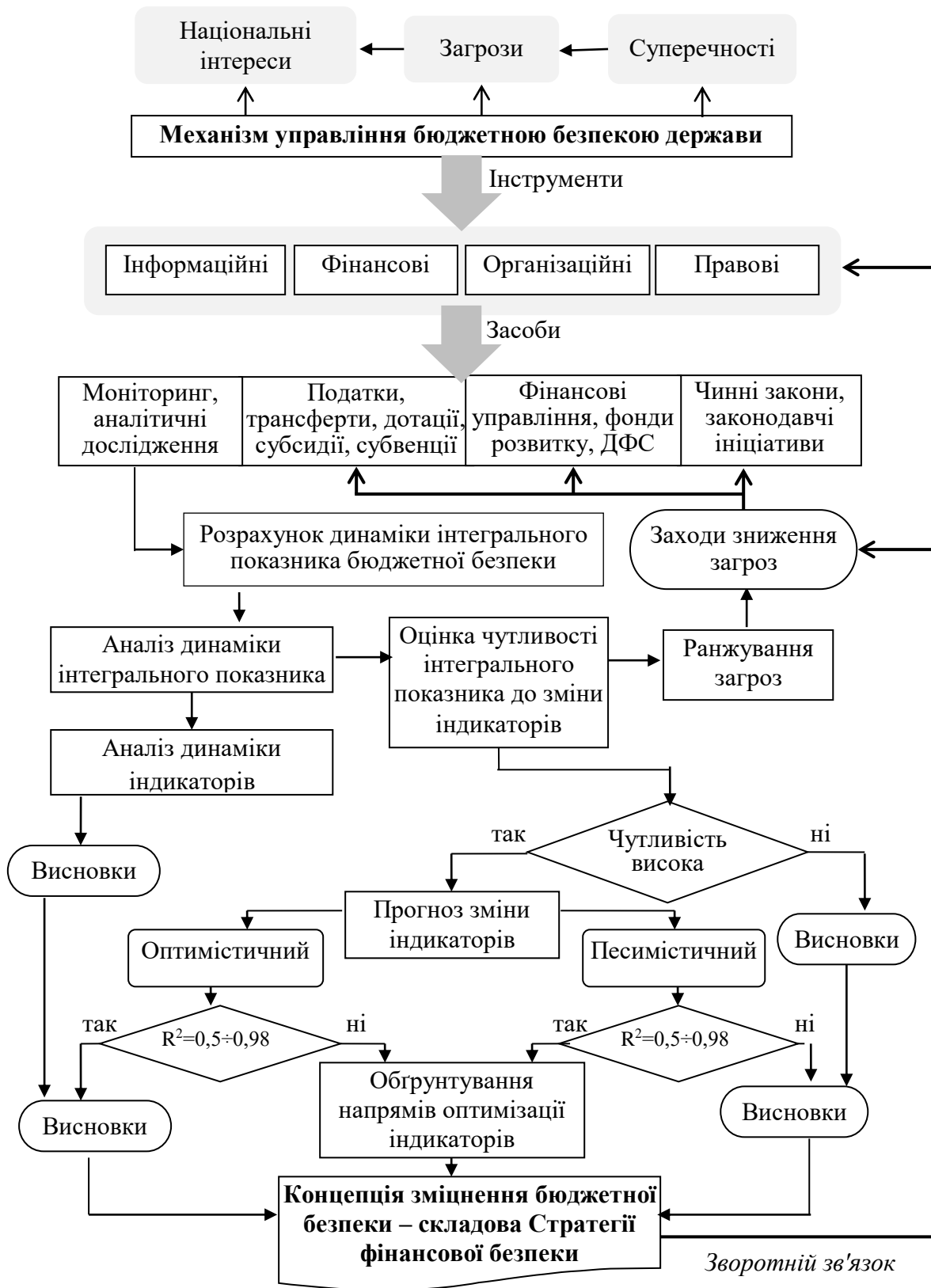

Рис. 1. Концептуальна схема удосконалення механізму управління бюджетною безпекою держави

З цієї точки зору, актуалізується роль інформаційних інструментів механізму управління бюджетною безпекою держави, які, згідно рисунку 1, дозволяють обґрунтувати напрями його удосконалення на основі: (1) проведення об'єктивного і багаторівневого моніторингу формування доходної та видаткової частин бюджету і своєчасного виявлення загроз його розбалансування чи невиконання; (2) результатів оцінювання рівня бюджетної безпеки держави та аналізу динаміки інтегрального показника; (3) ідентифікації найбільш впливових загроз бюджетній безпеці (ранжування загроз) за результатами оцінки чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів; (4) розробки прогнозних сценаріїв зміни найбільш важливих індикаторів та обґрунтування напрямів їх оптимізації згідно критеріїв економічної безпеки.

Важливим інформаційним інструментом удосконалення механізму управління бюджетною безпекою є аналітичні дослідження, які передбачають оцінку рівня бюджетної безпеки за допомогою індикативного методичного підходу, що складається з наступних етапів: формування множини індикаторів; визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального показника бюджетної безпеки.

Відповідно до вказаної послідовності проведення дослідження першим етапом є формування переліку індикаторів бюджетної безпеки та діагностика їх стану на основі порівняння фактичних (статистичних) значень показників з їх пороговими значеннями. Основним завданням цього етапу є наповнення бази даних вихідних показників, які забезпечать коректний розрахунок фактичних значень індикаторів, що характеризують бюджетну безпеку з врахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на формування доходної та розподіл видаткової частин бюджету.

Сформуємо перелік індикаторів бюджетної безпеки, ґрунтуючись на методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, в якій пропонується відповідний набір показників (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори та порогові значення бюджетної безпеки держави

№ з/п	Індикатор	Порогове значення (х) опт
1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	не більше 30
2	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
4	Відношення дефіциту (профіциту) торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 15
6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 20

Джерело: [8]

З точки зору оцінки ефективності бюджетної політики та її спроможності забезпечити стабільність джерел доходів бюджету і повноту їх надходжень, цей перелік індикаторів доцільно доповнити показником «тінізації» економіки, що певною мірою характеризує дотримання податкової дисципліни. За оцінками фахівців, граничне значення цього показника, при якому відчутно знижується ефективність регулювання економіки, стабільність державного бюджету та потенціал реформування фінансової системи, дорівнює 40% від ВВП [9, с. 18].

Отже, при проведенні досліджень використовуються порогові значення показників бюджетної безпеки – граничні критерії, недотримання яких порушує збалансованість бюджету, утруднює формування його доходної частини, перешкоджає нормальному розвитку різних сфер життєдіяльності внаслідок неефективного розподілу видатків. Зазначені величини виступають важливим інструментом системного аналізу, прогнозування та бюджетного планування. Наближення фактичних

значень індикаторів до граничних величин сигналізує про зростання загроз бюджетній безпеці, а їх перевищення – про входження в передкризову та кризову зони, залежно від рівня небезпеки.

Проте, порівняння фактичних значень індикаторів з граничними та проведення на цій основі аналізу результативності бюджетної політики не дозволяють повною мірою оцінити рівень загроз та визначити неефективні ланки механізму управління бюджетною безпекою. Тому, результати зазначених досліджень повинні доповнюватися розрахунком інтегрального показника бюджетної безпеки держави згідно методичного підходу, який базується на теорії «адитивної цінності» і дозволяє визначити цінність цілого як суму цінностей його складових [8]. Якщо x_{ij} – деякі фактичні показники, $j=1, \dots, m$; $i=1, \dots, n$, які в сукупності характеризують бюджетну сферу, то інтегральний показник бюджетної безпеки має вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го індикатора в інтегральний показник бюджетної безпеки; z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} [8].

Інтегральний показник бюджетної безпеки прямує до 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних, значень, і близький до 0, коли значення всіх показників «найгірші» з точки зору відповідності критеріям безпеки.

Важливим етапом розрахунків є перехід від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1. При цьому, з метою забезпечення однакової інформаційної спрямованості, показники поділяють на стимулятори та дестимулятори. Відповідно, для отримання нормалізованих значень фактичних показників бюджетної безпеки застосуємо методичний підхід, обґрунтований А. Сухоруковим та

Ю. Харазішвілі, при якому для показників-стимуляторів як нормувальне значення обирається максимальне значення показника, а для показників-дестимуляторів – мінімальне значення за досліджуваний період [10, с. 16].

Для визначення вагових коефіцієнтів (a_i) згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки України [8] використовується модель головних компонент, у якій зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується як лінійна комбінація:

$$Y_i = \sum_j^m c_{ij} \cdot G_j, \quad (2)$$

де Y_i – стандартизовані значення i -ої ознаки з одиничними дисперсіями, сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ; c_{ij} – внесок j -ої компоненти в сумарну дисперсію множини показників i -ої сфери.

Компоненти G_j визначаються згідно лінійної залежності:

$$G_j = \sum_i^m d_{ij} \cdot x_{ij}, \quad (3)$$

де d_{ij} – факторні навантаження; x_{ij} – вхідні дані.

Вагові коефіцієнти a_i розраховуються за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} \cdot |d_{ij}|}{\sum_j^m c_{ij} \cdot |d_{ij}|}. \quad (4)$$

Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою програми «Статистика» (модуль «Факторний аналіз») і передбачає: розрахунок кореляційної матриці; виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; ідентифікацію головних компонент.

Оцінку ступеня впливу окремої загрози на інтегральний показник бюджетної безпеки необхідно проводити з метою виокремлення найбільш небезпечних з них та розроблення заходів щодо їх усунення чи мінімізації впливу. Методологія дослідження динамічних процесів в економічній системі та визначення чутливості параметрів на виході до зміни вхідних

параметрів системи, розроблена Ю. Харазішвілі [11, с. 115], передбачає використання коефіцієнта чутливості, що визначається як вплив відхилення незалежної змінної Δx_i на залежну змінну y :

$$U(t, x_i) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{y(t, x_{i,0} + \Delta x_i) - y(t, x_{i,0})}{\Delta x_i} = \frac{dy(t, x_{i,0})}{dx_{i,0}} \approx \frac{\Delta y(t, x_{i,0})}{\Delta x_{i,0}}. \quad (5)$$

Формула (5) дозволяє визначити точкову еластичність як граничне значення дугової еластичності за умови, що приріст фактора x прямує до нуля. Для уникнення неточностей і збільшення ступеня вірогідності результатів розрахунку чутливості інтегрального показника бюджетної безпеки до впливу кожної окремої загрози доцільно використати коефіцієнт дугової еластичності, який визначає процентну зміну функції під впливом процентної зміни аргументу:

$$E(y_{i,x_i}) = \frac{\Delta y_i}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{y_i}. \quad (6)$$

Інтегральний показник бюджетної безпеки (I_B) упродовж досліджуваного інтервалу часу є функцією від множини індикаторів (x_i):

$$I_B(t, x_i) = f(x_1, x_2, \dots, x_i). \quad (7)$$

Використовуючи функціональну залежність інтегрального показника бюджетної безпеки від множини індикаторів, вплив кожної із загроз визначаємо через коефіцієнт чутливості (еластичності) в рік t на основі підходу, викладеного в [12], за формулою:

$$K_{\psi} = \frac{\Delta I_B}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{I_B}, \quad (8)$$

де ΔI_B – різниця між фактичним значенням інтегрального показника бюджетної безпеки і його значенням після зміни фактичного значення індикатора на 1%; Δx_i – величина зміни фактичного значення індикатора у відсотках; x_i – фактичне (початкове) значення індикатора; I_B – фактичне (початкове) значення інтегрального показника бюджетної безпеки.

З метою кількісної оцінки стану бюджетної безпеки України застосуємо індикативний метод та розрахуємо інтегральний показник бюджетної безпеки, використовуючи наведену вище методику. Всі індикатори бюджетної безпеки розглядаємо як дестимулятори, оскільки перевищення ними порогових значень і подальше зростання призводить до погіршення стану безпеки. Відповідно, в якості нормувального значення обираємо мінімальне значення показника за період 2006-2017 рр. Нормалізовані значення індикаторів та інтегральний показник бюджетної безпеки подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники стану бюджетної безпеки України у 2006-2017 рр.

Рік	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Відношення дефіциту держбюджету до ВВП, %	Відношення обсягу трансфер-тів з державного бюджету до ВВП, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Рівень "тінізації" економіки, % до ВВП	Відношення дефіциту торг.балансу до заг.обсягу зовн.торг., %	Частка зовнішніх запозичень у структурі джерел фінансування дефіциту бюджету, %	Інтегральний показник бюджетної безпеки
2006	1,000	1,000	0,963	0,429	0,993	0,597	0,244	0,834
2007	0,751	0,500	1,000	0,712	1,000	0,296	0,436	0,699
2008	0,746	0,538	0,839	1,000	0,926	0,226	1,000	0,728
2009	0,716	0,179	0,881	0,214	0,800	0,998	0,403	0,633
2010	0,716	0,125	0,788	0,240	0,758	0,634	0,448	0,562
2011	0,756	0,389	0,684	0,192	0,847	0,327	0,622	0,584
2012	0,720	0,184	0,591	0,159	0,847	0,231	0,548	0,507
2013	0,753	0,159	0,650	0,128	0,823	0,203	0,575	0,511
2014	0,787	0,143	0,627	0,088	0,686	0,508	0,628	0,530
2015	0,696	0,304	0,598	0,108	0,613	0,731	0,303	0,526
2016	0,692	0,241	0,634	0,135	0,671	0,270	0,388	0,478
2017	0,670	0,438	0,570	0,139	0,778	0,239	0,336	0,507
Вагові коеф.	0,231	0,168	0,146	0,086	0,162	0,129	0,077	-
Коеф. чутлив.	0,308	0,147	0,166	0,024	0,251	0,060	0,051	-

Розраховано автором за: [13-17]

Динаміка інтегрального індексу (табл. 2) свідчить про погіршення стану бюджетної безпеки України в довгостроковому періоді: інтегральний показник знизився з 0,834 у 2006 р. до 0,507 у 2017 р. При цьому відзначимо підвищення рівня бюджетної безпеки у короткостроковому періоді, про що свідчить зростання інтегрального показника у 2017 р. порівняно з попереднім роком. Аналізуючи зміну нормалізованих значень індикаторів, можемо припустити, що покращення стану бюджетної безпеки у 2017 р. відбулося в основному за рахунок підвищення відповідності критеріям безпеки таких індикаторів, як відношення дефіциту державного бюджету до ВВП та рівень «тінізації» економіки.

Так, у 2017 р. дефіцит державного бюджету скоротився майже удвічі порівняно з 2016 р. (з 70130,2 млн грн до 47849,6 млн грн [13]), що свідчить про зниження загроз незбалансованості бюджету і зменшення необхідності зовнішніх запозичень для фінансування бюджетного дефіциту. Рівень «тінізації» економіки знизився з 43% до 37%, що характеризує послаблення загроз для формування доходної частини бюджету в результаті покращення податкової дисципліни. Зменшення рівня «тіньової» економіки відбулося завдяки: зниженню ЄСВ (відрахування до Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування) з 41% до 22%; зростанню реальної заробітної плати, яка за підсумком I кварталу 2017 р. зросла на 19,3% до відповідного періоду 2016 р.; впровадженню системи електронних закупівель ProZorro [18].

Разом з тим, погіршення значень окремих індикаторів бюджетної безпеки свідчить про посилення відповідних загроз. Наприклад, зростання рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет з 33,1% у 2016 р. до 34,2% у 2017 р. є наслідком перевищення темпів росту доходів бюджету над темпами росту ВВП, тобто посилюється загроза зростання заборгованості держави. Збільшення показника відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі з 6,56% до

7,4% відображає загрози валютній безпеці (у зв'язку із недостатніми обсягами надходження в країну валютних коштів) та зовнішньоекономічній безпеці (внаслідок неефективної структури зовнішньої торгівлі та низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зарубіжних ринках).

Визначення загроз, які найбільше впливають на рівень бюджетної безпеки, проведемо з використанням функціональної залежності інтегрального показника від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент в програмі «Статистика», розрахуємо коефіцієнт чутливості (еластичності) у 2017 р. згідно формули (8).

Результати розрахунку коефіцієнта чутливості (табл. 2) доводять, що інтегральний показник бюджетної безпеки є найбільш чутливим до зміни рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет ($K_{\text{ч}}=0,308$), рівня «тінізації» економіки ($K_{\text{ч}}=0,251$), відношення обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП ($K_{\text{ч}}=0,166$) та відношення дефіциту державного бюджету до ВВП ($K_{\text{ч}}=0,147$). Отже, результати розрахунку коефіцієнтів чутливості підтвердили попереднє припущення, що на підвищення рівня бюджетної безпеки України у 2017 р. істотно вплинуло покращення показників, які визначаються рівнем «тіньової» економіки та дефіцитом державного бюджету.

Водночас, покращення стану бюджетної безпеки у 2017 р. значною мірою стримувалося негативним впливом збільшення рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет, оскільки зростання цього показника на 1% призводить до зниження інтегрального показника на 0,308% за інших рівних умов. Збільшення відношення обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП з 8,2% до 9,13% також не сприяло зміцненню бюджетної безпеки у 2017 р., оскільки зростання цього індикатора на 1% призводить до зниження інтегрального показника на 0,166%.

За результатами розрахунку коефіцієнта чутливості інтегрального показника бюджетної безпеки до зміни індикаторів проводимо ранжування загроз від найбільш небезпечних до загроз з найменшим впливом (табл. 3).

Таблиця 3

Рейтинг загроз бюджетній безпеці України

Рангове місце	Індикатор	Загрози	Вплив на рівень бюджетної безпеки
1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	Неефективний розподіл видатків бюджету, низький рівень бюджетної дисципліни, розбалансування системи державних фінансів	Критичний
2	Рівень «тінізації» економіки	Значний обсяг нерегульованої грошової маси в обігу, недоотримання надходжень до бюджету, погіршення фіскальної дисципліни	Критичний
3	Відношення обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП	Неефективне використання коштів в регіонах, надмірна централізація повноважень, поглиблення регіональних диспропорцій	Істотний
4	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП	Розбалансованість бюджетних доходів і видатків, залежність від зовнішніх і внутрішніх запозичень	Істотний
5	Відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі	Дефіцит платіжного балансу, скорочення валютних надходжень, нарощування зовнішнього боргу	Неістотний
6	Частка зовнішніх запозичень у структурі джерел фінансування дефіциту бюджету	Зростання зовнішнього боргу, узалежнення від співпраці з міжнародними фінансовими організаціями	Неістотний
7	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	Зменшення фінансування соціальних та інших видатків бюджету, збільшення заборгованості	Слабкий

Розроблено автором

З точки зору окреслення напрямів удосконалення механізму управління бюджетною безпекою важливим аналітичним інструментом є

розробка прогнозних сценаріїв зміни індикаторів, що найбільше впливають на рівень бюджетної безпеки України. Для прогнозування застосуємо екстраполяцію тренда на основі інтерполяції функції зміни відповідного індикатора за 2006-2017 рр. При цьому врахуємо, що методи автопрогнозу, засновані на аналізі часових рядів, екстраполують ряд значень на основі інформації, що міститься в цьому ряді, тому такий прогноз є ефективним лише в коротко- чи середньостроковій перспективі. Відповідно, можемо розробити прогнозні сценарії зміни індикаторів на три роки (з 2018 р. по 2020 р.).

Найбільш загрозовою для бюджетної безпеки України є зміна перерозподілу ВВП через зведений бюджет, а саме – перевищення цим показником граничного значення (30%), що спостерігаємо майже упродовж всього періоду дослідження, за винятком 2006 р. і 2014 р., коли фактичне значення індикатора дорівнювало 22,9% і 29,1% відповідно. Значення показника перерозподілу ВВП через бюджет в Україні знаходиться на рівні розвинених країн, що, за оцінками фахівців, означає серйозну загрозу для вітчизняної економіки, пов'язану з можливістю неефективного використання бюджетних коштів і великою залежністю українського бізнесу від перерозподілу фінансових ресурсів держави [19, с. 52-53].

Песимістичний сценарій зміни рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет є найбільш ймовірним ($R^2=0,57$) згідно логарифмічної функції (рис. 2), за яким у 2010 р. очікується незначне зниження показника до 33,8%. Разом з тим, згідно оптимістичного сценарію з дещо нижчою ймовірністю ($R^2=0,45$) цей індикатор у 2020 р. досягне значення 31,7%, що також не відповідає критеріям безпеки. Основними чинниками, які обумовлюють реалізацію песимістичного сценарію, є високий рівень державних видатків за їх низької ефективності, уповільнення структурних

галузевих реформ, що обумовлює високий рівень державних видатків, а також низький рівень податкової дисципліни та істотна залежність великих підприємств від перерозподілу публічних фінансів.

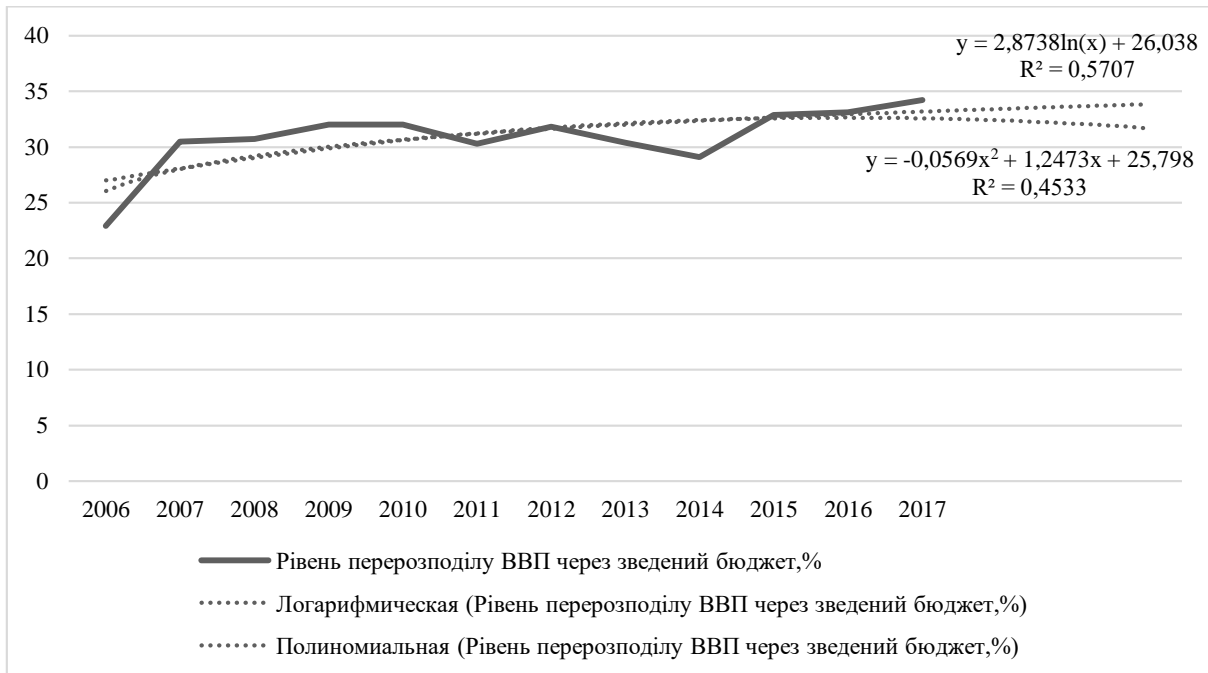

Рис. 2. Динаміка і прогноз показника «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України» у 2006-2017 рр.

Розраховано автором за [13-17].

Зважаючи на найвищу чутливість інтегрального показника до зміни рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, найголовнішим напрямом удосконалення механізму управління бюджетною безпекою є розробка низки заходів з метою зниження значення цього індикатора до граничної межі. При цьому зауважимо, що спадна динаміка індикатора має низьку ймовірність реалізації без запровадження інструментів для оптимізації і підвищення ефективності перерозподілу ВВП через суспільний сектор економіки в умовах діючого інституціонального забезпечення.

Інституційні зміни повинні передбачати, насамперед, підвищення ефективності розподілу видаткової частини бюджету. Як зазначають Міщенко Д. та Міщенко Л., органами державної влади останніми роками

було здійснено низку заходів спрямованих на удосконалення механізму управління бюджетними видатками. У зв'язку із обмеженістю бюджетних ресурсів проводилася політика фіскальної консолідації, а бюджетні кошти в першу чергу спрямовувалися на підвищення обороноздатності держави, своєчасні виплати за борговими зобов'язаннями, фінансування соціальних функцій за принципом забезпечення жорсткої економії бюджетних коштів [20].

Проте, як видно зі зростаючої динаміки рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет (рис. 2), вжиті заходи виявилися недостатніми для позитивних змін. У зв'язку з цим, звернемо увагу на загострення загроз, пов'язаних із підвищенням рівня «тінізації» економіки, оскільки зростання цього показника на 1% призведе до зниження інтегрального показника бюджетної безпеки України на 0,251% за інших рівних умов. Саме тому удосконалення механізму управління бюджетною безпекою держави, окрім оптимізації розподілу видатків, повинно включати заходи з коригування фіскальних інструментів та посилення податкової дисципліни. При цьому варто наголосити, що не йдеться про посилення податкового тиску на підприємства, а навпаки – про його зниження, що сприятиме виходу значної кількості суб'єктів господарської діяльності із «тіньової» сфери, але лише за умови жорсткої відповідальності за порушення ними податкового законодавства.

З цієї точки зору важливою підсистемою механізму управління бюджетною безпекою є бюджетний контроль, удосконалення якого М. Баглай та В. Білопольська вбачають в оптимізації розподілу завдань між контролюючими органами з метою уникнення дублювання повноважень, посиленні відповідальності за здійснення бюджетних правопорушень, чіткому окресленні поняття «бюджетного правопорушення» у законодавстві України з метою усунення

багатозначності його трактування розпорядниками бюджетних коштів, запровадженні попереднього контролю на етапі прийняття управлінських рішень щодо фінансових ресурсів [5].

Виходячи з результатів проведеної оцінки найбільш впливових чинників бюджетної безпеки, звернемо увагу, що посилення бюджетного контролю актуальне не лише з точки зору оптимізації управління видатками, а й для виконання доходної частини бюджету. Так, у Польщі завдяки проведенню комплексу заходів вдалося істотно зменшити дефіцит державного бюджету в 2017 р. (із запланованих 60 млрд до 25,4 млрд злотих [21]) за рахунок перевиконання доходної частини бюджету в результаті зростання обсягів сплати ПДВ (156,8 млрд злотих), які перевищили заплановані надходження податку на 9,3% [22].

Проведене урядом Польщі «ущільнення» податкової системи полягало у впровадженні низки законодавчих змін щодо процедури сплати податків, управління податковими органами, удосконалення правових норм стосовно невідворотності покарання за правопорушення у податковій сфері та зниження податкової злочинності. Жорсткішою стала відповідальність за порушення податкового законодавства. Перелік податкових злочинів доповнено такими, що передбачають значний термін позбавлення волі за видачу фіктивних рахунків-фактур та підроблення або перероблення рахунків-фактур з метою їх використання як справжніх. Відбулося повернення штрафів за несумлінне врегулювання платежів по ПДВ, які передбачають нарахування додаткового зобов'язання у розмірі 20%, 30% і 100% [23].

Водночас, податкова реформа в Польщі передбачила з 1 січня 2017 р. зниження ставки податку на доходи з 19% до 15% для підприємств (юридичних осіб), які мають річні надходження від продажу товарів чи надання послуг не більше 1,2 млн євро (таких платників податку в Польщі налічується близько 393 тис. [24]). В результаті за 9 місяців 2017 р.

державним бюджетом було отримано надходжень від сплати податку на дохід на 12,6% (близько 2,5 млрд злотих) більше ніж за аналогічний період попереднього року [25]. За період з січня по травень 2018 р. надходження податку на дохід зросли на 16,4% (2,4 млрд злотих) порівняно з тим же періодом 2017 р. [26] Зниження ставки податку відбувалося одночасно з удосконаленням роботи національної податкової адміністрації, впровадженням заходів щодо запобігання трансфертному ціноутворенню, боротьбою з відмиванням «брудних коштів», проведенням переговорів щодо оподаткування торгових центрів, комерційних офісних будівель, багатопверхових магазинів, які зазвичай належать іноземним організаціям.

Отже, в Україні для зміцнення бюджетної безпеки можна використати позитивний досвід удосконалення податкової системи Польщі, яке ґрунтується на посиленні податкової дисципліни та контролю за її дотриманням і забезпечується одночасним впровадженням інституціональних, технічних та організаційних інновацій. Разом із жорсткішими санкціями за порушення порядку сплати податків та податкові злочини доцільно знижувати податковий тиск на підприємства за рахунок зменшення ставки податку на прибуток. Такі заходи не лише сприяють виконання доходної частини бюджету, а й забезпечують економічне зростання в довгостроковій перспективі.

Результати проведеного дослідження дозволяють визначити напрями удосконалення механізму управління бюджетною безпекою України. Насамперед, доцільно розширювати інформаційні інструменти для отримання достовірних даних і результатів аналітичних досліджень, що дозволить на основі моніторингу бюджетних процесів оцінювати не лише рівень бюджетної безпеки, а й визначати найвагоміші чинники безпеки та найбільш небезпечні загрози, аналізувати прогностичну динаміку індикаторів бюджетної безпеки та моделювати можливі сценарії їх зміни.

По-друге, найбільш вагомим чинником бюджетної безпеки України є рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, невідповідність якого критеріям безпеки свідчить про загострення таких загроз, як неефективний розподіл видатків бюджету, низький рівень бюджетної дисципліни, розбалансування системи державних фінансів. Відповідно, основними заходами, спрямованими на зниження обсягів фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через публічний сектор економіки, визначимо такі: оптимізація видаткової частини бюджету, підвищення ефективності фінансування державних програм, жорсткий контроль за витрачанням бюджетних коштів. Ця система заходів буде дієвою лише за умови посилення відповідальності та невідворотності покарання державних службовців за розкрадання і нецільове використання бюджетних коштів.

По-третє, значний вплив рівня «тінізації» економіки на стан бюджетної безпеки України, як основна загроза формуванню доходної частини державного бюджету, обумовлює необхідність удосконалення фіскальних інструментів як в частині зниження податкового тиску на підприємства, так і посилення податкової дисципліни. З цієї точки зору, доцільним є зниження ставки ПДВ на споживчі товари (наприклад, продукти харчування, текстиль) та ставки податку на прибуток, що дозволить в середньо- та довгостроковій перспективі збільшити податкові надходження до бюджету за рахунок: (1) підвищення активності споживачів і збільшення обсягів реалізованої продукції; (2) легалізації доходів значної кількості підприємств; (3) збільшення кількості платників податків в результаті створення сприятливих умов для розвитку бізнесу.

При цьому, необхідно забезпечити невідворотність покарання для всіх без винятку порушників податкової дисципліни, а також передбачити кримінальну відповідальність. Очевидно, що удосконалення фіскальних інструментів можливе лише за умови розвитку інформаційної складової

механізму управління бюджетною безпекою в частині впровадження технічних інновацій (електронний документообіг, електронний сервіс та здійснення електронних перевірок), які забезпечать дієвий контроль за процесом сплати податків та сприятимуть виявленню порушень у цій сфері.

Список використаних джерел та літератури

1. Ковпак О.В. Інституціональні інструменти зміцнення бюджетної безпеки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2018.
2. Приходько В.П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 15. С. 6-8.
3. Тимошик Н.С. Вдосконалення механізмів регулювання фінансово-економічного забезпечення сталого розвитку економіки України. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21287/2/SSEP_2016_Timoshik_N_S-Vdoskonalennia_mekhanizmv_59-67.pdf.
4. Борисова І.С. Механізм та система забезпечення фінансової безпеки держави. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/242.pdf>.
5. Баглай М., Білопольська В. Бюджетний менеджмент в Україні: проблеми і пропозиції щодо їх вирішення. URL: jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/1415/1444.
6. Деменюк О., Глухова В. Бюджетна безпека України як складова фінансової: стан та перспективи. Наука й економіка. Фінансова система. 2010. №1 (17). С. 19-23.
7. Bondaruk T. G., Bondaruk I. S., Bondaruk O. S. Conceptual basis of mechanism of ensuring budget security. Науковий вісник Полісся. 2017. № 3 (11), ч. 1. С. 21-28.
8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
9. Власюк О.С. Тіньова економіка та її вплив на безпеку сектору державних фінансів. Фінанси України. 2013. №6. С. 18-25.
10. Сухоруков А., Харазішвілі Ю. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2011. №4. С. 13-32.
11. Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: монографія. К.: Поліграф Консалтинг, 2007. 321 с.
12. Кибиткин А.И., Скотаренко О.В. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы. Вестник МГТУ. 2010. №1. С. 22-26.
13. Виконання державного бюджету України з 2008 по 2018 рр. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.
14. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2007 рік. URL: <http://www.ibser.org.ua>.
15. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2009 рік. URL: <http://www.ibser.org.ua>.
16. Бюджет та економіка. Основні тенденції 2008 р. URL: <http://www.ibser.org.ua/news/472/>.
17. Зведені національні рахунки України за 2006-2017 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. 40% діяльності українців заховано в сутінках. Чому тіньова економіка - це не так вже й страшно. URL: https://espresso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika.

19. Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І. Оцінювання рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 4. С. 45-57.

20. Міщенко Д.А., Міщенко Л.О. Удосконалення механізму управління бюджетними видатками в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1043>.

21. Szacunkowe wykonanie budżetu państwa w 2017 r. URL: <https://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/wiadomosci/komunikaty>.

22. Dochody i deficyt budżetu państwa w 2017 r. URL: <https://www.parkiet.com/Gospodarka-Kraj/301319845-Dochody-i-deficyt-budzetu-panstwa-w-2017-r.html>.

23. Uszczelnianie podatków. Co już działa, co wejdzie w życie. URL: <http://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1073172,uszczelnianie-podatkow-vat.html>.

24. Obniżenie stawki CIT w 2017 r. URL: <http://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1006841,stawka-cit-2017.html>.

25. MF: Dochody z VAT wzrosły o 23,3% r/r, z CIT - o 12,6% r/r w I-IX 2017. URL: <https://www.money.pl/gielda/wiadomosci/artykul/mf-dochody-z-vat-wzrosly-o-23-3-r-r-z-cit,1,0,2383361.html>.

26. Podatki 2018: Wpływy z VAT wzrosły tylko o 2,8 proc. URL: https://www.podatki.biz/artykuly/podatki-2018-wplywy-z-vat-wzrosly-tylko-o-28-proc_16_38345.htm.

3.2 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІНДУСТРІЇ-4.0 І ПЛАНУ МАРШАЛА

***ВОЙТКО Сергій Васильович**, д.е.н., професор,*

*кафедра міжнародної економіки
НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського»,*

м. Київ, Україна

***ЗАНОРА Володимир Олександрович**, к.е.н., старший викладач,*

кафедра менеджменту та економічної безпеки,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна

Концептуальні засади розвитку Індустрії-4.0 (Industry-4.0), як нової промислової революції, почали формуватися у Німеччині у 2011 році за ініціативи групи бізнесменів і вчених під керівництвом Ч. Грифдстаффа (компанія Siemens PLM Software). По суті, бізнес-модель Індустрії-4.0 визначає принципово новий засіб підвищення рівня конкурентоспроможності промислових підприємств, який використовує інтеграцію кібер-фізичних систем («Cyber-physical system» /CPS/) у виробничі процеси та у функціонування продукції. Загалом, інтеграція машин і людської праці разом з підключенням цих машин і продукції до інтернету надає змогу створювати мережі машин і сервіс-центрів, збирати значні обсяги інформації про сам процес виробництва та особливості експлуатації кожного виробу. У перспективі зазначене надасть виробникам інформацію про весь життєвий цикл продукту, що, у свою чергу, зменшить кількість недоліків, помилок і браку при подальшому виробництві.

Наразі, поряд з класичними світовими трендами у промисловості та сфері послуг набувають розвитку й новітні, такі як IoT («інтернет речей»), Big Data («великі дані»), Cloud computing («хмарні обчислення»), Wireless Communication («бездротові технології»), Smart City («розумне місто»), Remote & mobile access («віддалений та мобільний доступ»), 3D printing («тривимірний друк»). Зазначене породило Smart (або Digital Factory («розумна фабрика»)), загальну цифровізацію (Digitalization), а в підсумку цифрову економіку (Digital Economy). На сьогодні платформа Індустрії-4.0 стосується технологій у виробництві, тобто певних промислових секторів. Здійснюється поступове об'єднання тисяч компаній навколо напрямів досліджень, інноваційної діяльності та навчання у сфері високих технологій.

Поступове проникнення цифрових технологій, поширення автоматизації та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всі сфери суспільного та приватного життя розпочалась ще у ХХ столітті. Початок ХХІ століття відзначився горизонтальною та вертикальною інтеграцією ІКТ, конвергенцією технологій та додатків, створення кібернетичних систем і штучного інтелекту. Зазначене зумовило зміну бізнес-моделі та способів ведення бізнесу після глобальної економічної кризи 2008 року. Індикатором цього є зміна ринкової вартості компаній. Натепер у ТОП-10 за капіталізацією входять ІКТ компанії, потіснивши промислові гіганти нафто-газового комплексу, автомобільні компанії та виробників напоїв.

Industry-4.0 чи «4-а промислова революція» поступово стане загально вживаним терміном, а також бізнес-моделлю. Термінологія буде стосуватися і технологій, і суспільства. До речі, 'industry' у перекладі на українську означає «галузь», а 'industrial' – «промислове виробництво». Тут є лінгвістична плутанина, хоча практика введення запозичених слів в українську мову показує, що згодом термін сприйматиметься комплексно,

що дозволить уникнути непорозуміння. До речі, варто розрізняти «4-ту промислову революцію», як якісну зміну технологічних процесів, і Industry-4.0 як комплексне поняття, яке містить як цю зміну процесів, так і новітні технології та моделі виробництва в сучасній промисловості. Доречно зауважити, що ключовими сферами революційних змін є інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data), а саме аналітика великих масивів даних (Data Driven Decision), пряма взаємодія машин (Connected machines), штучний інтелект (Artificial Intelligence).

Клаус Шваб (Klaus Schwab) – засновник та голова Всесвітнього економічного форуму у статті «The Fourth industrial revolution: what it means and how to respond», належним чином описав переваги масової цифровізації (Digitalization) поруч з новими викликами для суспільства [1]. Автор виділив такі переваги: 1) експоненціальне зростання інновацій (це стосується їх швидкості, обсягу та їхнього впливу, що відображається в ефективності, продуктивності та скороченні витрат; 2) зростання обсягу даних і можливостей їх використання для генерації нових технологій, об'єднуючи зусилля розробників і користувачів; 3) розвиток штучного інтелекту.

З врахуванням вищезазначеного констатуємо, що Industry-4.0 – це різновид виробництва з орієнтацією на поєднання виробничих процесів і окремих етапів життєвого циклу продукту з інтернетом на основі технології «інтернет речей». Науковцями виділено три основні тренди промислового розвитку: 1) «діджиталізації» виробничих процесів; 2) використання нових матеріалів; 3) розумні середовища [2]. Отже, Industry-4.0 базується на інтеграції виробничих процесів, життєвого циклу продукту, етапу експлуатації через комп'ютеризовані пристрої та інтернет. Зазначене формує нові ринки, пропозиції та попит новітніх товарів і сервісів, нові сервіс-центри.

Стосовно виробничої бази Industry-4.0, то варто розглянути принципово новий напрям проектування так званих «розумних фабрик», наприклад, гігафабрика «Тесла Моторс». Особливостями таких фабрик є модульна структура, основними модулями яких є технологія «інтернет речей», штучний інтелект, кібер-фізичні системи. Структурно ці модулі взаємодіють таким чином, що у результаті проектування структури створюється певна віртуальна схема фізичного середовища, яке містить як виробничі процеси, так і місце експлуатації продукту. Ця взаємодія постійно формує Big Data, обробка яких надає особам, що приймають рішення, всю необхідну інформацію для виробництва конкурентоспроможного продукту. Як правило, ці рішення децентралізовані, а у багатьох випадках навіть не потребують вручення персоналу. Розумні фабрики спроможні керувати досить складними виробничими процесами. А у виробничих процесах все більше використовується автоматизація, роботизація та модульність.

Така модульна структура, що заснована на концептуальних засадах Industry-4.0 вирішує не тільки виробничі завдання у досить сильній міжнародній конкуренції, а й опосередкованим поступовим поміщенням самих клієнтів у окремі виробничі процеси, а саме інформацією зворотного зв'язку про функціонування приладу. Слід відзначити, що практично усі продукти Industry-4.0 є унікальними, тобто у собі містять унікальний номер, апаратно поміщений у мікроконтролерні системи продукту. Це надає можливість ідентифікувати по інтернету продукт і проаналізувати весь цикл його виробництва та експлуатації. Можливості мікропроцесорної техніки Industry-4.0 надають можливість дистанційно оновлювати програмне забезпечення вже на етапі експлуатації. Зазначене сприяє розвитку такого тренду як виготовлення унікальних товарів за бажанням споживача за окрему платню.

Концептуальні засади, що наведені вище, визначені сучасністю, адже поступово продукція Industry-4.0 витісняє традиційну. Зазначене досить помітно у розвинутих країнах. У перспективі окремі засади концепції можуть пізніше змінюватися. Країни, що вже зорієнтовані на розвиток Industry-4.0, певним чином сприяють цим змінам. Чітких ознак приналежності тих чи інших країн до Industry-4.0 ще немає. Так, існують різні оцінки належності країн, корпорацій, підприємств до Industry-4.0. Використовуються як експертне оцінювання, так і оцінки за статистичними даними. У 2016 році лідерами Industry-4.0 визнані США (26 %), Німеччина (25 %), Японія (20 %), Франція (8 %), Китай (6 %), Південна Корея (3 %), Нідерланди (3 %) (у дужках приведено відсоток респондентів за даними [3]). Це експертне дослідження базується на результатах опитування експертів з 559 промислових підприємств. У них цікавилися думкою про провідну країну в Industry-4.0 на 2016 рік.

Обсяг високотехнологічного експорту у загальному обсязі експорту за даними 2016 року показали такі результати [4]. У ТОП-20 країн увійшли Сінгапур, Сан-Томе і Принсіпі, Палау, Філіппіни, Бермуди, Малайзія, Казахстан, Ірландія, Швейцарія, Франція, Південна Корея, Китай, Барбадос, Ісландія, Великобританія, Мальта, США, Норвегія, Киргизія, Ізраїль (результати опубліковано в [5]). Цей різновид експорту для визначених країн становив від 18,38 % до 67,43 %. Так, викликає подив наявність окремих країн на вершині цього рейтингу. Зазначимо, що у 2016 році середній у світі високотехнологічний експорт становив 19,2 %. У той же час Сан-Томе і Принсіпі, Палау та Бермуди показали значення цього показника від 47,4 % до 65,5 %, що є досить високим значенням. Ґрунтовний додатковий аналіз показав, що саме для цих країн існують певні схеми ввезення, реєстрації та вивезення високотехнологічних товарів через їх митну територію. До того для країн Азії цей показник дещо

перевищує 25 %, для країн, що мають значні доходи – це менше 20 %, для країн Європи дещо вище 16 %. Україна у 2016 році мала цей показник на рівні 7,2 %.

Так, як Industry-4.0 базується, насамперед, на інформаційно-комунікаційних технологіях, то доцільно дослідити обсяги експорту та імпорту продукції саме цієї сфери [4]. TOP-20 за імпортом є такі країни: Сінгапур; Філіппіни; Малайзія; Китай; В'єтнам; Мексика; Чехія; Словаччина; Південна Корея; Тайланд; США; Нідерланди; Японія; Угорщина; Парагвай; Ізраїль; Естонія; Маврикій; Латвія; Швеція. TOP-20 за експортом є такі країни: Філіппіни; Сінгапур; Малайзія; В'єтнам; Китай; Мальта; Південна Корея; Словаччина; Тайланд; Мексика; Ізраїль; Чехія; Маврикій; Естонія; Антигуа і Барбуда; Угорщина; Латвія; Нідерланди; США; Японія. Одночасно у 2 рейтинги потрапили такі країни: Сінгапур; Філіппіни; Малайзія; Китай; В'єтнам; Мексика; Чехія; Словаччина; Південна Корея; Тайланд; США; Нідерланди; Японія; Ізраїль; Естонія; Латвія.

Порівнюючи перелік за часткою експорту та імпорту ІКТ, а також за часткою високотехнологічного експорту (тобто перевірили наявність кожної країни одразу у трьох рейтингах), маємо перелік з таких семи країн (за алфавітом): Ізраїль, Китай, Малайзія, Сінгапур, США, Південна Корея, Філіппіни.

Експерти до технологічно розвинених країн відносять (з 15 по 1 місце у рейтингу за [6]): Гонконг (Китай); Франція; Японія; Ісландія; Люксембург; Південна Корея; Ірландія; Німеччина; Фінляндія; Сінгапур; Данія; Великобританія; США; Нідерланди; Швеція; Швейцарія. І лише три потрапили у всі вище приведені рейтинги – Китай, Південна Корея, США.

На підставі результатів опрацювання рейтингів основну увагу зосередимо на тих країнах, які потрапили у рейтинг експорту та рейтинг

імпорту товарів інформаційно-комунікаційних технологій [4]. До цих країн у 2015 році належали: Сінгапур; Філіппіни; Малайзія; Китай; В'єтнам; Мексика; Чехія; Словаччина; Південна Корея; Тайланд; США; Нідерланди; Японія; Ізраїль; Естонія; Латвія. Ці країни значною мірою відносяться до Industry-4.0 саме з міжнародної точки зору. Доцільно визначити й місце України серед цих країн зі значною часткою у високотехнологічному експорті та імпорті саме продукції ІКТ.

Функціонування світової економічної системи на засадах Industry-4.0 передбачає взаємодію економічних механізмів на принципово новому рівні. Для ґрунтовного вивчення цієї взаємодії пропонується розглянути індекси та макроекономічні показники, які безпосередньо відносяться до об'єкту дослідження.

Так, економічний вимір, як складова функціонування суспільства, після початку глобальної кризи належним чином проаналізований в [7]. Наукові розробки у сфері глобальної економіки здійснюються низкою організацій. Стосовно економічного виміру країн це The Heritage Foundation, [8], World Economic Forum, [9], якими подається інформація стосовно індексів «Index of Economic Freedom» та «Global Competitiveness Index». На сайті Світового банку (World Bank) [4] міститься інформація про тисячі показників за усіма країнами світу. Інтегрування вищезазначених та інших індексів та індикаторів у одну базу даних здійснено у Світовому центрі даних з геоінформатики та сталого розвитку й представлено на сайті [10].

Об'єктивне, на основі інтегральних показників, оцінювання відносного розміщення країни у двовірних просторах, які утворені парами цих показників, характеризують особливості тієї чи іншої сфери функціонування країн. Визначення цих характерних особливостей у взаємному розміщенню країн у системах координат індексу

неспроможності країн, індексу сталого розвитку та індексу економічного виміру у зрізі Індустрії-4.0 є завданням цього дослідження.

Теоретичну основу дослідження складає системний підхід до аналізу співвідношення індексів, що характеризують державу як об'єкт і економічну складову функціонування держави. Базою для аналізу є: FSI – індекс неспроможності держави; Iec – індекс економічного виміру; Isd – індекс сталого розвитку. Методологічною основою обрано положення концепції сталого розвитку, методи системного аналізу інтегральних показників.

На основі отриманих даних за 2013 рік обрано 114 країн (тут і далі приведено авторське дослідження [11]). Цей рік обрано у зв'язку з тим, що наступні роки мають дещо спотворенні дані для України, адже російсько-українська війна внесла суттєві корективи у значення низки макроекономічних показників та індексів.

Результати кореляційного аналізу такі: між FSI та Iec – (-0,850), між FSI та Isd – (-0,924), між Iec та Isd – (0,873). Слід наголосити, що FSI (індекс неспроможності держави) має з іншими індексами кореляцію зі знаком «мінус». Більшою мірою зв'язок спостерігається з індексом сталого розвитку (-0,924). Зазначене пояснюється комплексністю цих двох індексів, які інтегрують у собі значну кількість даних.

Розглянемо послідовно співвідношення кожного з вимірів. На рис. 1 візуалізовано співвідношення і взаємне розміщення окремих країн у координатах індексу економічного виміру та індексу неспроможності держави у 2013 році.

Співвідношення індексу економічного виміру та індексу неспроможності держави також надає підстави стверджувати те, що існує декілька «центрів тяжіння» в економічній сфері. Зазначене пояснюється

тим, що за економічним виміром маємо дещо більшу диференціацію серед представлених у дослідженні країн.

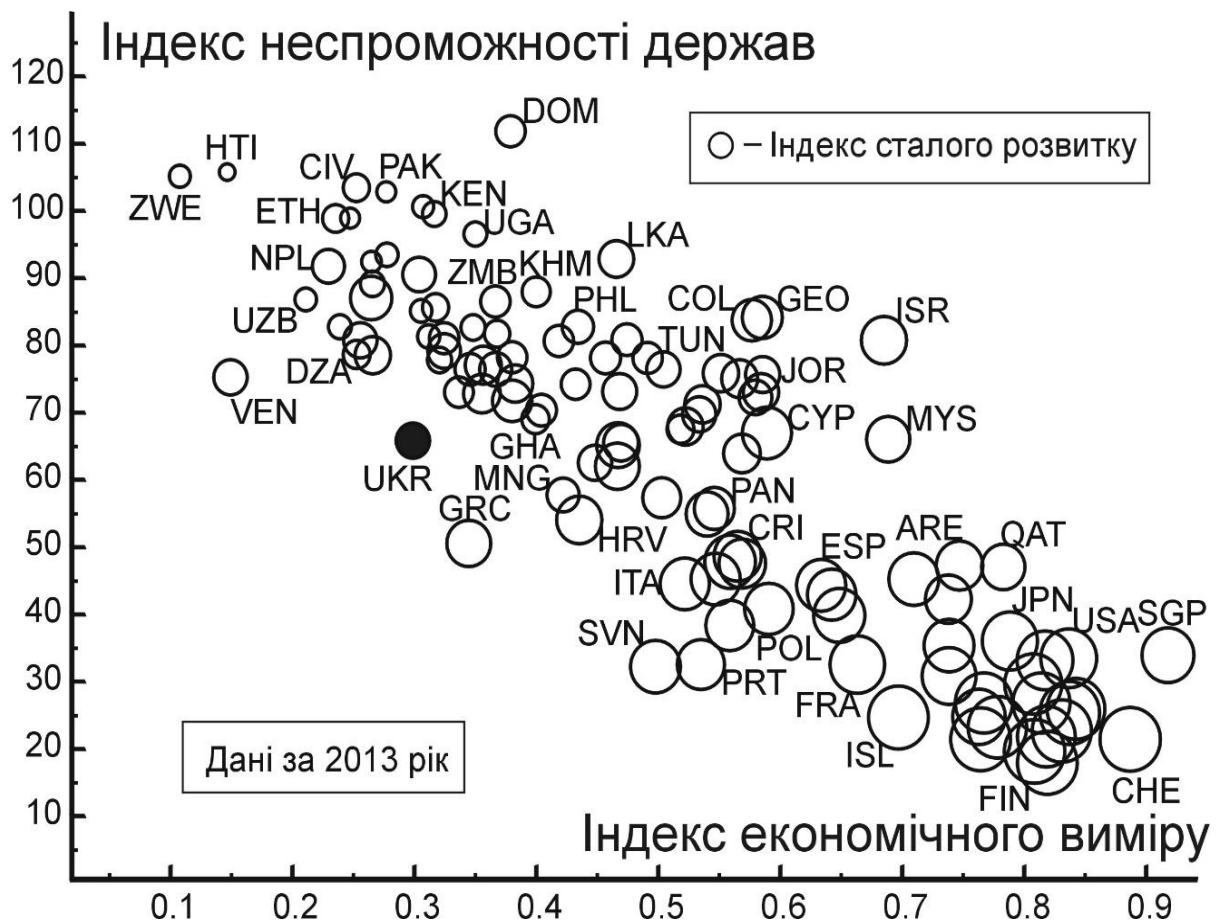

Рис. 1. Співвідношення окремих країн у координатах індексу економічного виміру та індексу неспроможності держави (довідково площею круга приведено індекс сталого розвитку)

На рис. 2 приведено співвідношення окремих країн у координатах індексу сталого розвитку та індексу неспроможності держави.

Кореляція між індексом сталого розвитку та індексом неспроможності держави має досить високе значення: $-0,924$. Аналіз розміщення країн у цих координатах показує на значну зворотну залежність між цими індексами. До речі, також спостерігаються два крупні «центри тяжіння», які характеризують країни зі збалансованим розвитком і країни, що подібні

до України за індексом сталого розвитку та індексом неспроможності держави.

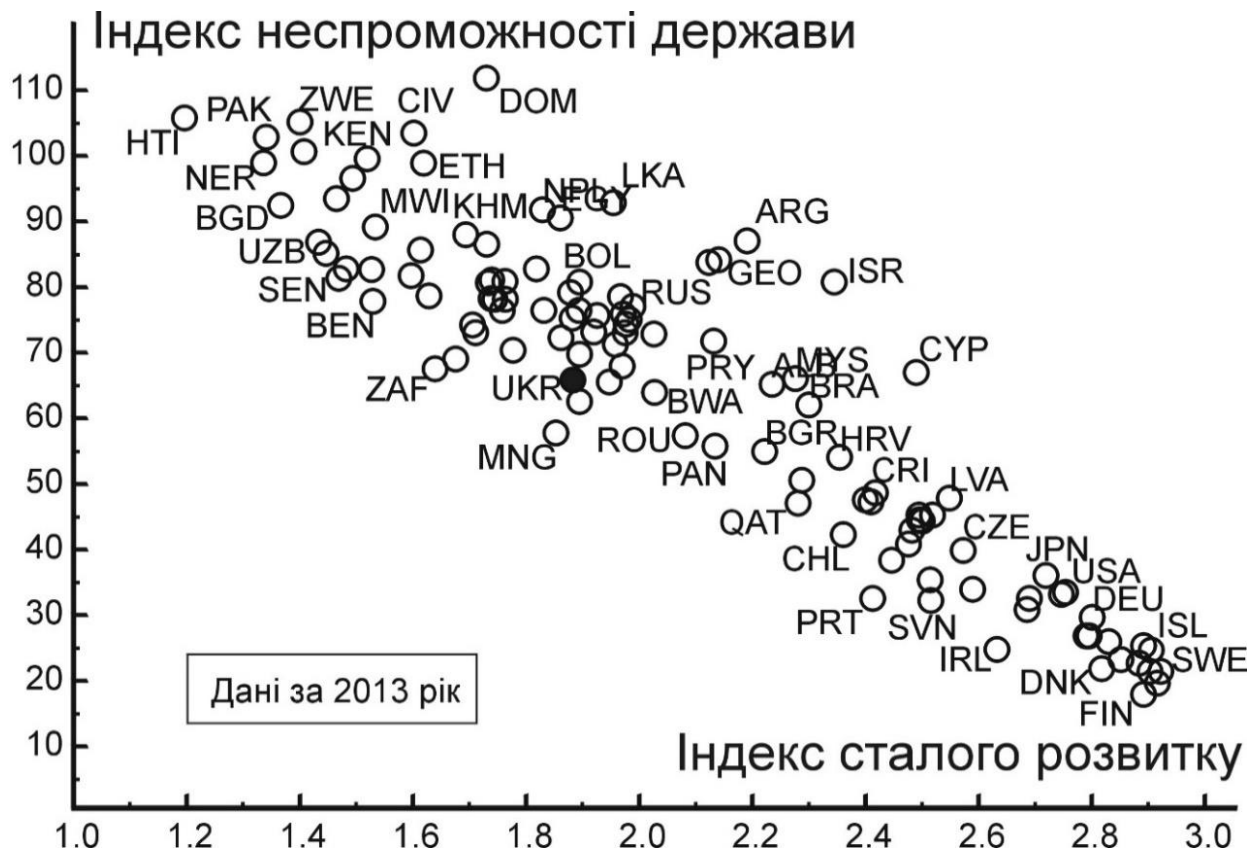

Рис. 2. Співвідношення окремих країн у координатах індексу сталого розвитку та індексу неспроможності держави

На підставі здійсненого аналізу визначено характерні особливості у взаємному розміщенні країн у системах координат індексу неспроможності країн, індексу сталого розвитку, а також індексу економічного виміру. До цих особливостей належать: наявність «центрів тяжіння» економічного виміру; індекси мають зворотну залежність до індексу FSI; більшою мірою індекс неспроможності країн залежить від рівня сталого розвитку.

На сьогодні досить актуальним залишається питання стосовно виникнення причин і можливих наслідків зміни світового порядку у 2014-2018 роках, коли переважна кількість країн негативно відреагували на

агресивні дії Російської Федерації (РФ) (дослідження приведено в [12]). Спільними зусиллями провідні країни світу, ще починаючи з 1945 року, визначили принципи, формували та підтримували правила функціонування країн. Проте геополітичні виклики РФ зумовили зростання рівня напруженості на Євразійському континенті, а також зумовили певну дестабілізацію у світовій економіці. Зазначене ще більш відчутне у зв'язку з післядією ефектів глобальної економічної кризи, що розпочалася у 2008 році. Низка зовнішніх і внутрішніх факторів у комплексі зумовили таку складну політичну ситуацію. Особливого значення процес переділу усталених кордонів має саме для України.

Поточна ситуація є наслідком низки подій, що були зумовлені впливом значної кількості зовнішніх факторів, що зіграли вирішальну роль у формуванні складної політичної та соціально-економічної ситуації в негативному контексті. У будь-якому випадку вплив носить комплексний характер, а визначення ретроспективи, поточного стану та перспектив розвитку доцільно проводити, використовуючи інтегральні індекси, які більшою мірою відображають ті складові, що відповідають поставленим задачам.

Розглянемо як одиночні, так і інтегральні показники державного управління для 215 країн за період з 1996 по 2013 рік. Саме The Worldwide Governance Indicators (WGI) агрегує показники ефективності державного управління за такими 6 вимірами: 1) Голосування та підзвітність (Voice and Accountability); Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму (Political Stability and Absence of Violence / Terrorism, далі у тексті зазначатиметься «Політична стабільність»); Ефективність роботи уряду (Government Effectiveness); Якість регулювання (Regulatory Quality); Верховенство права (Rule of Law); Боротьба з корупцією (Control of Corruption). Зазначені інтегральні показники формуються експертною та математичною обробкою 31 базового джерела даних. Детальна інформація,

що лежить в основі джерел даних, методи агрегації та інтерпретації показників приведено в роботі [13, с. 3-5].

Стабільне функціонування світової спільноти передбачає взаємодію господарських механізмів усіх суб'єктів. Важливими складовими цих механізмів є політична стабільність та, відповідно, ефективність роботи уряду як в окремій країні, так і у світі в цілому. Порушення балансу призводить до негативних, а в окремих випадках і до катастрофічних наслідків. Так, на сьогодні у різних фазах знаходяться близько півтора десятки конфліктів, у яких загинуло понад 1 тисячу осіб (з 2009 року за даними Центру оборонної інформації (Center of Defense Information) [14]). За останнє десятиліття слід відмітити окремі конфлікти та війни, що відбувалися в Грузії (Абхазія та Південна Осетія), Іраку, Ізраїлі, Афганістані, Індії (Кашмір), Шрі-Ланці, Колумбії, Конго, Нігерії, Сомалі, Судані, Уганді, Сирії, Лівані, Україні (Крим, Донбас). Саме тому виникає потреба у дослідженні, яке носить комплексний характер і надає можливість узагальнити місце та роль тієї чи іншої країни у стабільності мирного співіснування світової спільноти. Військова агресія може бути породжена низкою обставин.

Політична стабільність у країні залежить від якості регулювання та ефективності роботи уряду. Постає завдання розроблення та апробації методики, яка надає змогу, використовуючи окремі індикатори, що запропоновані в [15], здійснити аналіз місця положення країн у координатах політичної стабільності, ефективності роботи уряду та якості державного регулювання. Це сприятиме об'єктивному оцінюванню причин і наслідків дестабілізуючих процесів з можливістю військових конфліктів.

Зазначене передбачає об'єктивне оцінювання політичної ситуації у державі на основі інтегральних показників, які розроблені авторитетною організацією, та експертне оцінювання причин зростання рівня політичної нестабільності у державах. Основними завданнями є визначення можливих

причин політичної нестабільності шляхом порівняння значень індексів, що досліджуються для України зі значенням тих же індексів для інших країн. Також ставиться завдання виявлення характерних особливостей у взаємному розміщенню країн у системі координат індексу політичної стабільності, індексу ефективності роботи уряду та індексу якості регулювання.

Базою для дослідження є запозичені дані з [15]: індекс політичної стабільності (PS – Political Stability and Absence of Violence/Terrorism); індекс ефективності роботи уряду (GE – Government Effectiveness); індекс якості регулювання (RQ – Regulatory Quality).

На основі отриманих даних за 2013 рік (дослідження проводилося у 2014 році на основі аналізу показників 215 країн) маємо такі результати кореляції: між RQ та PS – (0,618); між RQ та GE – (0,930); між PS та GE – (0,706). Кореляційний аналіз показав те, що між усіма індексами має місце суттєвий зв'язок. Найбільше значення кореляційного зв'язку спостерігається між індексом ефективності роботи уряду (Government Effectiveness) та індексом якості регулювання (Regulatory Quality). Найменше значення кореляції між індексом політичної стабільності та індексом якості регулювання. Візуалізація для менш пов'язаних індексів (індекс політичної стабільності, індекс якості регулювання) приведена на рис. 3. Для глибшого аналізу розміром кола показано значення індексу ефективності роботи уряду.

Отже, Україна у 2013 році мала всі значення індексів зі знаком «мінус» у проміжку обчислення цих індексів в інтервалі від -2,5 до +2,5. Маючи такі значення доцільно розглянути країни-сусіди за значеннями цих індексів (табл. 2). Ця таблиця сформована таким чином, що у ній представлено 10 країн, що мають дещо вищі та 10 країн, які мають дещо нижчі значення відповідних індексів. Для України приведено відносно

значення «0», а у дужках показано абсолютне місце серед 215 країн. Назви країн приведені за стандартом Alpha3 (трьохбуквенний код за ISO 3166-1).

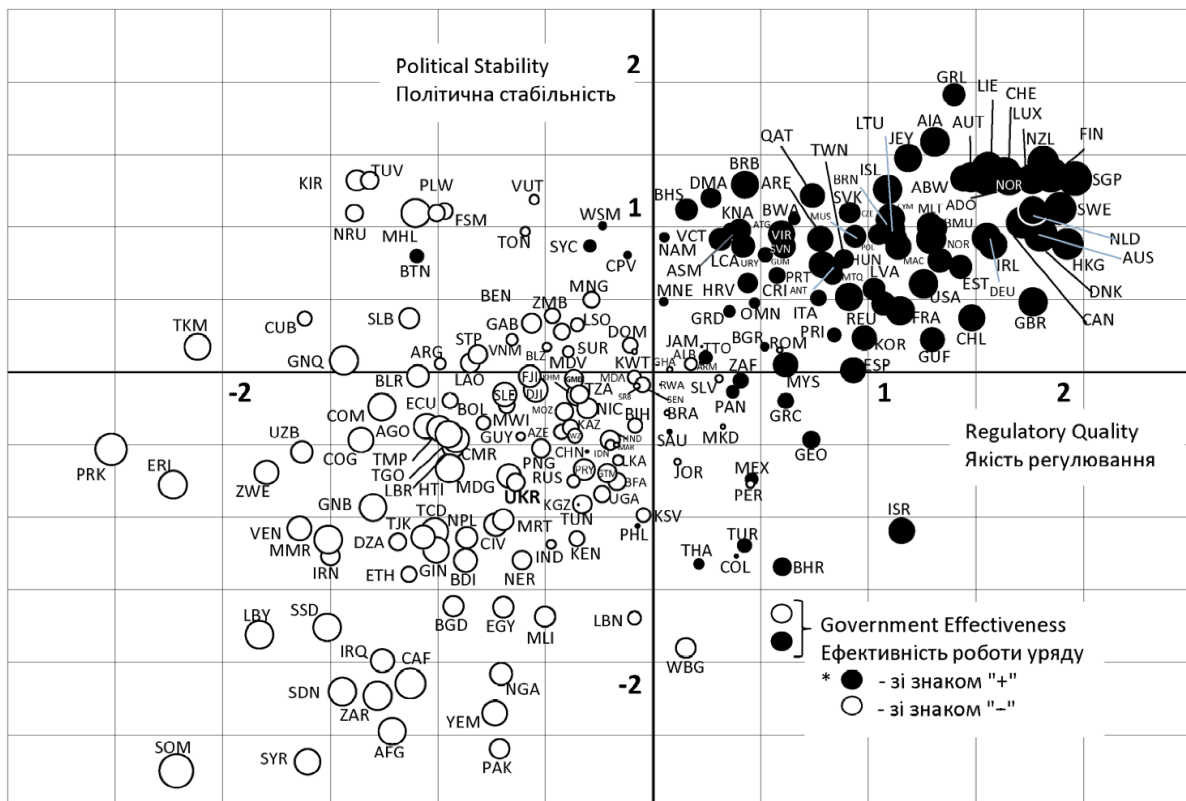

Рис. 3. Співвідношення країн у координатах індексу політичної стабільності та індексу якості регулювання (довідково площею кола приведено індекс ефективності роботи уряду)

Таблиця 1

Числові значення індексів політичної стабільності, ефективності роботи уряду та якості регулювання для окремих країн

Відносний рейтинг	Code	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism (Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму)	Code	Government Effectiveness (Ефективність роботи уряду)	Code	Regulator y Quality (Якість регулювання)
10	LKA	-0,61	MNG	-0,54	BLZ	-0,49

Відносний рейтинг	Code	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism (Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму)	Code	Government Effectiveness (Ефективність роботи уряду)	Code	Regulatory Quality (Якість регулювання)
9	JOR	-0,62	BEN	-0,55	MLI	-0,50
8	HTI	-0,66	FSM	-0,56	PNG	-0,52
7	PRY	-0,67	MWI	-0,56	DJI	-0,55
6	ZWE	-0,69	UGA	-0,58	VUT	-0,55
5	GTM	-0,69	NRU	-0,59	GAB	-0,56
4	MDG	-0,71	PLW	-0,59	FJI	-0,57
3	MEX	-0,74	DZA	-0,60	TON	-0,59
2	RUS	-0,75	BFA	-0,62	NER	-0,61
1	BFA	-0,75	MOZ	-0,65	GUY	-0,62
0	UKR	-0,76 (167)	UKR	-0,65 (147)	UKR	-0,64 (156)
-1	PER	-0,77	TUV	-0,65	VNM	-0,65
-2	ERI	-0,78	TZA	-0,67	MDG	-0,67
-3	UGA	-0,84	KGZ	-0,69	MWI	-0,68
-4	KGZ	-0,91	IRN	-0,70	SLE	-0,69
-5	TUN	-0,91	NER	-0,71	EGY	-0,70
-6	GNB	-0,93	GTM	-0,71	MRT	-0,70
-7	KSV	-0,98	PNG	-0,71	NGA	-0,71
-8	MRT	-1,02	GMB	-0,72	PAK	-0,71
-9	CIV	-1,05	STP	-0,74	CIV	-0,73
-10	PHL	-1,06	HND	-0,74	YEM	-0,74

Варто звернути увагу, що саме на 2013 рік маємо ситуацію, у якій один індекс (Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму) для України та Російської Федерації має практично однакові значення. Для детального дослідження пропонується розглянути країни, що знаходяться безпосередньо біля України (на рис. 4 візуалізовано 80 країн у системі координат індексу політичної стабільності та індексу якості регулювання).

Аналіз місця розташування України показує, що з країн-сусідів поряд знаходиться лише РФ, яка використала ситуацію у своїх корисних цілях, маючи подібний політичний стан у власній країні.

На рис. 5 приведено динаміку показників «Політична стабільність» і «Якість регулювання».

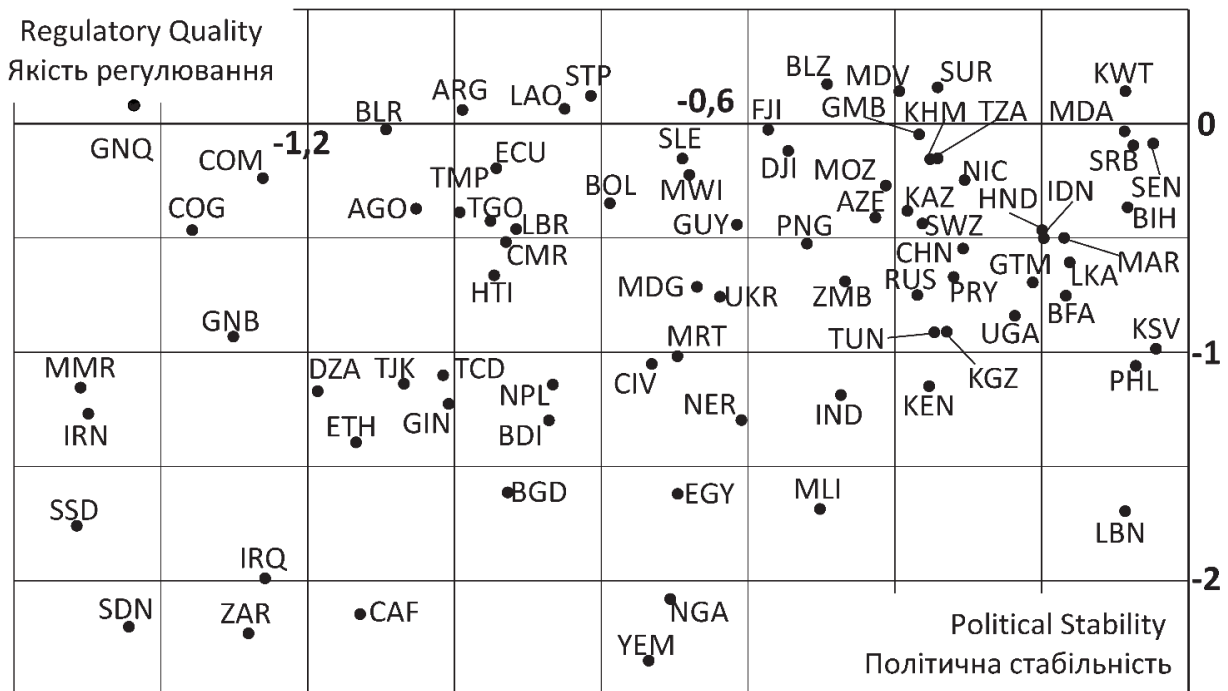

Рис. 4. Співвідношення окремих країн у координатах індексу політичної стабільності та індексу якості регулювання

За аналізом динаміки цих показників маємо прискорене зменшення політичної стабільності в Україні. Війна зумовила незначне підвищення якості державного регулювання, проте політична стабільність ще знаходиться на досить низькому рівні. РФ навпаки – демонструє відносну стабільність цих двох показників.

На підставі проведеного аналізу з використанням значень індексу політичної стабільності (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism), індексу ефективності роботи уряду (Government Effectiveness) та індексу якості регулювання (Regulatory Quality) визначено можливі причини порушення світового порядку після Другої світової війни, а саме низькі значення для країн-сусідів за індексом політичної

стабільності, вірніше високе значення політичної нестабільності. Також суттєвим показником виявилася якість державного регулювання.

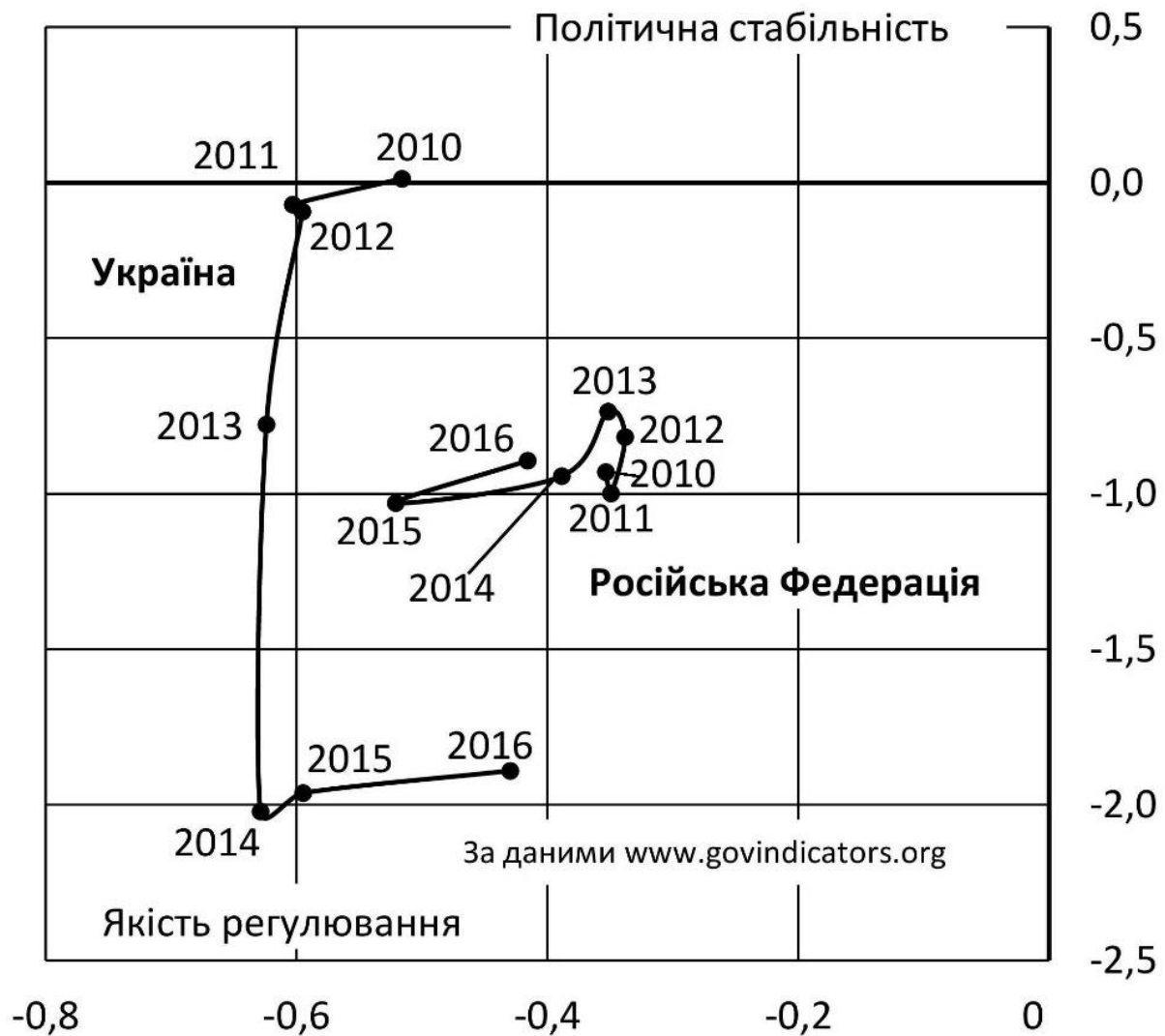

Рис. 5. Динаміка показників «Політична стабільність» і «Якість регулювання»

Ще одним важливим для розвитку бізнес-моделі на основі Індустрії-4.0 у різних країнах був план Маршала. На рис. 6 приведено розміщення країн, які у різні часи мали поштовх до розвитку через план Маршала.

Розміщення цих країн у координатах Regulatory Quality and Government Effectiveness показує досить нерівномірне розміщення. Певні закономірності у такому розміщенні знайти ускладнено. Також не

спостерігається залежності індексу Doing Business порівняно з іншими індексами. Зазначене показує те, що план Маршала в індексах Regulatory Quality and Government Effectiveness суттєвої залежності не виявив.

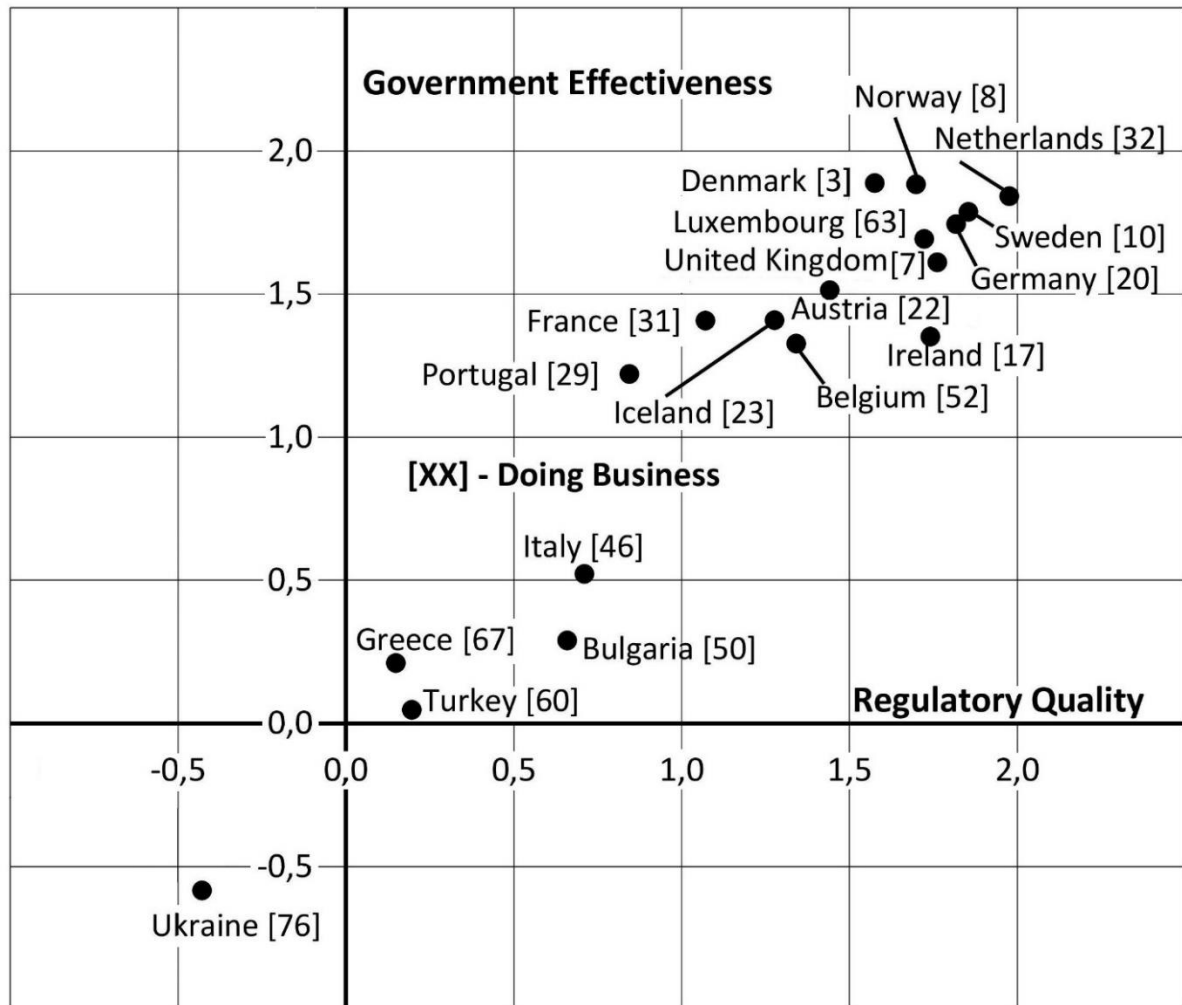

Рис. 6. Візуалізація у координатах Regulatory Quality and Government Effectiveness розміщення країн, що мали план Маршала, та України

Для подальшого дослідження обрано показники, які більшою мірою характеризують спрямованість країни до розвитку Індустрії-4.0, а саме поступове зростання обсягів надання послуг і зменшення обсягів промислового виробництва. Саме Індустрія-4.0 базується на інформаційно-комунікаційних технологіях. Вірний шлях у розвитку Індустрії-4.0 може забезпечити зростання ВВП країни. Так, як промисловість і сфера послуг розвивається досить повільно та показник ВВП на значних проміжках часу

може неадекватно показувати стан економічного розвитку, то використано показник ВВП за паритетом купівельної спроможності. Цей показник враховує інфляцію та різний рівень життя у кожній з країн. На рис. 7 приведено динаміку зазначеного співвідношення та показника за тривалий період 2007-2017.

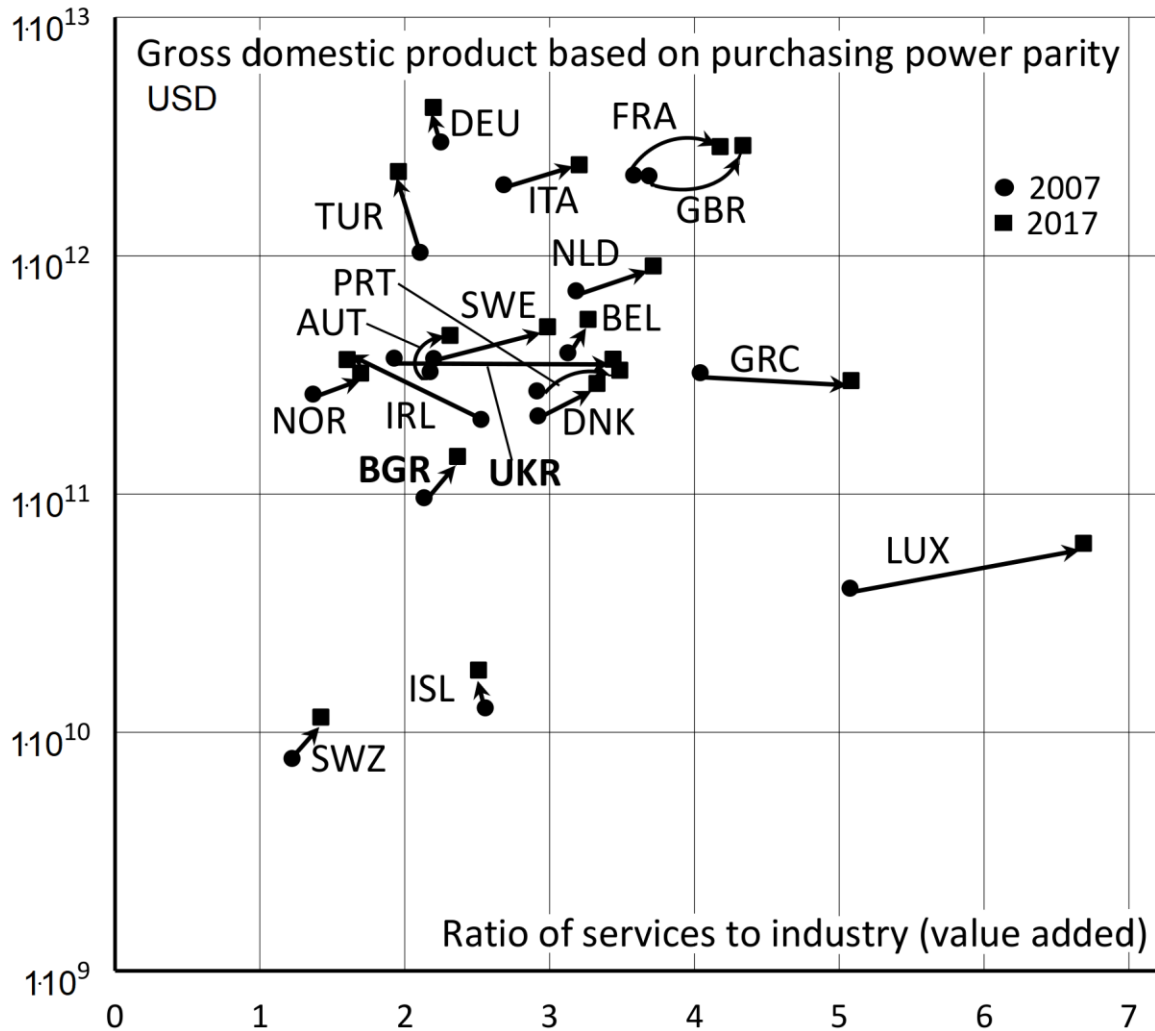

Рис. 7. Зміна положення окремих країн за співвідношення обсягу надання послуг та обсягів промислового виробництва, а також ВВП за паритетом купівельної спроможності за період 2007-2017

Цей період взято тому, щоб врахувати вплив глобальної економічної кризи на розвиток країн. Саме вже після глобальної економічної кризи з 2011 року розпочалася фактично Четверта промислова революція. Тому таке дослідження цих змін за 10 років є доцільним. А середнє значення визначеного періоду саме відповідає початку цієї промислової революції.

На підставі результатів проведеного дослідження доведено, що переважна кількість країн, які використали положення концепції плану Маршала, мають позитивне значення Regulatory Quality та Government Effectiveness. Проте явної закономірності у розміщенні країн у цих координатах не знайдено. До того ж дослідження Index Doing Business також не надав явної закономірності, хоча на сьогодні Україна посідає 76 місце (65,75 зі 100) за цим індексом, додавши ще +1.90 за рік.

Доцільність використання плану Маршала показали аналізування співвідношення ВВП за паритетом купівельної спроможності та співвідношення обсягу надання послуг та обсягів промислового виробництва. Маємо те, що кожна з країн підвищила значення ВВП за паритетом купівельної спроможності та поступово переходить до розвитку сфери надання послуг, зокрема інформаційно-комунікаційних послуг.

Отже, підсумовуючи зазначене, можемо зробити висновок, що незважаючи на війну з РФ, ми маємо суттєву підтримку непроросійської світової спільноти у стремлінні України до подальшого розвитку. Це підтверджує динаміка індексів і статистичні дані Держстату. До того ж країна має унікальну можливість потрапити до когорти країн, які спроможні розвинути бізнес-модель Індустрії-4.0, адже поки що тільки декілька десятків країн мають намір у себе розвивати технології цієї індустрії. Зокрема, варто відзначити те, що саме ці країни стоять на боці України у наймасштабнішій війні на території Європи з 1945 року.

Список використаних джерел та літератури

1. Klaus Schwab The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. – Mode of access : <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>.
2. Матюшенко І. Ю. Перспективи розвитку конвергентних технологій в країнах світу й Україні для вирішення глобальних проблем: монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2017. 448 с.
3. The Statistics Portal (2018), Currently leading in Industry 4.0, retrieved from <https://www.statista.com/statistics/667634>.
4. The World Bank Data and Research (2016), World Bank Statistics Database, retrieved from <http://data.worldbank.org>.
5. Войтко С. В. Експортно-імпорتنі операції у визначенні належності країни до Індустрії-4.0 / С. В. Войтко // Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. 20-22 березня 2018 р., Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. – С. 232-234.
6. Business Insider (2018), The 16 most innovative countries in the world, retrieved from <http://www.businessinsider.com/most-innovative-countries-in-the-world-2017-6>.
7. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: У 2 ч. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; Виконавці: А. О. Болдак, С. В. Войтко, О. А. Гавриш, І. М. Джигирей та інші : наук. кер. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 2010. – 255 с.
8. Офіційний сайт HF [Electronic Resource] : Heritage Foundation. – Електрон. дан. , 2014. – Mode of access : www.heritage.org.
9. Офіційний сайт WEF [Electronic Resource] : World Economic Forum. – Електрон. дан. , 2014. – Mode of access : www.weforum.org.
10. База даних Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/data>.
11. Войтко С. В., Цимбаленко Я. Ю. Індекс державної неспроможності у вимірах сталого розвитку [Електронний ресурс] / С. В. Войтко, Я. Ю. Цимбаленко // Ефективна економіка. – 2015. – № 1. – Режим доступу до журналу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3709>.
12. Войтко С. В., Цимбаленко Я. Ю. Індекси політичної стабільності та ефективності роботи уряду у передбаченні загроз країні // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – К. : ВПІ ВПК «Політехніка», 2016. – № 13. – С. 73-78.
13. Kaufmann D. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi // World Bank Policy Research Working Paper, September, 2010. – No. 5430. – 31 p.
14. Center for Defence Information [Electronic Resource] – Mode of access : <http://www.crin.org/en/library/organisations/center-defence-information>
15. The Worldwide Governance Indicators (WGI) project [Electronic Resource] The World Bank Group, 2014. – Mode of access : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

3.3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

***ВОЛИНЕЦЬ Людмила Миколаївна, к.е.н., доцент,
доцент кафедри транспортного права та логістики
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна***

У зв'язку зі складною геополітичною ситуацією, котра склалася в останні чотири роки, відбулась переорієнтація напрямків вантажопотоків. Найвідчутніше кризові явища позначаються на транспортній системі та її мережах, що є «судинною» системою як певних регіонів, так і окремих держав.

Сучасні підприємства, в тому числі підприємства транспортної галузі, функціонують в умовах невизначеності та динамічності соціально-економічного середовища, стагнації і згорання інвестицій, падіння обсягів виробництва та рівня життя населення. Жорстка конкурентна боротьба спонукає менеджмент підприємств вести пошуки і знаходити резерви забезпечення економічного розвитку, найпотужнішим з яких є використання положень концепції логістики, передусім транспортної, що дає можливість поліпшити якість транспортного обслуговування споживачів та підвищити рівень економічної та екологічної ефективності підприємства. Роль транспорту істотно змінюється з розвитком логістики: транспорт перестає бути відособленою галуззю економіки, яка продає послуги з переміщення вантажів, а виступає як виробник широкого кола послуг, готовий здійснити комплексне логістичне обслуговування [7].

Транспорт є наріжним каменем у побудові сучасної конкурентоспроможної економіки, а його сталий розвиток – один з пріоритетних напрямків стратегії розвитку України. Саме транспорт як

провідна галузь економіки забезпечує функціонування і розвиток всіх суміжних галузей, виступає фундаментальною основою взаємодії, забезпечуючи економічні зв'язки між виробниками та споживачами продукції різних регіонів країни, а також зовнішньоекономічні зв'язки. Без його ефективної роботи неможливе подальше покращення умов, рівня життя населення та підвищення добробуту суспільства. Стабільне та ефективне функціонування транспорту є також необхідною умовою забезпечення обороноздатності, національної безпеки та цілісності держави [4].

Сьогодні транспортний арсенал держави має систему трубопроводів, розгалужену залізничну мережу, морські порти та річкові термінали, повітряні траси, аеропорти, широку мережу авіаційних сполучень та громадського пасажирського транспорту, автобусні станції, вантажні митні термінали, автомобільні шляхи у широтних та меридіональних напрямках. Так, у Чорноморському та Азовському басейнах, а також дельті Дунаю, працюють 13 морських портів, сукупна потужність вантажообробки яких становить близько 230 млн. тонн на рік. Територією України простягається 1569,4 км судноплавних водних шляхів. Функціонує розвинута мережа паромного сполучення, морських контейнерних ліній, що з'єднують Україну з країнами-партнерами в Чорноморському регіоні. Національна мережа автомобільних доріг загального користування становить 163 033 км. Експлуатаційна залізнична мережа України є однією з найбільших у Європі та сягає близько 20951,8 км, з яких 9 926,4 км (47,4 %) електрифіковані. Україна є транзитним транспортним мостом, що поєднує країни Європи, Азії та Америки. Наявна диференційована мережа прямих та транзитних авіаційних сполучень. Авіаційний транзит через Україну переважно забезпечується вузловим аеропортом "Бориспіль". Через територію України проходить низка міжнародних транспортних коридорів:

Пан'європейські транспортні коридори № 3, 5, 7, 9; коридори Організації співробітництва залізниць (ОСЗ) № 3, 4, 5, 7, 8, 10; поширена мережа ТЕН-Т, коридор Європа – Кавказ – Азія (ТРАСЕКА) [6].

На сьогодні транспортна галузь України, в цілому, задовольняє лише основні потреби населення та економіки в перевезеннях за обсягом, але не за якістю.

Зважаючи на те, що транспортна система України ще не відповідає стандартам і вимогам ЄС і відзначається істотним відставанням щодо інфраструктури, обладнання й норм діяльності [9], об'єктивним потрібно визнати, що в країні нині виникає необхідність вирішення сукупності питань щодо нарощення та раціонального використання транспортного потенціалу на засадах сталого розвитку. Їх усвідомлення на державному і галузевому рівнях має пріоритетне значення для забезпечення збалансованого розвитку транспортної системи України.

Однією з причин критичного рівня розвитку галузі транспорту також стало системне недофінансування, недостатнє технічне обслуговування інфраструктури та транспорту, а також технічна відсталість, що загрожує вже не тільки виконанню його соціально-економічних функцій, але й національній безпеці.

Саме тому сталий розвиток транспортної галузі й реалізація потенціалу транспортної інфраструктури перетворюються на один з ключових елементів стратегії економічного зростання держави .

Розвиток є одним з найважливіших понять в загальній системі знань, категорією, яка характерна для всіх сфер суспільного життя. Розвиток супроводжує людство протягом усього періоду його існування. Однак, питання дослідження закономірностей, особливостей, факторів та механізмів розвитку стосовно кожного конкретного виду систем є невичерпними. Саме цим визначається актуальність дослідження методологічних аспектів розвитку транспортної галузі.

Дослідженням теоретико-методологічних питань розвитку транспортної галузі присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Віддаючи належне працям науковців, які присвятили свої роботи проблематиці розвитку транспортної галузі, слід, однак, зазначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання визначення рушійних сил та механізмів сталого розвитку.

Концепції розвитку, що сформувалися до теперішнього часу, традиційно зводяться до двох основних типів: діалектичного та метафізичного. І ті, й інші відомі ще з античності. Перший отримав найчіткіше раціональне обґрунтування на ідеалістичній основі в теорії діалектики Гегеля та на матеріалістичній основі – в марксизмі. Друга, метафізична концепція розвитку, бере початок з Аристотеля, що звертався за обґрунтуванням своїх загальнофілософських позицій до аналізу розвитку форм у живій природі [12].

Цікавою є думка Ансоффа І. про те, що розвиток стосується не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є [1]. Розвиток буває екстенсивним, інтенсивним, внутрішнім (джерело такого розвитку знаходиться всередині об'єкта) і зовнішнім (визначається лише зовнішніми чинниками). Розвиток тісно пов'язаний з функціонуванням різних об'єктів, проте функціонування може мати і зворотний характер [16]. Розвиток може проявлятися як у прогресі, так і в регресі, і виражатись в еволюційній або революційній формі. Прогрес забезпечує розвиток системи від нижчого рівня до вищого, вдосконалюючи систему, підвищуючи рівень організації системи. В економічному плані це проявляється в ускладненні підприємства, покращенні його ефективності, перехід на більш якісний рівень технологій тощо. У випадку з регресом ситуація протилежна. Регрес – це тип розвитку, відповідно до якого система переходить від вищого рівня до нижчого [12]. Розвиток як процес зумовлюється змінами зовнішнього середовища (економіка, політика, культура тощо) та змінами

внутрішнього середовища (технологічна оснащеність виробництва, переміщення працівників, зміна принципів та механізмів управління тощо).

Розвиток – необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність усіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін, оскільки оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій); відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерну для розвитку єдину, внутрішньо взаємозалежну лінію [14].

Сучасні умови функціонування транспортної галузі характеризуються затяжною фінансово-економічною кризою, політичною нестабільністю, зростанням рівня невизначеності зовнішнього середовища, неспроможністю забезпечення високих результатів господарської діяльності тощо. Тому транспортна галузь повинна бути спрямована не лише на виживання в умовах конкуренції, але й на процес безперервного сталого розвитку .

У загальному розумінні сталий розвиток – це концепт стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захист інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Термін «сталий розвиток» має достатньо велику кількість тлумачень [17], у наукових публікаціях з'явився він у другій половині 80-х років і був «узаконений» на конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро. Нині цей термін сприймається як універсальне поняття, як нова модель розвитку цивілізації. Тобто, процес сталого розвитку є багатоаспектним і багатогранним.

Рис. 1. Концептуальні засади формування сталого розвитку транспортної галузі України

Тому «сталий розвиток» передбачає вищий якісний рівень ніж «розвиток» та характеризує систему, яка знаходиться у динамічному русі, показники і характеристики якої, як обов'язкова умова, повинні бути якісно покращені, зростати та бути у позитивній динаміці в довгостроковій перспективі.

Забезпечення сталого розвитку транспортної галузі насамперед потребує досягнення її динамічного розвитку, тобто такого, що передбачає гармонізацію економічного, соціального й екологічного підходів (рис. 1).

Отже, сталий розвиток транспорту – це керований розвиток, основою реалізації якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дають змогу з високою точністю прогнозувати результати та вибрати найбільш оптимальні напрями розвитку[3]. Зауважимо, також що в останні роки стало очевидним, що вирішення проблем забезпечення безпеки транспорту для навколишнього середовища і здоров'я населення далеко виходить за межі певної компетенції та відповідальності.

Для досягнення успіху необхідна координація і об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін, передусім транспортного, природоохоронного та охоронооздоровчого секторів на різних рівнях ієрархії.

Економічний підхід у концепції сталого розвитку транспортного комплексу передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи створення екологічно прийнятної транспортної продукції та транспортних послуг, мінімізацію, переробку і знищення відходів транспортного виробництва тощо. Впровадження та використання нових технологій забезпечення процесів перевезень, що відповідають сучасним вимогам і високим міжнародним стандартам, зокрема за рахунок освоєння логістичного мислення та принципів ефективної логістики, що сприятиме зниженню непродуктивних витрат, підвищенню ефективності перевезень і максимальному задоволенню більш вимогливих запитів споживачів [2]. Адже світові тенденції розвитку транспортних систем свідчать про необхідність стрімкого об'єднання транспортних технологій та регіональних проєктів мобільності. Транспорт стає все більш енергозберігаючим та «зеленим», безпечним і дружнім до пасажирів, клієнта та довкілля. Багато країн світу планують до 2030 року замінити

більшу частину легкових автомобілів із двигунами внутрішнього згорання на електромобілі. Зростання швидкостей, економічності та екологічності транспортних засобів є основною тенденцією на всіх видах транспорту. Залізничні перевезення із швидкістю 350 км/год стають реальністю, а технології «Маглев» вже зараз забезпечують швидкість 500 км/год і більше.

Популяризація автомобілів на альтернативному паливі – одне з ключових завдань урядів країн ЄС. Задля поширення «зеленого транспорту» держави використовують як фіскальне стимулювання, так і прямі субсидії.

Метод фіскального стимулювання передбачає регулювання системи оподаткування транспортних засобів: звільнення від податку під час першої реєстрації, звільнення від щорічних дорожніх зборів. Крім того, існує цілий ряд пільг для власників «зелених» авто: безоплатне паркування та проїзд автобанами, дозвіл пересування виділеними смугами для громадського транспорту тощо.

Норвегія є світовим лідером з поширення електромобілів, що обрала фіскальне стимулювання як метод підтримки екотранспорту. Електрокари в Норвегії звільнені від високих транспортних податків, які сягають 50% вартості авто. Щорічний дорожній збір для них знижений усемеро (50 євро проти 350). Крім того, місцеві власники електромашин можуть безкоштовно їздити платними дорогами і паркувати свої транспортні засоби на муніципальних парковках, також вони мають право їздити смугами для громадського транспорту. Такі пільги сприяли тому, що на початок 2017 р. кількість електрокарів у Норвегії сягнула 100 тисяч, що скорочує викиди вуглекислого газу приблизно на 200 тис. т на рік [7].

Уряд Нідерландів також обрав фіскальне стимулювання ринку електрокарів. Податкові пільги економлять власникам авто на електротязі в середньому 5300 євро за 4 роки. Також сюди можна включити

безкоштовне паркування в містах, переважно безкоштовні зарядні станції та інші місцеві ініціативи (влада Роттердаму виплачує разові 1450 євро тим власникам електрокарів, які встановлюють домашню зарядку з використанням «зеленої» енергії (вітряк, сонячні панелі тощо) [7].

Дієвим способом стимулювання до впровадження екологічно чистих видів транспорту є прямі субсидії при купівлі таких автомобілів. Словаччина запустила першу програму стимулів для покупців електромобілів та гібридних транспортних засобів. Нововведення у законодавстві передбачають субсидії у розмірі € 5000 при покупці електрокара та € 3000 – гібридного автомобіля. Перша частина субсидії буде надаватися при реєстрації електромобіля (€ 2000 автомобілям на електричній тязі, € 1000 – для гібридів). Власник автівки може подати заявку на отримання другої частини коштів через рік (€ 1500 чи € 1000 відповідно), а ще через рік отримати таку ж суму. Нова програма субсидіювання електрокарів отримає фінансування в розмірі €5 млн [11].

Прямі субсидії як метод популяризації еко транспорту почали використовувати у Німеччині у 2016 р. Уряд разом з представниками автовиробників запустили програму стимулювання купівлі еко транспорту. Сутність програми полягає у виплаті премій покупцям електромобілів у розмірі 4 тис євро та 3 тис євро – гібридних. На фінансування програми виділено 1,2 млрд. євро. За підрахунками експертів, коштів вистачить, щоб преміювати купівлю до 400 тисяч автомобілів. Уряд також виділить 300 мільйонів євро на створення 15 тисяч пунктів підзарядки електромобілів, що дозволить значно покращити існуючу інфраструктуру країни.

Виходячи з цього, перехід на електромобілі набуває масового характеру, про що свідчить зростання обсягів продажів гібридних автомобілів та електрокарів у ЄС (рис. 2).

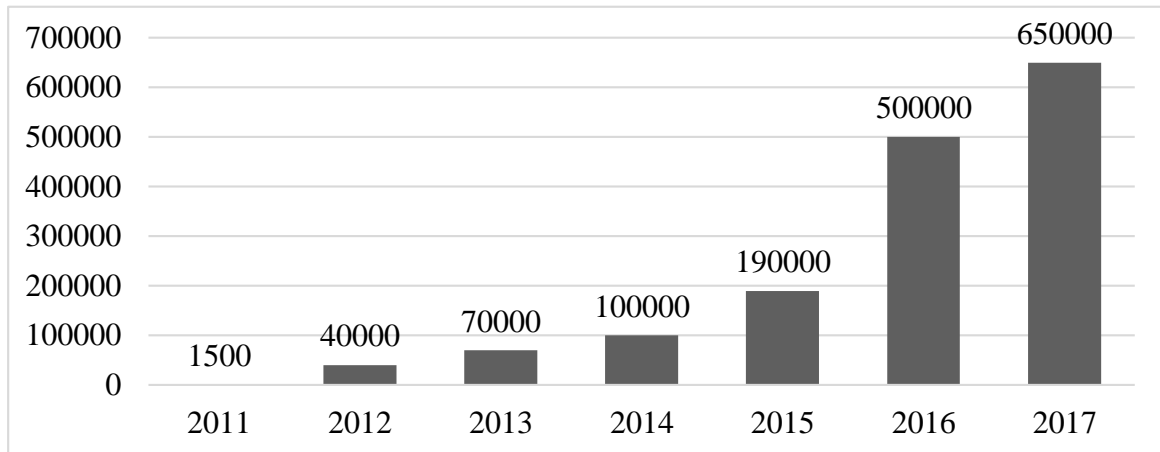

Рис. 2. Динаміка продажів електромобілів та гібридних авто у ЄС, од.

Україна також розділяє світові тенденції та враховуючи енергетичну залежність України від імпортих енергоносіїв (в тому числі нафтопродуктів) бачить майбутнє в розвитку електрокарів.

Наша держава опинилася на дев'ятому місці в глобальному рейтингу країн з найбільш швидким розвитком ринку електромобілів. Про це посилаючись на рейтинг видання InsideEV's.

Видання InsideEV's повідомляє, що в 2017 році порівняно з 2016 роком продажі електромобілів зросли майже вдвічі, і звернув увагу, що половина з цих машин користовані Nissan Leaf, які були доставлені з США.

Лідерами рейтингу стали Китай, Норвегія, Швеція і США.

Така зацікавленість України в електромобілях пояснюється складною економічною ситуацією в державі та зовнішньою збройною агресією, проблема скорочення споживання енергоресурсів – це вже питання не тільки фінансового тягара для бюджету та гаманця кожного громадянина, але й питання національної безпеки.

За таких умов надзвичайно актуальним є питання розвитку енергозберігаючих, екологічно безпечних видів транспорту та інфраструктури для нього. Одним із напрямків, який дозволить значно

скоротити споживання нафтопродуктів, є подальша популяризація серед населення транспортних засобів, оснащених електричними двигунами.

Електрика – це національний продукт, що генерується в Україні вітчизняними підприємствами, які забезпечують роботою сотні тисяч українців та сплачують податки до Державного бюджету країни. Вироблений в Україні 1 кВт електроенергії в перерахунку до бензину в 18-32 рази дешевший за нього.

Крім того, традиційні некомерційні авто, які працюють на бензинових і дизельних двигунах, викидають в атмосферу в середньому 3 тонни CO₂ на рік, а також масу шкідливих речовин: оксиди сірки, чадний газ (що зв'язує молекули кисню в організмі людини) та інші отруйні речовини. Експлуатація електромобілів є екологічно чистою та безпечною для довкілля і здоров'я населення.

Але перехід до електрокарів це ще не все. Україна бачить сталий розвиток транспорту в Hyperloop. Це інноваційна транспортна система, запропонована відомим розробником сучасності Ілоном Маском. Hyperloop є трубою у вигляді петлі, по якій зі швидкістю 1000 км/год буде рухатися герметична капсула. Труба розташовується на опорах, відстань між якими 30 метрів, на висоті від 6 до 30 метрів від землі в залежності від ландшафту. У середині труби знаходиться розріджене повітря. Капсула починає свій рух по 15-метровій рейці, де відбувається електричний імпульс, який і приводить її в рух. Подальший рух відбувається за рахунок повітря. Компресор, що знаходиться на носі капсули, забирає розріджене повітря і направляє під низ капсули. Створена повітряна подушка виштовхує капсулу.

Капсули можуть бути пасажирськими та вантажними. Місткість пасажирської капсули становить 28 осіб. Під час поїздки всі пасажирів повинні бути пристебнуті, переміщатися по капсулі під час руху заборонено.

Будівництво гіперлупа в будь-якій країні складається з 4 етапів:

1) вчені, держоргани, державні та приватні компанії розробляють проект відповідно до вимог компанії;

2) проект презентують Virgin Hyperloop One;

3) проводяться оцінка практичної успішності проекту, тривалість якої становить кілька місяців, а вартість становить від \$ 20 млн;

4) після визнання проекту перспективним і відповідним всім необхідним вимогам, починається створення тестового майданчика.

Даний проект Hyperloop в Україні знаходиться на першому етапі: зараз НАН, українські держоргани, держкомпанії і приватні компанії розробляють проект будівництва транспорту майбутнього в Україні.

Якщо українці все-таки дочекаються транспорту майбутнього, в незалежному аналітичному центрі Ukrainian Institute for the Future (UIF) вже підраховали тривалість поїздки за найпопулярнішими напрямками і її вартість. Так, в напрямку Київ – Одеса і Київ – Харків поїздка триватиме 31 хвилину, Київ – Львів – 35 хвилин, а Київ – Дніпро – 29 хвилин. Вартість квитка за маршрутом Київ – Одеса приблизно дорівнюватиме 518 грн.

22 лютого 2018 року Міністр інфраструктури України Володимир Омелян заявив про заснування Центру транспортних інновацій HypeUA, який має створити тестовий майданчик для реалізації проекту Hyperloop в Україні. Випробувальний майданчик планується створити поблизу Дніпра, а перший тунель, можливість побудови якого розглядається, може поєднати це місто із Києвом.

14 червня 2018 року Міністерство інфраструктури України та компанія Hyperloop transportation technologies підписали меморандум про співпрацю у сфері технологій вакуумного поїзда Hyperloop. За різними оцінками будівництво 1 км наземної труби Hyperloop в Україні коштуватиме близько \$10 млн.

Проект Hyperloop в Україні набирає обертів. Нещодавно Hyperloop Transportation Technologies за підтримки декількох урядів, в тому числі України, підписала угоду з компанією TÜV SÜD, яка займається сертифікацією цього продукту. До кінця 2018 року буде опубліковано науковий висновок.

Hyperloop буде безпечним видом транспорту, з дотриманням всіх вимог до безпеки руху, і Україна буде серед перших країн, які адаптують своє законодавство для впровадження інноваційного транспорту та забезпечення необхідного рівня безпеки.

На сьогодні спостерігається гостра конкурентна боротьба між державами за домінування на світовому ринку надання транспортних послуг, де конкурентні переваги дають швидкість, безпеку та ефективність, які безпосередньо залежать від широкого використання інновацій та високих технологій. Рівень інноваційних транспортних технологій відображає і підвищує рівень конкурентоспроможності країни.

Розвиток транспортного комплексу країни повинен враховувати не тільки необхідність адаптації до стандартів ЄС, технічних умов, принципів управління тощо, а і те, що інновації та високі технології мають вирішальне значення для формування нової, більш ефективної моделі управління розвитком транспортно-дорожнього комплексу України. Разом з тим нормативи швидкості доставки вантажів на українських залізницях становлять максимум 400 кілометрів на добу, тобто менше 17 кілометрів на годину, а для більшості вантажів це 8-14 кілометрів на годину.

Сучасна інфраструктура, чесні ринкові умови та вільна ринкова конкуренція, ефективний розвиток і координація діяльності різних видів транспорту, разом із запровадженням ефективної системи державного регулювання та управління, забезпечать основу для сталого розвитку та функціонального зростання національної транспортної системи України. Покращення ефективності, якості та рівня надання транспортних послуг

дозволить підвищити конкурентоспроможність, стимулюватиме український експорт і сприятиме сталому розвитку внутрішнього виробництва та торгівлі

В епоху кардинальних перетворень, що сьогодні відбуваються в Україні до основних проблем державного управління розвитку транспортної галузі України можна віднести: наявність територіальних і структурних диспропорцій в розвитку транспортної інфраструктури; недостатній рівень доступності транспортних послуг для населення, мобільності трудових ресурсів; недостатня якість транспортних послуг; низький рівень експорту транспортних послуг, у тому числі використання транзитного потенціалу; недостатній рівень транспортної безпеки; посилення негативного впливу транспорту на екологію, недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній і всієї транспортної системи України в цілому на світовому ринку транспортних послуг [3]. Таким чином, в Україні існують істотні обмеження зростання економіки, обумовлені недостатнім розвитком транспортної системи. Тому, необхідним є розробка нових підходів до державного регулювання, які визначатимуть основні стратегічні напрями і цільові орієнтири розвитку транспортної системи [18].

В цілому формування і розвиток національної транспортної системи України потребує ефективного державного регулювання, діяльності транспортних підприємств за такими напрямками: створення ринку транспортних послуг; забезпечення технологічної та екологічної безпеки транспорту; активізація міжнародної діяльності транспортних підприємств [5].

Це потребує реалізації потенціалу транспортної системи країни за рахунок модернізації рухомого складу, розгалуження автомобільних та залізничних мереж, усунення диспропорцій національної мережі у напрямках міжнародних транспортних коридорів та усунення перепон і

бар'єрів на шляху руху транснаціональних вантажних потоків, відновлення судноплавства національним морським та річковим флотом, оновлення та зміцнення парку повітряного флоту, у тому числі за рахунок залучення літаків вітчизняного виробництва, розширення нормативно-договірної бази та географічної структури перевезень [4].

Важливим аспектом в ефективності транспортної галузі України є техніко-технологічна сумісність з європейською транспортною системою, тому необхідно розробити нормативно-правовий механізм, який би сприяв втіленню техніко-технічних вимог, які базуються на відповідних нормативах ЄС. Отже, транспорт як інфраструктурна галузь відіграє суттєву роль у розвитку національної економіки, забезпечуючи своєчасні та ефективні вантажні й пасажирські перевезення, сприяючи інтеграції економіки України у європейську та світову економічні системи. Рівень сталого розвитку транспортної системи держави – одна з найважливіших ознак її технологічного процесу.

Серед головних завдань реформування транспортної галузі, спрямованих на досягнення економічного зростання, слід назвати реалізацію інфраструктурних і транспортних проектів з метою технічного переоснащення та модернізації об'єктів інфраструктури та створення ланцюга транспортно-логістичних центрів тощо [15].

Саме тому, Міністерством інфраструктури України розроблено Національну транспортну стратегію до 2030 року. Стратегія є програмним документом, який визначатиме розвиток транспортної та інфраструктурної галузей найближчі 12 років. Так, документ є досить модерновим і спрямованим не тільки на вирішення проблем сьогодення, а на створення нової інфраструктурної реальності. Ми можемо нескінченно латати дороги або модернізувати вагони, яким по 40 і більше років. Але тільки амбітні плани і «велика інфраструктурна революція» можуть дати Україні нову якість. Побудова модерної держави вимагає модерного підходу.

Стратегічною метою є інтеграція України у світову економіку та технологічний стрибок у сфері інфраструктури, саме такі кардинальні зміни дадуть якісно нові можливості для належного конкурування транспортного сектору з іноземними колегами.

Реалізація Стратегії сприятиме наближенню України до ЄС, оскільки вона стосується запровадження Угоди про асоціацію та створення умов, які сприятимуть поступовій інтеграції України у внутрішній ринок ЄС; підвищенню якості надання транспортних послуг, ефективному впровадженню адміністративної реформи, боротьбі з корупцією, прозорості прийняття рішень, чіткому розмежуванню функцій та розподілу повноважень між органами виконавчої влади та суб'єктами господарювання, забезпеченню створення рівних умов для надання транспортних послуг.

Імплементація положень Стратегії дасть змогу посилити інституціональну спроможність організацій, залучених до процесу гармонізації законодавства України із ЄС, та створить підстави посилення механізму здійснення контролю за його впровадженням для отримання високотехнологічної транспортної системи.

Також слід зазначити, що з метою створення ефективно працюючого транспортного комплексу України та, як наслідок, досягнення Україною статусу регіонального транспортного хабу Стратегія враховує такі світові тенденції, що притаманні транспорту[13]:

1) використання високотехнологічних та ергономічних транспортних засобів, принципів мультимодальності, супутникової навігації, інтелектуальних транспортних систем, інформаційних технологій, електронного документообігу;

2) застосування композитних матеріалів, зниження металоємності, покращення аеродинаміки та безпечності транспортних засобів;

3) використання паливно-економічних та екологічних транспортних засобів, застосування альтернативних видів палива, «зелених» видів

транспорту, пріоритетність потреб охорони навколишнього природного середовища та збереження цінних природоохоронних територій під час розвитку транспортної інфраструктури;

4) масова контейнеризація перевезень, інтеперабельність транспортних систем у складі ланцюгів поставок;

5) прискорення і забезпечення своєчасної доставки пасажирів та вантажів завдяки швидкісним видам транспорту та розвитку логістики;

6) глобалізація трансконтинентальних авіаційних перевезень в рамках потужних світових альянсів;

7) зростання ролі дешевих авіаперевезень для прямих міжрегіональних сполучень;

8) забезпечення транспортної доступності для населення, високої мобільності трудових ресурсів, збільшення дальності та скорочення часу поїздки пасажирів у мегаполісах;

9) насичення автомобілізацією в розвинутих країнах, її подальше стримування у містах завдяки розвитку громадського та мускульного транспорту.

З метою створення ефективно працюючого транспортного комплексу України на сьогодні необхідним є впровадження нових принципів формування та координації державної політики в транспортній галузі, створення умов для забезпечення здійснення контролю за якістю виконання функцій відповідних органів виконавчої влади.

Для максимального використання транспортного потенціалу України, зокрема як транзитної держави, необхідно створити клієнтоорієнтовану систему транспортного обслуговування та вжити заходів для забезпечення ефективної організації роботи транспортно-дорожнього комплексу країни і отримати синергетичний ефект від ефективного поєднання потенціалу та можливостей усіх видів транспорту на основі партнерсько-конкурентних засад під час здійснення перевезень.

Необхідним є збільшення ефективності та конкурентоспроможності транспортного сектору, вдосконалення правових механізмів державно-приватного партнерства з урахуванням транспортної специфіки, посилення взаємодії державного та приватного секторів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, проведення необхідних реформ, у тому числі запровадження децентралізації, особливо шляхом скоординованих ініціатив державної політики. Все це може забезпечити міцну основу сталого розвитку транспортної галузі України та створення вільного та конкурентного ринку транспортних послуг.

Всі ці заходи дозволять Україні піднятися в рейтингу Світового банку Logistics Performance Index (LPI). В 2018 році спостерігається позитивна динаміка, а саме у загальному заліку країна піднялася на 14 позицій порівняно з минулим рейтингом. Україна зайняла 66-те місце зі 160 країн з логістичної ефективності, набравши 2,83 бала.

Порівняно з попередньою версією рейтингу (дослідження проводиться раз на два роки) Україна в загальному заліку піднялася на 14 позицій. Вона розташувалася між Сербією і Єгиптом, а на пострадянському просторі стала третьою після Естонії (3,31 бала, 36-те місце) і Литви (3,02 бала, 54-те місце).

Всього рейтинг включає шість напрямків, за якими оцінювалися держави. У розділі «митні процедури» Україна набрала 2,49 бала, з інфраструктури – 2,22 бала, з міжнародного транспортування вантажів – 2,83 бала, з логістичної компетентності – 2,84 бала, з відстеження вантажів – 3,11 бала, зі своєчасності доставки – 3,42 бала.

Лідерство в рейтингу отримала Німеччина з сумарним показником LPI Score на рівні 4,2 бала. За нею розташувалися Швеція, Бельгія, Австрія і Японія. Другу п'ятірку найкращих складають Нідерланди, Сінгапур, Данія, Великобританія та Фінляндія. На рис. 3 графічно представлено порівняльний аналіз показників України з країною-лідером рейтингу – Німеччиною (1-е місце) та сусідньою Польщею (33 місце).

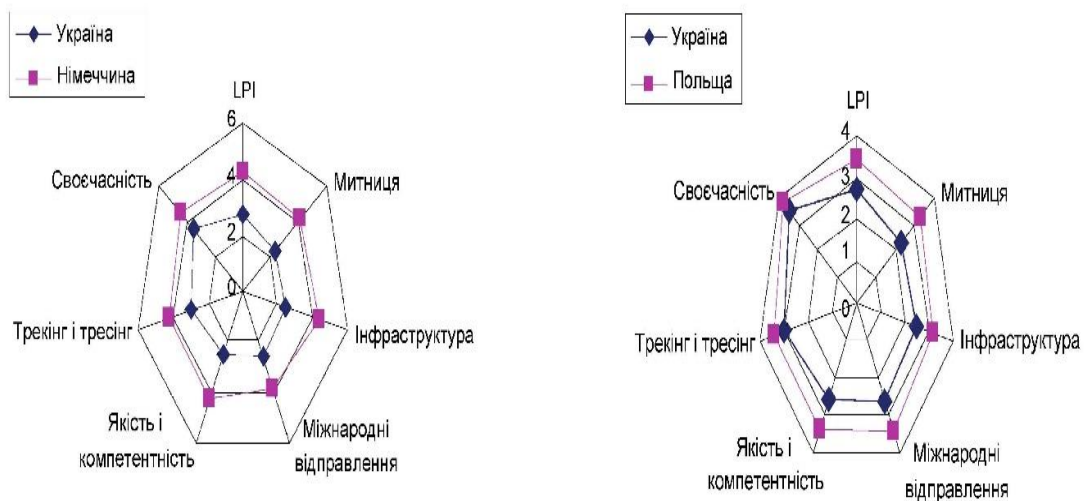

Рис. 3. Порівняння показників логістичної ефективності

Також для оцінювання факторів впливу на реалізацію логістичного потенціалу України використаємо результати маркетингових досліджень асоціації «Український логістичний альянс», які представлені на рис. 4 та рис. 5.

Фактори, які стримують розвиток логістики в Україні

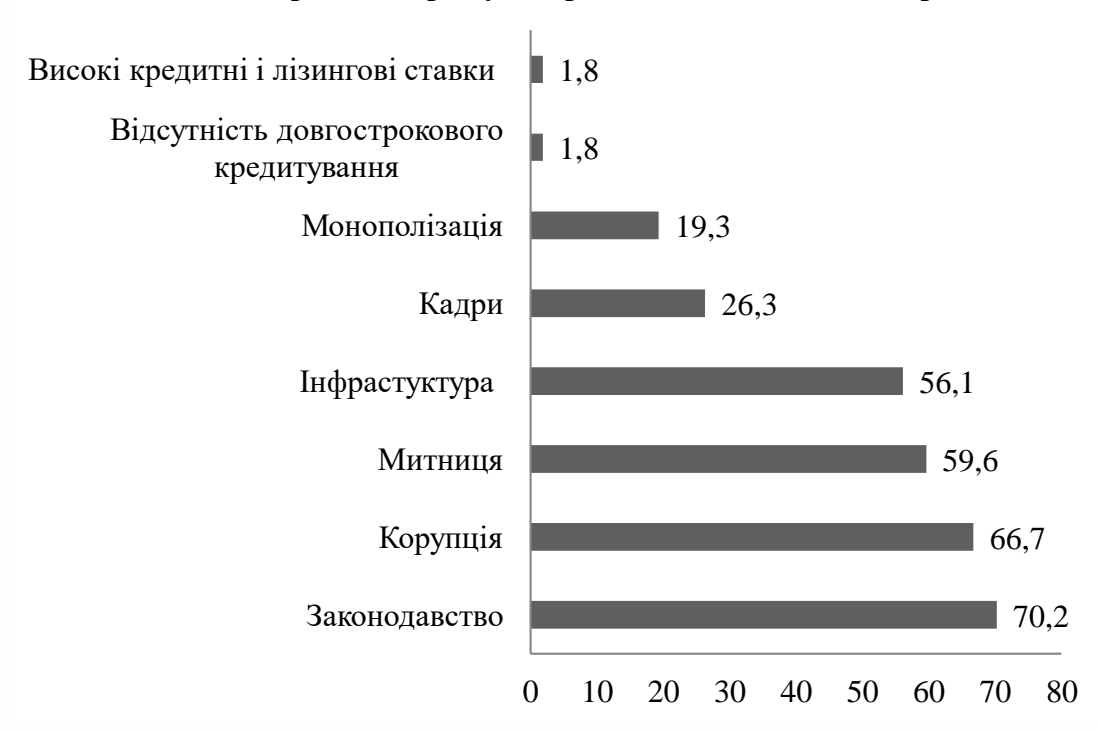

Рис. 4. Фактори, що стримують розвиток логістики в Україні

Фактори, які можуть сприяти розвитку логістики в Україні

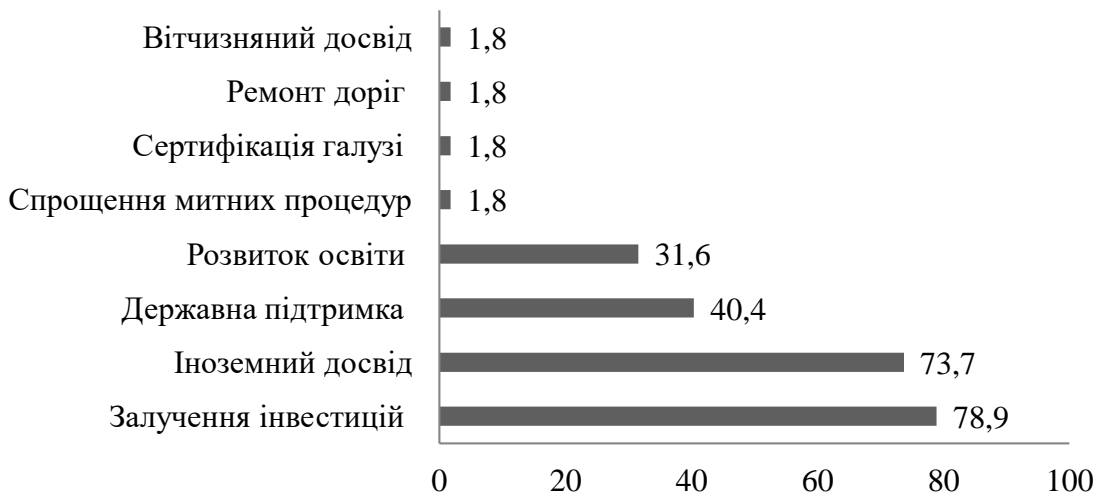

Рис. 5. Фактори, що сприяють розвитку логістики в Україні

Отже, впровадження Транспортної Стратегії до 2030 року, якісної зміни підходу до формування політики в транспортній галузі дозволить забезпечити Україні сталий розвиток транспорту та логістики, що матиме позитивний вплив і на інші галузі.

Список використаних джерел та літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва: Экономика, 1989. 519 с.
2. Бауерсокс Д.Д. Логистика: интегрированная цепь поставок / Д.Д. Бауерсокс, Д.Д. Клосс. 2-е изд. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 640 с.
3. Volynets L.M. Philosophical and economic approaches to the functioning and sustainable development of transport / L.M.Volynets, I.I.Khalatska, Y.V.Maliarenko // ADVANCES OF SCIENCE: Proceedings of articles the international scientific conference (28 September 2018). – Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 2018 – pp. 745-750
4. Волинець Л.М., Іванов В.Ю. Теоретичні засади логістичного управління перевезень вантажів у міжнародному сполученні. // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – К.: НТУ – 2010. – Вип.7.
5. Волинець Л.М., Кутняк А.В. Страхування вантажів на автомобільному транспорті./ Людмила Миколаївна Волинець, Анастасія Валеріївна Кутняк // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – К.:НТУ – 2012. – Вип. 10.
6. Волинець Л.М. Удосконалення взаємодії різних видів транспорту в сучасних умовах / Л.М. Волинець, В.М. Гурнак, // Економіка та управління на транспорті. – 2018. – № 6. – С.100-106
7. Григорак М.Ю. Інтелектуалізація ринку логістичних послуг: концепція, методологія, компетентність: монографія / - К.: Сік Груп Україна, 2017. - 513 с.
8. Gurnak V.M. Imperatives of multimodal transport development in accordance with the tendencies of the transformational changes of the national economy in the conditions of european integration/ V.M. Gurnak, I. O. Khomenko, L.M. Volynets // Economics. Ecology. Socium. – Odessa, 2018. – 2 (1). – P. 75-88.

9. Гурнак В.М. Пріоритетні напрямки підвищення фінансової стійкості підприємств транспортної інфраструктури України / В.М. Гурнак, І.О. Хоменко, Л.М. Волинець // Фінансові дослідження. – 2018. – № 1 (4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/110.pdf>.
10. Гурнак В.М. Обґрунтування необхідності зміни пріоритетів інвестування розвитку інфраструктури різних видів транспорту в сучасних умовах/ В.М. Гурнак, Л.М. Волинець, М.В. Гурнак // Управління проектами, системний аналіз та логістика. Серія «Економічні науки». – 2017. – №9. – С. 33-39.
11. Дакус А. В., Сімченко Н. О. Економічний розвиток 425 підприємства: сутність та визначення. Актуальні проблеми економіки та управління: зб. наук. праць молодих вчених. 2012. Вип. 6. URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/12350>.
12. Карпенко О. О., Коба В. Г., Бабина О. Є. Імперативи сталого розвитку транспортно-експедиторських підприємств в ринкових умовах: моногр. Київ: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2013. 232 с. (16,25 ум. друк. арк.). Автором систематизовано транспортотехнологічні системи доставки вантажів, досліджено змішані перевезення вантажів(5,42 ум. друк. арк.).
13. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року (Проект) [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/news/28581.html>
14. Сич Є.М. Обґрунтування необхідності формування інституційно-синергетичної парадигми ринку транспортних послуг / Є. М. Сич, О. В. Бойко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. - 2013. - Вип. 37. - С. 17-29. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peei_2013_37_4
15. Хоменко І.О. Аналіз стану та перспективи вдосконалення дозвільної системи у сфері міжнародних перевезень /І.О. Хоменко, Л.М. Волинець, // Сучасні питання економіки і права: зб. наук. праць. – К.: КиМУ, 2018. – Випуск 1(7). – С. 193-208.
16. Khomenko I. O. Analysis and prospects of the development of a licensing system in the field of international road transport / I.O. Khomenko, L.M. Volynets // Збірник наукових праць XIV міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції інформаційно-технологічної, економічної і соціально-правової взаємодії в бізнесі» (м. Чернігів, 25 квітня 2018 р.): ЧБІП МНТУ імені академіка Ю. Бугая. – Чернігів: ЧБІП МНТУ імені академіка Ю. Бугая, 2018. – С.41-42.
17. Khomenko I. O. Problems of multimodal transport development in Ukraine and alternatives to their solution / I.O. Khomenko, L.M. Volynets // Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток інноваційно-інтегрованих структур у вимірі формування інноваційно-орієнтованої моделі економіки» (21-22 березня 2018 року, м. Кропивницький). – Кропивницький: —Ексклюзив-Системl, 2018. – С. 17-18.
18. Шкарлет С.М. Імплементція європейських стандартів як основа механізму удосконалення державного регулювання у транспортній галузі / С.М. Шкарлет, І.О. Хоменко, Л.М. Волинець // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Ч.2: Серія «Економічні науки» – К.: НТУ, 2018. – Вип. 20.

3.4 ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*ЛОЗОВА Оксана Василівна, к.е.н, доцент кафедри менеджменту,
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
м. Полтава, Україна*

*СЄДАКОВ Максим Андрійович,
аспірант кафедри управління персоналом та
економіки праці та економічної теорії,
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
м. Полтава, Україна*

Інноваційна теорія, яка виникла на початку ХХ століття і сформувалася як одна з теорій економічного циклу набула свого поширення після Другої світової війни. Оскільки саме в цей період держави мали потребу у швидкому відновленні своїх ресурсів і шукали джерела економічного відродження. На сучасному етапі розвитку дана теорія довела здатність інновації впливають на економічне зростання країни, підвищення рівня та якості життя населення, на зайнятість та доходи, на рентабельність та прибутковість бізнесу. Тому саме тепер питання ролі інвестицій в економічній системі займають одне з провідних місць в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних економістів, які вважають науково-технічний прогрес головним чинником соціально-економічного розвитку суспільства.

Слово «інновація» (переклад з англійської мови «innovation») означає комплексний процес створення, розповсюдження й використання нововведення, яке сприяє розвитку та підвищенню ефективності роботи підприємств, а також задоволенню певних потреб.

Термін «інновація» став активно використовуватися в перехідній економіці України як самостійно, так і для позначення ряду понять: «інноваційна діяльність», «інноваційний процес», «інноваційне рішення» і т.п. У світовій економічній літературі «інновація» інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях та характеризується більш високим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару або послуги в порівнянні з попереднім продуктом.

Поняття «інновація» застосовується до нововведень у виробничій, організаційній, фінансовій, науково-дослідній, навчальній та інших сферах, до будь-яких удосконалень, що забезпечують економію витрат або утворюють умови для такої економії. Основна маса інновацій реалізується в ринковій економіці підприємницькими структурами як засіб рішення виробничих, комерційних задач, як найважливіший чинник забезпечення стабільності їхнього функціонування, економічного росту і конкурентоздатності. Отже, інновації орієнтовані на ринок, на конкретного споживача або потребу.

Термін «інновація» також вживається для позначення процесу впровадження винаходів у виробництво.

Методика збору даних про технологічні інновації базується на рекомендаціях, прийнятих в Осло у 1992 р. Вона одержала назву «Керівництво Осло». Відповідно до міжнародних стандартів інновація визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, що одержав втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або удосконаленого технологічного процесу, використаного в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначає поняття інновації таким чином: «Нововведення – це нове застосування наукових і технічних знань, що призведе до ринкового успіху».

На думку Б.Санто, інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів призводить до створення кращих по своїх властивостях виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну користь, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий прибуток [1].

Висновком аналізу існуючих точок зору є уточнення авторами цього поняття, а саме: інновації – це кінцевий результат впровадження нового продукту з метою оновлення, вдосконалення, перетворення об’єкту (виробничої або невиробничої сфери) та отримання економічного, соціального, екологічного або іншого ефектів.

Так, Й. Шумпетером [2] виділено наступні типові зміни, які представлені на рис. 1.

Рис. 1. Складові типових змін за Й. Шумпетером

В подальшому, дослідники даної проблеми, підтверджуючи п’ять основних груп інновацій, визначених Й. Шумпетером, додали ще деякі важливі, на наш погляд, функції інновацій.

Г. Менш розрізняв інновації «базові» та «поліпшуючі». Перші являють собою нововведення, які забезпечують створення нових галузей промисловості, другі – радикальні удосконалення базових існуючих виробництв. У нових та модернізованих галузях їхні базові інновації постійно вдосконалюються серіями поліпшуючих інновацій. Економічний ефект цих інновацій полягає в компенсації дії закону спадної граничної корисності продукції (з боку попиту) і дії закону спадної граничної віддачі інвестицій (з боку пропозиції). Нововведення, які принципово не змінюють техніко-економічний рівень виробництва, тобто не є ні базовими, ні поліпшуючими, названі Г. Меншем псевдоінноваціями [3].

В міру впровадження інновацій у виробництво вони втрачають свої абсолютні властивості і набувають відносного характеру. Проблема ця існує внаслідок того, що інноваційні властивості зберігаються протягом певного періоду часу. Масове відновлення поколінь техніки свідчить про те, що інновації можна охарактеризувати чинником часу, що залежить як від науково-технічного потенціалу виробництва, так і від значимості самих інновацій.

Погоджуючись з вищезгаданими вченими необхідно додати, що, на нашу думку, найважливішими характеристиками інновації є: її новизна (науково-технічний аспект); інновація повинна задовольняти ринковий попит, приносити прибуток виробникові, тобто, мати комерційний успіх (економічний аспект). Ці два аспекти тісно пов'язані, причому науково-технічний аспект стає економічним чинником тільки тоді, коли нововведення втілюється в новий продукт, що має попит.

Що ж стосується підприємств, то інновації тут являють собою якісно нові вироби або технології, уперше ввезені на ринок або впроваджені на підприємстві (як у виробничій, так і в адміністративній сферах). Таке тлумачення інновації дозволяє підприємству самому визначати для себе, які саме зміни у виробках або технологічних процесах воно вважає інноваціями.

Розвиток нових продуктів найчастіше пов'язаний із великим ризиком та витратами. Емпіричні дослідження свідчать, що в середньому зі 100 ідей лише 4-5 нових товарів на ринку мають комерційний успіх. Тому окреслення основних принципів впровадження інновації дає змогу зменшити ризик, що супроводжує цю діяльність (рис. 2).

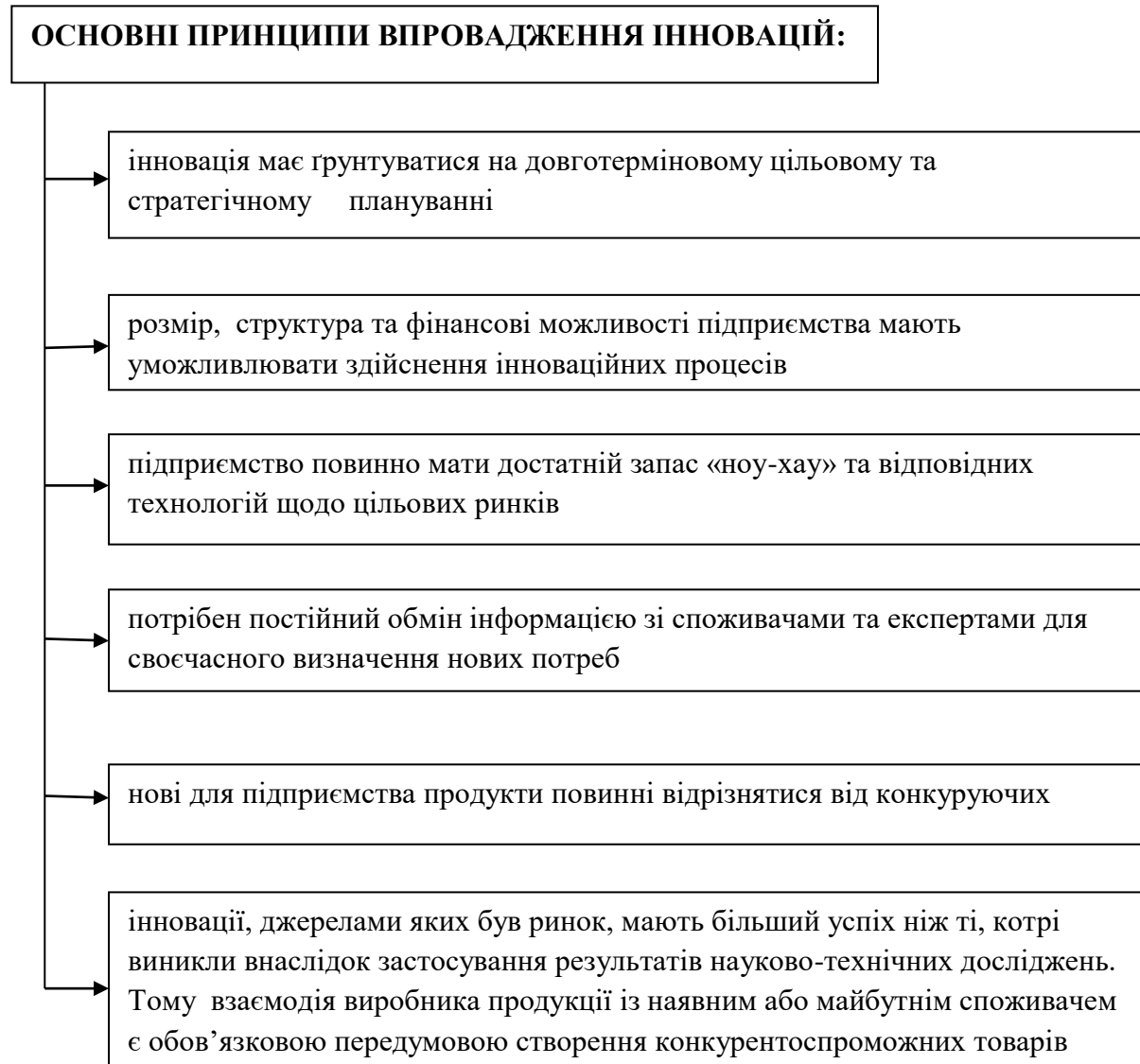

Рис. 2. Основні принципи впровадження інновацій

Для окремо взятого підприємства інновації зовсім не обов'язково означають, що освоєні підприємством бізнес-лінії та їхні елементи (нові продукти, процеси, канали постачання і збуту і т. п.) є піонерними, тобто новими для ринку (споживачів) і/або галузі.

Під інновацією можуть розуміти перейняття продукту і технологій, уже створених і опанованих вітчизняними або закордонними піонерними інноваторами.

Доступ до піонерних нововведень (у порядку так званої передачі технології) забезпечується придбанням ліцензій на винаходи (ліцензій на ноу-хау, патентних ліцензій), розміщенням підрядних договорів на розробку нововведень і інжиніринг (при одночасному створенні нових виробничих потужностей), купівлею спеціального технологічного устаткування, а також в інших більш непрямих формах (як наприклад, запрошення на роботу відповідних спеціалістів-носіїв ноу-хау).

На практиці терміни «новшість», «нововведення», «інновація» нерідко ототожнюється, хоча між ними є розходження. Тому ми вважаємо доцільним розмежувати ці поняття. На наш погляд, новшістю може бути новий порядок, новий метод, винахід. Нововведення означає, що новшість використовується. З моменту прийняття до поширення новшість набуває нової якості і стає інновацією.

Аналіз різноманітних визначень та поглядів на поняття інновації призводить нас до висновку, що специфічний зміст інновації складають зміни, а головною функцією інноваційної діяльності є функція зміни. Для широкомасштабних нововведень характерне те, що вже на стадії виникнення інновації, вони стимулюють появу інших, повторних нововведень, необхідних для їхньої реалізації.

Важливим етапом аналізу інновацій є їхня класифікація за рядом ознак (рис.3).

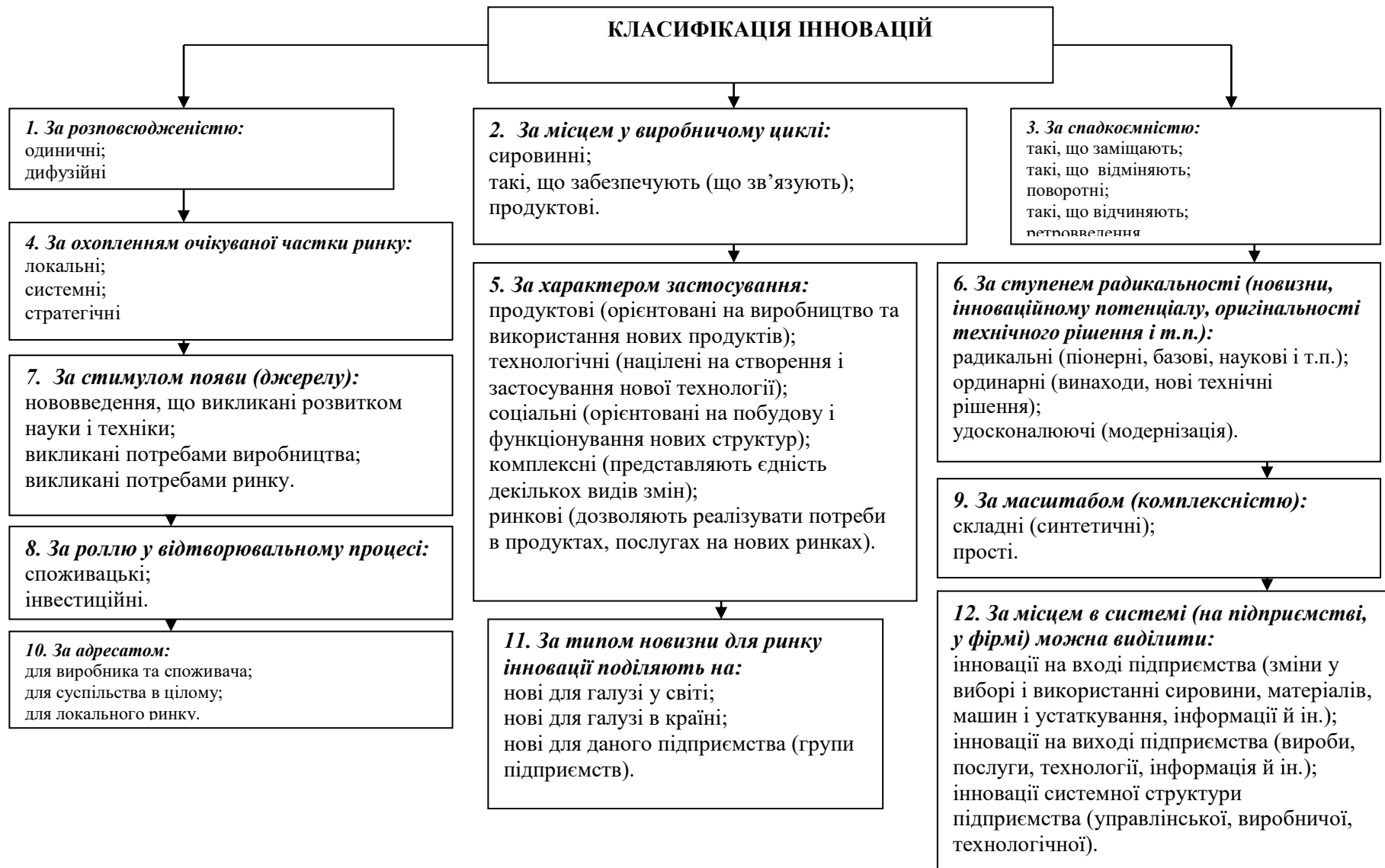

Рис. 3. Класифікація інновацій

За причинами виникнення розрізняють інновації реактивні і стратегічні. Реактивні – це інновації, що забезпечують виживання фірми. Це реакція на нові перетворення, здійснювані конкурентом. Стратегічні інновації – це нововведення, впровадження яких носить випереджаючий характер з метою одержання вирішальних конкурентних переваг у перспективі.

За характером потреб інновації можуть бути орієнтовані на потреби, що вже існують, або на формування нових потреб.

Продуктова інновація стосується, передусім, нових товарів (послуг). Інноваційний товар – це результат матеріального виробництва, у собівартості якого значну частку (не менше 30%) становлять витрати інтелектуальної наукової праці. Інноваційні послуги, як правило, мають нематеріальний характер і здебільшого пов'язані з науково-технічною інформацією.

Інноваційна діяльність є дуже складною, комплексною проблемою, що пронизує усієї функціональні сфери – планування, наукові дослідження, розробку проектів, виробництво, маркетинг. Нині ні в кого не викликає сумніву тісний зв'язок між конкурентними позиціями підприємства і його інноваційним потенціалом. Інноваційна діяльність відкриває нові особливості виробничих і суспільних відносин, що впливають на ефективність господарського механізму.

Інноваційна діяльність включає:

- випуск і розподіл принципово нових видів техніки і технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зсуви;
- реалізацію довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень з метою здійснення якісних змін у стані продуктивних сил країни;

- розробку і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, що спрямовані на поліпшення економічного й екологічного стану.

Інноваційний процес пов'язаний зі створенням, освоєнням і поширенням інновацій. Найчастіше з інноваційним процесом ототожнюють комплекс науково-технічних, технологічних і організаційних робіт від отримання нового теоретичного знання до використання споживачем його матеріалізованого втілення в продукті (послугі). Тобто, інновацію слід вважати процесом, за якого винахід або ідея набуває економічного значення. Головними особливостями інноваційного процесу є його циклічність, поетапна реалізація нововведень і винятково високий ступінь ризику, пов'язаний із низькою можливістю успішного втілення нової ідеї в новому виді продукції. Віддача від вкладень капіталу в інноваційний процес у корені відрізняється від гарантованих виплат позичкового відсотку по капіталу в банку або дивідендів по акціях. Будь-яка інновація від моменту зародження до згасання її можливостей ефективного використання проходить через певні фази (рис. 4).

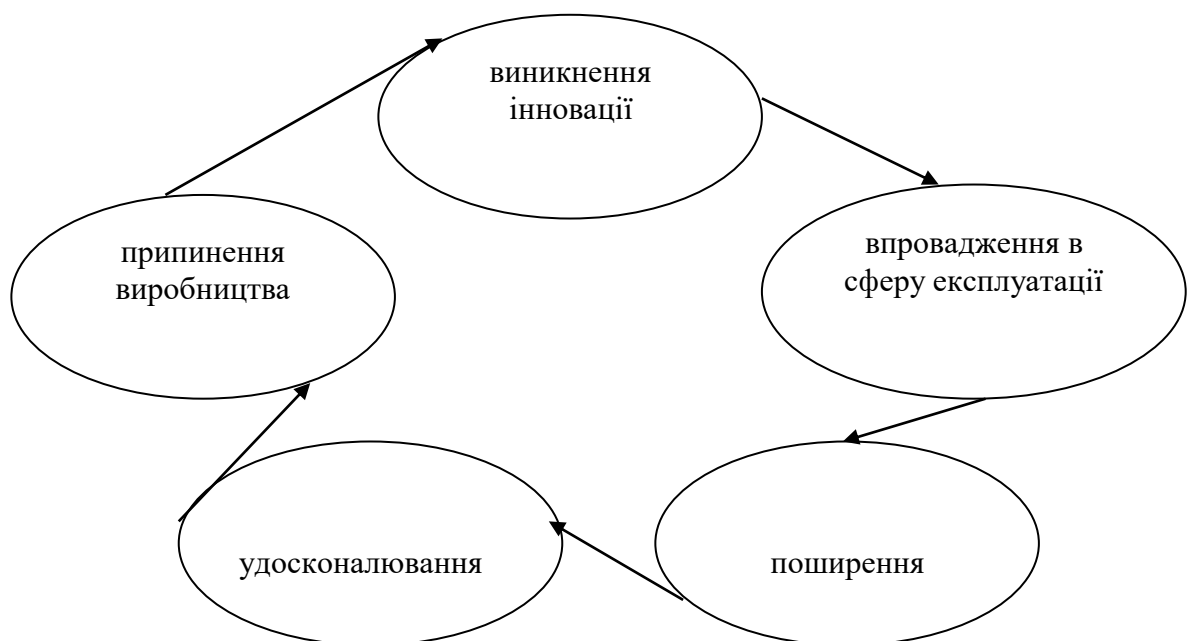

Рис. 4. Фази розвитку інновацій

Така фазова модель нововведення дозволяє визначати конкретні управлінські задачі протягом усього «життя» інновації [4].

Протікання інноваційного процесу обумовлено складною взаємодією багатьох чинників. Застосування в підприємницькій практиці того або іншого варіанту форм організації інноваційних процесів визначають три чинники:

- стан зовнішнього середовища (тип ринку, характер конкурентної боротьби, практика державно-монополістичного регулювання і т.д.);

- стан внутрішнього середовища даної господарської системи (фінансові і матеріально-технічні ресурси, технології, що застосовуються, розміри, організаційна структура, що склалася, внутрішня культура організації, зв'язки з зовнішнім середовищем і т.д.);

- специфіка самого інноваційного процесу як об'єкта керування.

Інноваційні процеси розглядаються як процеси, що пронизують усю науково-технічну, виробничу, маркетингову діяльність виробників і в кінцевому рахунку орієнтовані на задоволення потреб ринку.

У загальному вигляді інноваційний процес (ІП) можна записати так:

$$\text{ФД} \rightarrow \text{ПД} \rightarrow \text{Р} \rightarrow \text{Пр} \rightarrow \text{Б} \rightarrow \text{Ос} \rightarrow \text{ПВ} \rightarrow \text{М} \rightarrow \text{Зб},$$

де ФД – фундаментальне (теоретичне) дослідження (пошук основних взаємозв'язків, концепції, теорії);

ПД – прикладні дослідження (рішення спеціальних проблем, оцінка можливостей, практична спрямованість);

Р – розробка (компоненти, системи, виробничі аспекти, інженерно-технічні та економічні розрахунки, аналіз продуктивності);

Пр – проектування;

Б – будівництво (прототип, досвідне виробництво);

Ос – освоєння;

ПВ – промислове виробництво (контроль якості, ремонт, контроль за використанням відходів);

М – маркетинг;

Зб – збут.

Відповідно до цієї концепції інновація починається з фундаментальних досліджень та завершується у сфері використання продуктів. Кожний окремий елемент циклу (ФД, ПД, Р, Пр, Б, Ос та ПВ) насичений науковою діяльністю, пов'язаною з ФД.

Теоретичне (ФД) дослідження є фундаментом інноваційного процесу. Притому лише деякі фундаментальні дослідження втілюються у ПД → Р → Пр і т. д. Приблизно 90% тем фундаментальних досліджень можуть мати негативний результат. Мета ФД – пізнання та розвиток процесу (теорії питання).

Іншу спрямованість мають прикладні дослідження (ПД). Це – «матеріалізація знань» у процесі виробництва, передача нового продукту, технологічної схеми і т.д.

Внаслідок розробок (Р) створюються конструкції нових машин та устаткування, процес плавно переходить у фази: проектування (Пр), будівництва (Б), освоєння (Ос) та промислового виробництва (ПВ). Фази (М) та (Зб) пов'язані із комерційною реалізацією результатів інноваційного процесу. Причому далеко не всі фундаментальні дослідження втілюються у виробництво (приблизно 90% фундаментальних досліджень можуть мати негативний результат).

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що інноваційний процес – це процес перетворення знань у нововведення (інновацію).

Розуміння основних закономірностей розвитку та зміни техніко-економічних парадигм та їх взаємозв'язку з інституційною структурою суспільства є важливим фактором формування економічної політики.

Специфічні риси нової техніко-економічної парадигми, будучи визначеними, вказують шлях пошуку цілей та засобів її стратегії. Яскравим прикладом ефективного використання таких знань на державному рівні є Японія. Там свого часу була створена система державних інститутів, що забезпечують випереджаючу ідентифікацію ключового фактора нової техніко-економічної парадигми та створення умов для перерозподілу ресурсів до ключових галузей. Результатом цієї роботи був стрімкий ривок в економічному розвитку.

Узагальнення історичного досвіду різних країн переконливо доводить, що чинники афективного відторгнення економічних реформ передусім пов'язані із неспроможністю суспільства забезпечити потік науково-технічних інновацій, опанування та поширення нових технологій. Водночас саме спрямованість суспільства на досягнення технологічного лідерства самоорганізовує його і створює економічні моделі розвинутих країн. Тому ефективний перехід до ринку і реалізація в Україні відомих принципів функціонування розвинутих економік майже неможливі без вирішення проблеми забезпечення умов для технологічних змін та прискорення інноваційного процесу.

Список використаних джерел та літератури

1. Румянцкева, Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2008.
2. Шумпетер, И.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
3. Mensch, G. Stalemate in technology. N.Y., 1979.
4. Трофимов, В.П. «Технологический детерминизм» и общественный прогресс. – М.: Мысль, 1972.

3.5 ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

*ПУГАЧЕВА Ольга Владимировна, к.э.н., доцент,
доцент кафедры экономической информатики, учета и коммерции
Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины,
г. Гомель, Республика Беларусь*

Стратегической целью развития Республики Беларусь является построение национальной инновационной экономики. В научном сообществе осознается необходимость прорывных идей и соответствующих им новых технологий, поскольку важнейшим фактором развития государства в настоящее время выступает способность создавать наукоемкий продукт, имеющий большую добавленную стоимость. Научно-образовательная сфера становится важным ресурсом современной экономики, существенный рост которой обеспечивается путем создания и использования новейших научно-технических разработок.

Однако, несмотря на имеющиеся достижения в этой сфере, состояние инновационной деятельности в стране не отвечает требованиям, позволяющим получать конкурентные преимущества в глобальной экономике. За последние пять лет уровень наукоемкости ВВП был ниже порогового значения данного индикатора с позиции экономической безопасности – менее 1% ВВП.

Когда государство решает проблемы модернизации действующих предприятий путем импорта технологического оборудования, то это усиливает отставание от развития экономики передовых стран. Поэтому вопрос стратегического развития не может быть решен только путем заимствования производственных активов иностранных государств, даже

если они являются новыми для страны. Актуальным остается вопрос о создании и использовании собственных нововведений.

Доведение результатов научно-технических разработок до практического использования является одной из ключевых задач инновационной деятельности.

Актуальность решения поставленных задач обусловлена тем, что Республика Беларусь обладает значительным научно-техническим потенциалом для технологического обновления и модернизации производственной сферы. Однако он задействован не в полной мере: система коммерциализации результатов НТД не является эффективной, субъекты хозяйствования не имеют достаточного опыта в преобразовании научно-технического потенциала в коммерческий успех.

Анализ проблем инновационной деятельности и коммерциализации результатов научной деятельности может проводиться в различных аспектах в зависимости от его целей и объектов. Это может быть: изучение проблем формирования инновационного бизнеса, анализ подходов к управлению интеллектуальными ресурсами в целях инновационного развития, анализ практики коммерциализации перспективных разработок, исследование механизма формирования инновационной инфраструктуры, а также разработка рекомендаций по коммерциализации результатов научно-образовательной деятельности.

Исследование механизма процессов коммерциализации инноваций базируется на анализе особенностей функционирования национальной инновационной системы.

1 Оценка инновационного развития страны на основе Глобального инновационного индекса

В современной мировой практике существует множество показателей для определения уровня развития инновационной деятельности, оценивающих как человеческий капитал, знания, научно-технологическое

развитие, так и некоторые данные фондового рынка. В систему таких индикаторов могут входить характеристика ресурсов и результаты инновационной деятельности.

И все же обобщающим показателем признается Глобальный инновационный индекс (Global Innovation Index), который составляют Корнельский университет (США), школа бизнеса INSEAD и Всемирная организация интеллектуальной собственности. Рейтинг публикуется с 2007 г. и составляется на основе 81 критерия, объединенного в 7 основных групп: институты, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, уровень развития рынка, уровень развития бизнеса, результаты в области знаний и технологий, а также творческой деятельности [1].

В десятку наиболее инновационных стран в 2017 году вошли: Швейцария (67,69 балла), Швеция, Нидерланды, США, Великобритания, Дания, Сингапур, Финляндия, ФРГ и Ирландия. Чехия заняла 24 место, Польша – 38. На последних местах – Того, Гвинея и Йемен.

Авторы доклада «Глобальный инновационный индекс – 2017 (ГИИ-2017)» отмечают сохраняющийся разрыв в инновационных возможностях развитых и развивающихся стран и вялые темпы прогресса в сфере исследований и разработок. «В глобальной экономике, фундаментом которой все чаще становятся знания, инновации стали локомотивом экономического роста, однако при этом необходимы дополнительные вложения, которые помогут стимулировать реализацию творческих возможностей человека и способствовать росту производства», – заявил генеральный директор ВОИС Фрэнсис Гарри в связи с выпуском доклада. Он добавил, что инновации могут стать инструментом, который поможет трансформировать экономический подъем в долговременный рост [1].

Поэтому в рейтинге 24 из первых 25 мест занимают страны с высоким доходом, причем 15 из них – европейские. Они опережают большинство других регионов по половине показателей, особенно тех, которые касаются

человеческого капитала, научных исследований, инфраструктуры и уровня развития бизнеса, в том числе по доле высококвалифицированных специалистов, сотрудничеству университетских и отраслевых исследовательских структур, числу патентных заявок, научно-технических статей и по качеству научных публикаций. Исключением стал Китай, занимающий 22 место. Это первая страна со средним уровнем дохода, вошедшая в 25 ведущих стран ГИ. В очередном докладе отмечены успехи Индии в качестве формирующегося инновационного центра в Азии. Эта страна занимает пока только 60-е место в рейтинге, но опережает все остальные страны Центральной и Южной Азии и 7-й год подряд лидирует по соотношению инновационной деятельности с уровнем ВВП на душу населения.

Беларусь заняла 88-е место из 130 в Глобальном инновационном индексе – 2017, потеряв 9 позиций по сравнению с прошлым годом. Республика Беларусь уже третий год подряд теряет позиции в рейтинге. Так, в ГИ-2013 она занимала 77 место, в 2014-м – 58-е, в 2015-м – 53-е, но в 2016 г. опустилась на 79-е, а теперь – на 88-е место в мире (между Индонезией и Ботсваной) и 38 – в Европе, набрав в совокупности 29,98 балла. Например, по качеству человеческого капитала наша страна занимает в мире 36 место (41,9 балла), инфраструктуры – 67 (46,1 балла). Но по состоянию институтов – только 81 (54,1 балла), сложности открытия бизнеса – 65 (32,2 балла), сложности рынка – 90 (41,9 балла). Уровень знаний и технологий удостоились всего 61 места (21,7 балла). Хуже всего обстоят дела с творческими результатами. Здесь Республика Беларусь занимает лишь 123 место (11,7 балла). Такое положение объясняется как институциональными причинами, в том числе, отсутствием верховенства права и низким качеством регулирования (107 и 120 места), слабостью инновационных связей, так и недостаточной эффективностью логистики (112 место) и НИОКР, проблемами кредитования (126 место по

соотношению кредитов частному сектору к ВВП), минимальным количеством венчурных сделок и т.п. Всего 124 место страна занимает по наличию нематериальных активов, 113-е – креативных товаров и услуг [1].

Эти проблемы перевесили такие преимущества страны, как простота открытия бизнеса, образование (12 место в мире), удельный вес квалифицированных работников и компаний, предлагающих обучение сотрудникам, количество патентов и сертификатов.

В итоге Республику Беларусь по совокупности показателей обошли в рейтинге ГИ-2017 почти все страны бывшего СССР. Так, Эстония занимает 25-е место, Латвия – 33, Литва – 40, Россия – 45, Украина – 50, Молдова – 54, Армения – 59, Грузия – 68, Казахстан – 78, Азербайджан – 82. На 94-м месте – Таджикистан, на 95-м – Кыргызстан.

Такие результаты ГИ-2017 заставляют задуматься над путями реализации планов инновационного развития страны и широкого внедрения «цифровой экономики». Судя по оценкам авторов исследования, наличие образованных работников и налоговые льготы не дадут ожидаемых результатов при доминировании административно-командных методов, отсутствии верховенства права и недостаточности финансирования [2].

2 Проблемы коммерциализации инноваций в научно-образовательной и производственной сферах

Важное место в формировании экономики инновационного типа занимает научно-образовательный сектор Республики Беларусь поскольку:

- в этой сфере сосредоточен значительный кадровый и научно-технический потенциал, генерирующий большое количество результатов научно-технической деятельности (НТД);

- на базе образовательных и научных учреждений, а также научно-инновационных предприятий идет процесс формирования учебно-научно-инновационных комплексов, способных обеспечить весь инновационный

цикл - от идеи до создания конечного продукта (технологии) и распространения его на рынке, а также подготовку кадров для новой сферы;

- в этой системе сформирована инновационная инфраструктура, которая призвана способствовать передаче завершенных результатов НТД из научно-образовательной сферы в предпринимательский сектор;

- вузы и научные организации постепенно интегрируются в международное научно-техническое сообщество и предпринимают активные попытки выйти на рынки наукоемкой высокотехнологичной продукции и услуг.

В организациях научно-образовательной сферы наблюдаются следующие проблемы коммерциализации инноваций (таблица 1) [3]:

Таблица 1

Проблемы в области коммерциализации инноваций

Бизнес-проблемы	Правовые проблемы	Управленческие проблемы
Общие проблемы для всех видов результатов НТД		
а) отсутствие координации при создании, защите и использовании результатов НТД; в том числе и на уровне направлений бизнеса; б) недооценивание существующих передовых технологий и опыта управления результатами НТД, находящихся вне сферы организации; в) недостаточное внимание к коммерциализации результатов НТД.	а) отсутствие контроля за сроками поддержания интеллектуальных ресурсов в силе; б) отсутствие мониторинга нарушений собственных прав и прав третьих лиц за пределами организации.	а) отсутствие полной информации о существующих результатах НТД, степени их защищенности, об использовании и ценности, из-за чего не принимаются адекватные решения по их коммерциализации; б) отсутствие специалистов, способных решать весь комплекс проблем.
Проблемы результатов НТД, связанные с инновационной деятельностью		
а) недостаточное финансирование собственных разработок; б) отсутствие координации	а) не всегда урегулированы взаимоотношения между работником и работодателем при определении авторского	а) отсутствие учета возникающих результатов НТД по всей цепочке от НИОКР до получения конечных продуктов; б) слабое выявление охраноспособных результатов

Бизнес-проблемы	Правовые проблемы	Управленческие проблемы
исследований и разработок; в)недостаточно эффективное использование инноваций и разработок; г)недостаточное стимулирование исследовательской и изобретательской деятельности.	вознаграждения за объект интеллектуальной собственности; б) мониторинг нарушений собственных исключительных прав, нарушений прав третьих лиц, а также обеспечения патентной чистоты разработок ведется без необходимой периодичности.	НТД, а также решений о целесообразности получения охраны для дальнейшего их использования; в) отсутствие контроля за выводом объектов интеллектуальной собственности за пределы организации; г) отсутствие регламентирующих документов, устанавливающих практику принятия решений в области использования результатов НТД.

Рассмотренные проблемы обусловлены также особенностями самих результатов творческой деятельности, которые характеризуются [3]:

- высокой степенью неопределенности получаемых научно-технических результатов;
- продолжительностью периода разработки и доведения продукта (технологии) до конечного потребителя;
- высокой степенью риска достижения коммерческого успеха;
- значительным объемом необходимых инвестиций;
- в случае успеха – высокой доходностью;
- цикличностью развития инновационных процессов.

Реализуемость инновационных проектов следует рассматривать с учетом различных видов рисков: научно-технических, финансовых, коммерческих, «страновых» («суверенных»), процентных и др.

Анализ инновационного развития страны выявил ряд проблем. Основная из них — низкая инвестиционная активность внедрения организациями республики инноваций.

Остается низким спрос на инновационную продукцию у потребителей, организации мало восприимчивы к нововведениям, недостаточна кооперация разработчиков и производителей. Причиной

неэффективности отдельных инновационных проектов, выполняемых в рамках государственных программ, является недостаточная проработка вопросов маркетинга и рыночной конъюнктуры.

Значительная часть работ направлена на создание аналогов уже реализованных за рубежом технологий и образцов техники. Между тем мировой опыт показывает, что приобретение уже имеющегося на рынке продукта или технологии его производства выгоднее, чем их разработка собственными силами, при условии, что это не противоречит требованиям национальной безопасности по созданию критически важных отечественных технологий.

Установленный в республике порядок финансирования инновационных проектов создает сравнительно неблагоприятную институциональную среду, ориентированную прежде всего на массовое тиражирование уже апробированных технологий и товаров в ущерб внедрению и распространению инноваций. Система господдержки инновационной деятельности в стране имеет встроенную функцию сильного неприятия риска.

3 Модели коммерциализации результатов научно-технической деятельности

Для преодоления выявленных проблем и поиска эффективных путей коммерциализации инноваций следует изучить опыт построения и использования моделей коммерциализации в странах с наибольшими успехами в инновационной деятельности: Японии, США и Германии [4].

Модель коммерциализации Японии строится по принципу заимствования перспективных инновационных решений, их дальнейшего технологического усовершенствования и последующей коммерциализации. Она отличается высоким уровнем совокупных расходов на научные разработки, при этом более 75% затрат берет на себя промышленность. Несмотря на небольшую долю бюджетных

ассигнований в науку роль государства в ее развитие значительна. Государство преимущественно выделяет средства на начало разработок, когда они наиболее рискованные, после чего к инвестированию подключается бизнес. Государственный и частный секторы вовлекаются в финансирование научно-исследовательского процесса как равноправные партнеры. Японская модель коммерциализации отличается высокой скоростью инновационного цикла, незамедлительным вовлечением научно-технических разработок в производство, гибкостью реагирования на изменение внешних условий, сильной интеграцией науки и промышленности. Ее успех во многом обусловлен присущими стране культурными традициями, высоким уровнем развития корпоративной культуры, хорошо развитой системой подготовки квалифицированных кадров.

Модель коммерциализации США отличается осуществлением широких фундаментальных исследований и крупных проектов национального масштаба, координацией которых занимается государство. Оно инвестирует в научные изыскания около 30 % средств. Что является достаточно высоким показателем (в Японии – примерно 17%). Активно развивается государственно-частное партнерство: заключаются контракты между государством и бизнесом на основе социально-экономических программ. В своей деятельности на результаты проведения масштабных НИОКР опираются как крупные корпорации, так и малые инновационные предприятия. Последним государство оказывает значительную поддержку, поскольку именно они в силу своих особенностей играют большую роль в выведении инноваций на рынок. Кроме того, в США сформирована разветвленная инновационная инфраструктура, хорошо развито рисковое финансирование: венчурные фонды, сети бизнес-ангелов.

Модель коммерциализации Германии, так же как и в Японии, строится по принципу отбора и поддержки приоритетных технологических

проектов и заимствования зарубежных технологий, доведением их до совершенства и последующим распространением. Значительную роль в рамках немецкой модели играют инновационные проекты и программы, реализуемые посредством государственно-частного партнерства, а также крупные высокотехнологичные компании. Промышленное освоение научно-технических результатов часто происходит на региональном уровне, местные органы власти вносят значительный вклад в формирование объектов инновационной инфраструктуры, развитие малого бизнеса и кластеров, осуществляя эту деятельность как одно из важнейших направлений решения региональных проблем. На основе кластеров создаются сети и центры компетенций с целью получения дополнительных конкурентных преимуществ и высокой добавленной стоимостью. Кластерная политика ориентирована на формирование профессиональных компетенций, что позволяет на основе эффективного управления технологической цепочкой обеспечить создание конечного продукта. Успешно выходить на рынок, а также создавать на нем новые ниши. Региональные кластеры трансформируются в инновационные центры национального, европейского и мирового значения на основе кластеров кооперационных объединений основных партнеров. В основу промышленной политики Германии положена поддержка реализации новых технологий, проведение разработок и реализация полученных результатов.

Наиболее выделяющейся моделью коммерциализации результатов научных исследований и разработок, по мнению ряда исследователей, является японская модель, базирующаяся на значительной роли государства как центрального координирующего органа в сочетании с процессами децентрализации. По оценкам специалистов, Япония является лидером по промышленному использованию как собственных, так и иностранных результатов НТД.

Для Республики Беларусь важно исследовать системы и модели инновационного развития, выявлять преимущества и оценивать возможности их адаптации в отечественной практике.

4 Управление процессами коммерциализации инноваций в научно-образовательной сфере региона

Управление процессами коммерциализации инноваций включает всю работу по продвижению результатов исследований и разработок на рынок. Начинается эта деятельность с изучения конъюнктуры рынка, оценки конкурентоспособности объекта лицензии, рекламы и выбора фирм – потенциальных лицензиатов. Затем следует не менее длительный и напряженный период поиска покупателя, ведение переговоров, определения коммерческих условий лицензионного договора и отработки текста договора. При этом могут использоваться следующие стратегии продвижения разработок на рынок. Одна подразумевает, что технологический продукт уже разработан и разработчик или технологический менеджер занимаются его активным продвижением с формулированием предложения участникам рынка (в этом случае используются все доступные средства – участие в специализированных выставках, семинарах, прямой маркетинг, общение с коллегами, публикации в специализированных изданиях, интернет-изданиях и базах данных и т.п.). Другая заключается в том, что рынок сам формирует перечень технологий, которые необходимы для разрешения той или иной, как правило, уже оцененной и точно сформулированной проблемы. В этом случае поиск лицензиара сводится к получению требований к научно-техническому продукту и осуществлению разработки такого продукта с последующей реализацией через данный канал. Наилучший результат достигается, как правило, при сочетании этих двух стратегий.

При коммерциализации новых разработок на любой стадии их готовности обязательно стоит вопрос о необходимости их доработки и о

том, сколько для этого нужно средств. При высокой степени готовности разработки к выпуску конечной продукции и соответственно малых затратах вполне может быть достаточной и емкость национального или регионального рынка.

Гомельская область по научно-техническому потенциалу занимает в стране второе место после г. Минска. На территории области расположено более 300 крупных и средних промышленных предприятий, задействованных в научной деятельности, доля которых в объеме промышленного производства страны превышает 21 процент.

Модернизации существующих производств и созданию новых высокотехнологичных предприятий региона способствуют работающие в Гомельской области три института Национальной академии наук Беларуси, восемь высших учебных заведений, свыше двадцати отраслевых научных и проектных институтов, специальных конструкторских и конструкторско-технологических бюро. В Гомеле действуют региональные отделения Белорусской инженерной и инженерно-технологической академий, Белорусской научно-промышленной ассоциации, Белорусского общества изобретателей и рационализаторов. Численность работников области, выполняющих исследования и разработки, составляет около 3000 человек. Всего в экономике области работают 147 докторов и 1400 кандидатов наук. Они трудятся в 42 научных, учебных и проектных учреждениях. Сотни программ и проектов международного, республиканского и областного уровней выполняют семь академических структур, из них четыре академических института, а также семь высших учебных заведений, в которых работают свои научно-исследовательские лаборатории. Около 90 % исследований и разработок, выполняемых научными организациями региона, носит прикладной характер [5].

Также в г. Гомеле созданы и развиваются субъекты инновационной инфраструктуры. Это 3 центра трансфера технологий:

- региональное отделение республиканского центра трансфера технологий при Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины;

- РУП «Центр научно-технической и деловой информации»;

- центр трансфера энергоэффективных технологий (ЦТЭТ) при ООО «Эридан»).

Функционируют также инновационный центр ЗАО «Гомельский бизнес-инновационный центр» и бизнес-инкубатор ЧУП «БелТрастинфо».

Одним из основных центров создания и вовлечения передовых технологий во все сферы экономики является ООО «Гомельский технопарк», первый пусковой комплекс которого был открыт в сентябре 2011 года, второй – 7 октября 2015-го. Полезная площадь помещений предприятия составляет 2400 квадратных метров. В настоящее время в Гомельском технопарке зарегистрировано 20 резидентов [6]. Спектр деятельности этих компаний достаточно широк: разработка, проектирование, монтаж и техническое обслуживание автоматизированных систем управления технологическими процессами; разработка и изготовление нанотехнологического исследовательского оборудования; разработка и внедрение программного обеспечения, мобильных приложений, игр; разработка энергосберегающих технологий; инновационные решения в сфере логистического аудита и другие. Дальнейшее создание таких эффективных элементов инновационной инфраструктуры, как технопарки, напрямую будет влиять на динамику увеличения доли инновационно-активных предприятий в регионе и на количество успешных проектов по коммерциализации разработок научных учреждений.

С 2003 года на территории области функционирует филиал Национальной академии наук Беларуси, который объединяет научные организации и ВУЗы, научно-практические центры, а также другие

организации, осуществляющие инновационную и проектно-конструкторскую деятельность.

Наиболее перспективными с точки зрения формирования инновационной инфраструктуры региона являются крупные вузы города Гомеля. Так, в Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины функционирует региональный центр маркетинга, действуют центры трансфера технологий Бел ГУТа и ГГТУ им. П.О. Сухого.

Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины встраивается в мировое научное и инновационное и пространство путем выполнения совместных исследований по различным направлениям. Так, в 2017 году в рамках международного сотрудничества университет являлся исполнителем 24 НИР, в том числе 12 - с Российской Федерацией, 6 - с КНР, 2 - с Индией, по 1 - с Молдовой, Румынией, Украиной и Арменией [7].

В составе научно-исследовательского сектора университета функционирует Центр коллективного пользования по экологическому мониторингу и исследованию состава и свойств вещества «Изомер»; работает 13 научно-исследовательских лабораторий, в том числе созданная в 2012 году международная Китайско-Белорусская научная лаборатория по вакуумно-плазменным технологиям, открытая совместно с Нанкинским университетом науки и технологии (КНР). В 2016 году на базе лаборатории физического факультета создан Научно-исследовательский физико-химический институт.

В 2017 году университет являлся исполнителем 175 научно-исследовательских работ (НИР), из которых доля фундаментальных исследований составляла 38%, прикладных – 55% и 7% - научно-методических. Число заданий Государственных программ научных исследований, принятых к выполнению в 2017 году, - 77, количество договоров, финансируемых Белорусским республиканским фондом

фундаментальных исследований, составило 33, а количество НИР на условиях хоздоговоров по заказам белорусских и российских предприятий и организаций - 12. В 2017 году в рамках международного сотрудничества университет являлся исполнителем 24-х НИР с Россией, Украиной, Китаем, Индией, Молдовой, Румынией, Арменией [8]. Значительно вырос объем экспорта наукоемкой и высокотехнологичной продукции вуза. Если в 2016 году он составлял около 10 тыс. долларов США, то в 2017 году превысил 75 тыс. долларов США.

Развитию инновационной деятельности в регионе способствует также создание в Гомельском госуниверситете имени Ф. Скорины опытно-промышленных производств абразивного инструмента и полирующих суспензий для полировки пластин полупроводниковых и других материалов, договора на производство и поставку которых заключены с предприятиями города, Республики Беларусь и России. Созданные в научно-исследовательских лабораториях наукоемкие и конкурентоспособные разработки неизменно вызывают интерес на различных выставках, становятся основой для последующих контактов и переговоров (таблица 2), используются в производстве и в учебном процессе (таблица 3).

Таблица 2

Участие университета в выставках

Годы	Количество выставок, в которых участвовало учреждение образования				Количество экспонатов, демонстрировавшихся на выставках
	Всего	РБ	РФ	Дальнее зарубежье	
2013	13	3	2	8	33
2014	12	6	3	3	33
2015	15	5	3	7	33
2016	12	5	1	6	30
2017	15	7	2	6	52

Таблица 3

Использование научных разработок университета

Годы	Использование научных разработок		
	в экономике	в учебном процессе	
		акты внедрения	издание монографий, учебников и учебных пособий
2013	7	234	93
2014	5	249	100
2015	-	87	96
2016	8	170	91
2017	10	75	123

Анализ состояния и развития системы управления инновационной деятельностью в Гомельском государственном университете имени Ф. Скорины в 2013-2017 годах показывает стабильный рост основных показателей оценки результатов научно-технической и творческой деятельности, что связано с достаточно работоспособной системой управления инновационным процессом. Об этом также свидетельствуют данные, характеризующие количество поданных заявок и полученных патентов на объекты промышленной собственности (таблица 4).

Таблица 4

Сведения о поданных заявках и полученных патентах на объекты промышленной собственности

Годы	Количество поданных заявок	Количество полученных патентов
2013	18	14
2014	11	11
2015	18	12
2016	4	14
2017	4	10

Университет регулярно подтверждает статус крупнейшего образовательного и научного центра региона, демонстрируя высокий уровень вузовской науки и новую ступень рейтинга в мировом образовательном пространстве. Это требует большого напряжения

интеллектуальных и финансовых ресурсов. Анализ динамики показателей научной и инновационной деятельности университета за последние пять лет дает объективную оценку проводимой вузом научно-инновационной деятельности и результатам исследований в соответствии с приоритетными направлениями развития университета и государства. Главной задачей управления инновационной деятельностью университета является адаптация к вызовам новой экономики в целях эффективного использования его интеллектуального потенциала в регионе.

5 Оценка препятствий инновационной деятельности и коммерциализации инноваций

Выделяются следующие основные барьеры на пути инноваций в стране:

- отсутствие законодательно закрепленных новых источников и инструментов финансирования инновационной деятельности;
- постоянный акцент практической инновационной политики на технологические инновации и отсутствие внимания к другим типам инноваций;
- неопределенность юридического статуса прав интеллектуальной собственности, возникающих в результате проведения научных исследований, финансируемых из государственного бюджета;
- слабые связи и недостаточные возможности для взаимодействия между участниками инновационной деятельности, отсутствие спонтанного, идущего снизу вверх, сотрудничества между ними;
- сильное давление в сторону коммерциализации и отсутствие смягчающих риск финансовых механизмов в случае государственного финансирования научно-технических проектов, выражающееся в обязанности консорциумов возратить грант, если результаты исследований не удалось ввести в гражданский оборот;

- несущественная роль частного сектора в финансировании ранней стадии инноваций;
- малая доля инновационных малых и средних хозяйствующих субъектов.

Наиболее интересным выглядит исследование оценки факторов, препятствующих инновациям организаций промышленности (таблица 5) [9].

Таблица 5

Факторы, препятствующие инновациям организаций промышленности Республики Беларусь в 2017 году (единиц)

Факторы	Число организаций, основным видом экономической деятельности которых является производство промышленной продукции, оценивших отдельные факторы, препятствующие инновациям, как		
	основные или решающие	значительные	незначительные
Экономические:			
- недостаток собственных средств	687	534	339
- недостаток финансовой поддержки со стороны государства	244	551	659
- низкий платежеспособный спрос на новые продукты	247	564	639
- высокая стоимость нововведений	506	676	322
- высокий экономический риск	369	726	389
- длительные сроки окупаемости	333	751	404
Производственные			
- низкий инновационный потенциал организации	258	464	768
- недостаток квалифицированного персонала	160	453	892
- недостаток информации о новых технологиях	99	365	1026
- недостаток информации о	121	399	962

Факторы	Число организаций, основным видом экономической деятельности которых является производство промышленной продукции, оценивших отдельные факторы, препятствующие инновациям, как		
	основные или решающие	значительные	незначительные
рынках сбыта			
- невосприимчивость организации к нововведениям	87	254	1098
- недостаток возможностей для кооперирования с другими организациями	106	320	984
Другие			
- низкий спрос на инновационную продукцию	166	505	746
- несовершенство законодательства по вопросам регулирования и стимулирования инновационной деятельности	109	352	883
- неопределенность сроков инновационного процесса	132	460	781
- неразвитость инновационной инфраструктуры	110	459	824
- неразвитость рынка технологий	143	457	735

Таким образом, организации большое значение придают экономическим факторам: нехватка денег и риски по-прежнему являются если не основным, то значительным препятствием на пути инноваций. Значительное место занимают производственные факторы: ссылки на свой низкий инновационный потенциал, сужение возможности для кооперации, многим не хватает информации, хотя это не ключевые проблемы. Не считаются непреодолимыми низкий спрос, несовершенство законодательства и неопределенность сроков инновационного процесса. В целом же кардинальных изменений в отношении бизнеса к инновациям не заметно.

Результаты исследования показывают, что у респондентов не нашлось объяснений, свидетельствующих о непреодолимых препятствиях для инновационной активности. Однако все они в комплексе свидетельствуют о существовании значительных проблем, о которых предупреждает исследование INSEAD. Например, слабость малого бизнеса и доминирование госсобственности порождают невосприимчивость к нововведениям и трудности с кооперированием, на которые жалуются респонденты. Дороговизна нововведений, высокий экономический риск и длительные сроки окупаемости нововведений, которые названы главными препятствиями, являются следствием низких темпов роста экономики и высокой инфляции. Макроэкономические факторы сами по себе снижают спрос на инновации и увеличивают риски, а отсутствие ликвидного и транспарентного фондового рынка делает практически невозможным развитие венчурного финансирования, что не компенсируется мерами господдержки. Но все эти проблемы являются лишь следствием основной причины — отсутствия условий для развития частной инициативы и гарантий права собственности. Не случайно низкое качество институциональной среды и условий развития бизнеса в исследовании INSEAD названы главными «тормозами», не позволяющими Республике Беларусь войти в число мировых лидеров по инновациям.

6. Перспективы коммерциализации инноваций в Республике Беларусь

В последние годы в Республике Беларусь значительно активизировалась деятельность по разработке и реализации на практике новых моделей формирования инновационной экономики для повышения конкурентоспособности субъектов хозяйствования, видов деятельности и регионов. С этой целью в 2014 году была принята Концепция формирования и развития инновационно-промышленных кластеров. Инновационно-промышленные кластеры, созданные на основе

объединения усилий научных организаций, университетов, промышленных предприятий, государственных органов управления, субъектов инновационной инфраструктуры ориентированы на активизацию инноваций, трансфер технологий, коммерциализацию нововведений, инвестирование в новые технологии, повышение квалификации специалистов, возможность формирования технологических платформ [10].

Важным направлением в деятельности НАН Беларуси является актуализация коммерциализации научных результатов. В контексте этого процесса многие академические учреждения начинают формировать кластеры с участием предприятий и организаций, с которыми они традиционно сотрудничают. В настоящее время в академии наук создается около 70 кластеров по различным направлениям: лазерная и квантовая физика, математическое моделирование производственных процессов, информационные технологии для электронного государства и искусственного интеллекта, моделирование систем человеческого организма, животных и растений [11].

Совершенствование механизма коммерциализации инноваций для реализации вышеназванных направлений основано на значительном усилении регулирующей, координирующей и стимулирующей функций Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь.

Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы утверждена Указом Президента от 31.01.2017 № 31, который распространяет свое действие на отношения, возникшие с 1 января 2016г.

Цель программы – обеспечить качественный рост и конкурентоспособность национальной экономики с концентрацией ресурсов на формировании ее высокотехнологичных секторов. Стратегия

инновационного развития республики, предусмотренная программой, заключается в синтезе внедрения технологий, относящихся к V и VI технологическим укладам, и индустриально-инновационного развития традиционных секторов экономики. При этом в одних секторах предстоит реализация стратегии лидерства на основе собственных разработок и инноваций, а в других – «догоняющее» развитие при активном заимствовании передовых зарубежных технологий и институтов.

В результате реализации программы ожидается формирование и ускоренное развитие высокотехнологичных секторов национальной экономики, закрепление позиций республики на рынках наукоемкой продукции, обеспечение конкурентоспособности традиционных секторов экономики на основе их инновационного развития и внедрения передовых технологий. Развитие и повышение эффективности функционирования национальной инновационной системы должно происходить на основе формирования рынка научно-технической продукции и благоприятной среды для осуществления инновационной деятельности. В программе возлагаются особые надежды на государственно-частное партнерство, активизацию венчурного финансирования и поддержку стартапов.

В рамках программы планируется реализовать 75 проектов по созданию новых производств, имеющих определяющее значение для инновационного развития Беларуси, в сферах машиностроения, электроники, строительства, нефтехимии, медицины и фармации, энергетики, транспорта, сельского хозяйства. Планируется, что к 2020 году будет создано более 70 высокодоходных экспортно ориентированных производств и 8968 новых рабочих мест. В результате реализации программы удельный вес инновационно-активных организаций в общем числе промышленных организаций должен вырасти с нынешних 20 до 26% в 2020 г., доля инновационной продукции – с 13,6 до 21,5%, а экспорта

наукоемкой и высокотехнологичной продукции – с 31 до 33% в общем объеме белорусского экспорта.

Финансирование госпрограммы в 2016–2020 гг. составит почти 19,9 млрд. BYN, в т.ч. 447 млн. – средства республиканского бюджета (из них 82,9 млн. – средства республиканского бюджета, предусмотренные на научную, научно-техническую и инновационную деятельность, 296,2 млн. – средства республиканского централизованного инновационного фонда и 67,9 млн. – Белорусского инновационного фонда). Кроме того, 684,2 млн. BYN планируется вложить из местных инновационных фондов, 983,1 млн. – за счет собственных средств организаций, 3,3 млрд. – кредитов банков, 49,8 млн. – средств инвестфонда Минпрома и вкладов учредителей в уставные фонды, 14,4 млрд. BYN – иностранных инвестиций. Для привлечения последних особые надежды возлагаются на Индустриальный парк «Великий камень» и Парк высоких технологий [12].

В Беларуси есть желающие вложить деньги в стартапы и имеются проекты для инвестирования. Но есть и препятствия, мешающие этим процессам. К такому выводу пришла группа компаний Velbiz, которая при поддержке Агентства США по международному развитию в рамках проекта AID Venture оценила заинтересованность бизнеса в венчурном финансировании в нашей стране [13].

По данным исследования, в рамках которого были опрошены 300 стартапов, инвесторов и субъектов поддержки предпринимательства, белорусский бизнес заинтересован во вложении капитала в новые проекты. Более 40% опрошенных инвесторов планируют вложить около 500 тыс. USD в ближайшие годы в технологические стартапы. Таким образом, при нынешнем уровне активности, белорусские инвестиции в них могут превысить 100 млн. USD в год. В то же время почти 3/4 белорусских стартапов готовы привлекать такие инвестиции и только 4% утверждают, что обойдутся без внешних вложений. За последние 3 года около

половины опрошенных инвесторов осуществили по 5 сделок с технологическими стартапами, а 84% проектов привлекли инвестиции до 500 тыс. USD. При этом 77% стартапов получили деньги на стадии создания прототипа продуктов и выхода на рынок. Бизнес-ангелы помогли 60% стартапам на ранней стадии. Некоторым помешали привлечь средства отсутствие знаний и опыта.

Большинство инвесторов ожидают возврат на капитал на уровне 30–40%. Наиболее привлекательны для них сектора: искусственный интеллект (44%), финансовые технологии (38%), здоровье (37%), интернет-торговля (15%), производство (15%). На принятие решения об инвестировании влияют также возврат инвестиций (64%), команда (64%), технологические инновации (54%), масштабируемая модель бизнеса (50%). Пока 67% стартапов считают плохим доступ к венчурным инвестициям в Беларуси. 85% компаний, использующих льготы, готовы перевести свой бизнес в другие страны, если преференции будут отменены. Большинство респондентов считает, что развитие венчурного финансирования в Беларуси тормозится из-за отсутствия в законодательстве распространенных в мировой практике инструментов структурирования сделок (79%), неясности с применением подобных инструментов, гарантирующих права инвестора (75%), и судебной практики в этой сфере (79%).

Инновационная деятельность, которая выступает связующим звеном между наукой, новыми технологиями и экономикой создает условия успеха в сложной конкурентной борьбе, поэтому ведущие страны мира ориентированы на наиболее эффективные новые модели коммерциализации результатов НТД. К ним относятся:

- слияние и поглощение (M&A), в процессе которого компания увеличивается в размере, повышается ее конкурентоспособность и устойчивость, появляются новые пути выхода на рынок. При этом

происходит реинжиниринг традиционных бизнес-процессов, переход к новым моделям развития, что дает возможность достичь нового уровня эффективности, создавать добавленную стоимость за счет использования патентов, брендов, знаний, новых конкурентных преимуществ;

- инновационные ваучеры, которые дают возможность финансировать работы для развития инновационной деятельности малых и средних предприятий на основе поданных ими заявок, которые выполняются организациями высокого научного, технологического и экономического уровня;

-краудфандинг, новые направления которого позволяют реализовывать инновационные, высокотехнологичные проекты за счет сбора денежных средств в обмен на долю в будущем предприятии или на обещание возврата инвестиций;

-краудсорсинг, ориентированный на сбор ресурсов для инновационных целей на основе высоких компетенций привлекаемых специалистов в области информационно-коммуникационных технологий. С помощью этого инструмента решаются следующие задачи: использование потребителей для определения новых конкурентных преимуществ, которые они хотели бы видеть в покупаемой ими продукции (таким образом практически проводятся маркетинговые исследования); и участие самих пользователей в процессе усовершенствования изделия (например, в создании нового дизайна и проч.).

Таким образом, использование результатов научно-технической деятельности (НТД), новые источники финансирования и методы стимулирования коммерциализации позволят в значительной степени устранить препятствующие активизации инновационной деятельности барьеры.

Заключение. Разработка механизмов вовлечения результатов научно-технической деятельности в экономику является важнейшей задачей

инновационной политики Республики Беларусь. Преодоление барьеров на пути инновационного развития возможно посредством использования новых форм и моделей коммерциализации, финансирования и стимулирования научных разработок.

Среди элементов зарубежного опыта, для которых имеются возможности адаптации Республике Беларусь, можно выделить такие, как переход к модели открытых инноваций посредством активизации рынка объектов интеллектуальной собственности, создания институциональных условий и механизмов для венчурной деятельности, расширение форм государственно частного партнерства в сфере коммерциализации результатов НИД, финансовая поддержка государством инновационных проектов на начальных стадиях, разработка комплекса мероприятий по усилению интеграции науки и реального сектора экономики, стимулирование малого инновационного предпринимательства, передача прав собственности на созданные с использованием бюджетных средств ОИС исследовательским организациям, формирование инновационно-промышленных кластеров, широкое применение инновационных ваучеров, развитие стартап-движения, вовлечение в инновационный процесс краудфандинга и краудсорсинга.

В долгосрочной перспективе следует повысить уровень совокупных расходов на научно-исследовательские разработки со стороны как промышленного, так и государственного секторов экономики.

Тем не менее, формируемый механизм инновационной деятельности и коммерциализации инноваций в стране заключается в значительном усилении регулирующей, координирующей и стимулирующей функций Государственной программы инновационного развития. Для достижения ее целей и задач предусматривается создание системы доведения, выполнения и контроля дифференцированных индикативных показателей инновационного развития органам госуправления. С целью всесторонней

оценки инновационного и научно-технологического развития с учетом поэтапного перехода к индикативному планированию и международно признанным методикам оценки научно-технического и инновационного развития рассматривается введение системы, включающей как показатели инновационного развития, обеспечивающие устойчивое развитие и национальную безопасность, так и индикаторы, описывающие характеристики инновационных процессов в их динамике и дифференцированные по видам деятельности и типам инноваций.

Список использованных источников и литературы

- 1 Глобальный индекс инноваций. Энциклопедия общественного развития [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. — 2011.06.15 (последняя редакция: 2014.07.18). Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info> .- Дата доступа: 24.09.2018.
- 2 Образование без институтов: что тянет вниз Беларусь в глобальном рейтинге инноваций [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://neg.by/novosti/otkrytj/obrazovanie-bez-institutov----chto-tyanet-vniz-belarus-v-globalnom-rejtinge-innovacij>.- Дата доступа: 24.09.2018.
- 3 Пугачева, О.В. Маркетинг инноваций: региональный аспект: монография / О.В. Пугачева; М-во образ. РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины.- Гомель: М-во образ. РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. 2005.- 238 с.
- 4 Теория и практика экономики и управления инновациями: учебно-методическое пособие / Л. Н. Нехорошева [и др.]; под ред. Л. Н. Нехорошевой.- Мн., 2013.- 378 с.
- 5 Научный и научно-технический потенциал Гомельщины [Электронный ресурс]:- Режим доступа: <http://www.msru.by/files/ideolog/inf-16-01-14.doc> - Дата доступа: 10.10.18
- 6 Сайт ООО Гомельский технопарк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gntp.by/> - Дата доступа: 10.03.17
- 7 Газета Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины «Гомельский университет», № 2, 26.01.2017
- 8 Демиденко О.М. Успехи и перспективы Газета Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины «Гомельский университет», № 2, 25.01.2018 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://old.gsu.by/nis/>- Дата доступа: 10.10.18
- 9 Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь.- сайт Нац. стат. комитета Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_10791/ - Дата доступа: 28.09.18.
- 10 Инновационная деятельность. Государственный комитет по науке и технологиям Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gknt.gov.by/innovation/inn2/> - Дата доступа: 12.03.17
- 11 Сайт Национальной академии наук Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nasb.gov.by/rus/organizations/institutes/index.php> -Дата доступа: 21.03.17
- 12 Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2016-2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2/> - Дата доступа: 5.03.17
- 13 Беларуский бизнес. Интервью и аналитика BelBiz [Электронный ресурс]. – Режим доступа: bel.biz/ - Дата доступа: 10.10.16

Наукове видання

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*Колективна монографія за редакцією
доктора економічних наук, професора
Черевка Олександра Володимировича*

*Технічний редактор Чабаненко Ю.А.
Оригінал-макет підготовлено Зачосовою Н.В.*

Підписано до друку «18» грудня 2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,6
Наклад 200 прим. **Зам. № 625**

Видавець: Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66, 093-788-99-99

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66 E-mail: office@2upost.com